

Γιάννης Χαλάτσος

Εικονίσματα Ναυπακτίας

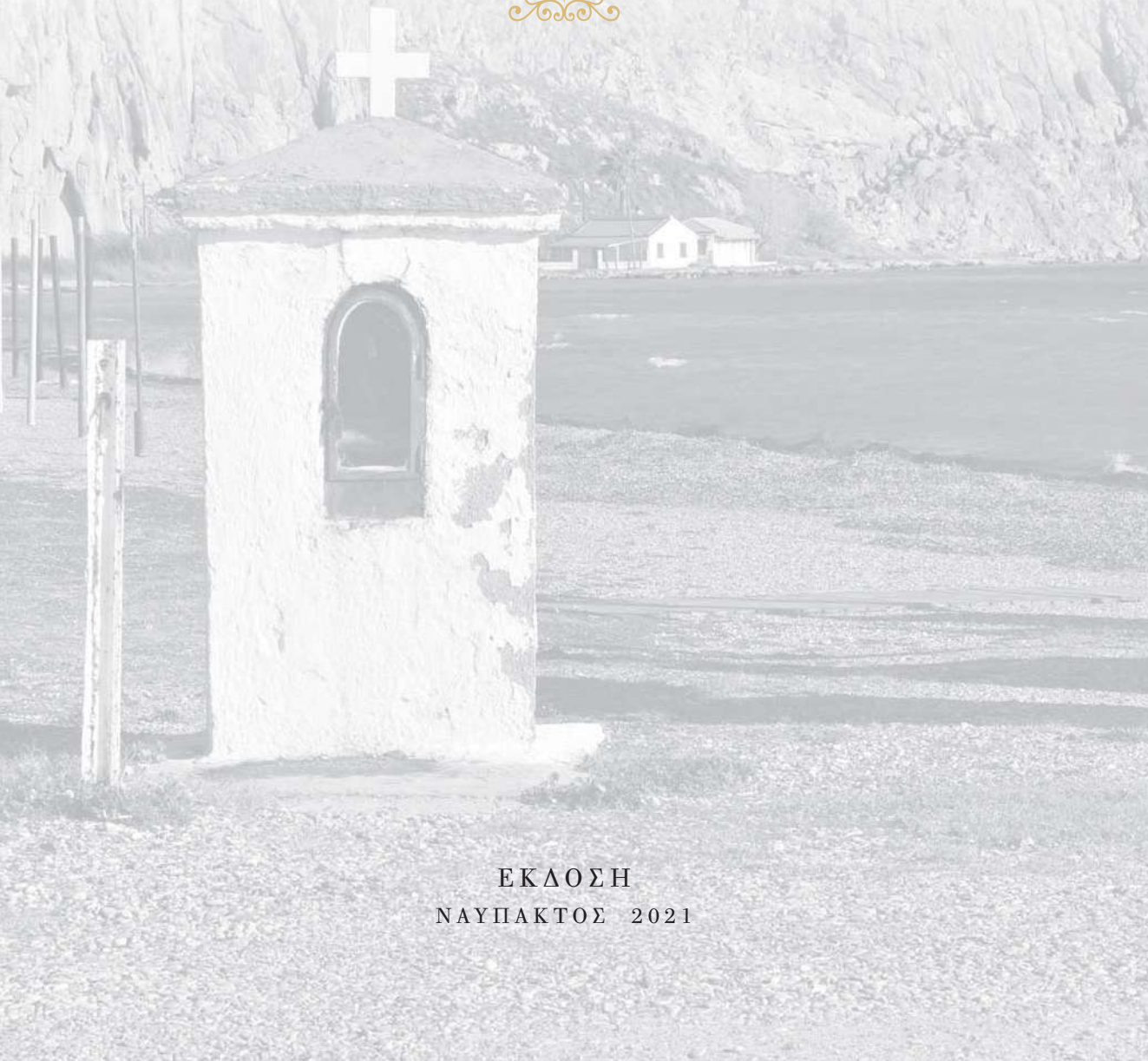
Τόποι μνήμης

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ
2021

Εικονίσματα Ναυπακτίας

Τόποι μνήμης

ΕΚΔΟΣΗ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 2021

(Φωτ. Γεωργία Κατσαγάνη)

*Στα εικονοστάσια και μέσα μας
ζουν σκιές ισχυρότερες κάποτε
από τους ανθρώπους γύρω.*

Νικήτας Σινιόσογλου

Εικονίσματα Ναυπακτίας – Τόποι μνήμης
Γιάννης Γ. Χαλάτσος – Ναύπακτος 2021
Σελίδες 240
περιέχει φωτογραφίες έγχρωμες
Εικονίσματα, Λαογραφία, Ναυπακτία.

Φωτογραφία εξωφύλλου: Πάνος Δασκαλάκης

ΕΚΤΥΠΩΣΗ ασήμηκόπουλος

Μεσολόγγι, Ιωσήφ Ρωγών 24

Τηλ.: 26310 22428 • E-mail: asimtype@otenet.gr

Έκδοση

Γιάννης Χαλάτσος

Μαμουλάδα Ναυπάκτου

Τηλέφωνο: 6955356447

E-mail: thelastgiannis@gmail.com

ISBN: 978-618-00-2625-2

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Ιστορικά και περιγραφικά στοιχεία

Πρόλογος	11
Εικονίσματα, εικονοστάσια ή προσκυνητάρια;	15
Ιστορικά στοιχεία των εικονισμάτων γενικά	17
Περιγραφή των εικονισμάτων	22
α. Ανάλογα με τα μορφολογικά τους στοιχεία	27
β. Ανάλογα με το υλικό κατασκευής τους	31
γ. Εικονίσματα δρόμου	35
Νομική υπόσταση των εικονισμάτων	39

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Εικονίσματα Ναυπακτίας

Αναφορές σε εικονίσματα της περιοχής μας	45
Τα εικονίσματα ως μνημεία με πολυσήμαντη αξία	77
1. Σχετικά με την αρχιτεκτονική τους	79
2. Σχετικά με τα κίνητρα ανέγερσης και χρήσης τους	81
3. Σχετικά με την αφιέρωσή τους	85
4. Σχετικά με το τοπίο	87
5. Εικονίσματα δρόμου στη Ναυπακτία	90
6. Κοινωνική αποδοχή των εικονισμάτων	91
Φωτογραφική παρουσίαση εικονισμάτων Ναυπακτίας	96
Ευρετήριο	227
Βιβλιογραφία	237

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ιστορικά και περιγραφικά στοιχεία
των εικονισμάτων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Περπατώντας από μικρός σε αγροτικούς δρόμους της ναυπακτιακής υπαίθρου, μαγευόμουν από τα εικονίσματα που συναντούσα στη διαδρομή. Μου άρεσαν τόσο για την εξωτερική τους εμφάνιση, που το καθένα είχε διαφορετική, όσο και για τον τρόπο προσέγγισής τους από τους μεγαλύτερους. Μου δινόταν η εντύπωση ότι οι άνθρωποι είχαν μια αόρατη σχέση μαζί τους, σχέση που εκδηλωνόταν με τον σεβασμό και την ευλάβεια που τα προσέγγιζαν καθώς και την ελπίδα που φαινόταν πως εισέπρατταν. Τα περισσότερα από αυτά είχαν και μια ιστορία, έναν μύθο που τα ακολουθούσε. Για τον λόγο αυτό τα λαϊκά αυτά μνημεία ήταν για μένα νησίδες ομορφιάς και αντικείμενα απορίας για τη φύση και τον συμβολισμό τους. Συνειδητοποιώ τώρα ότι πολλές φορές είχα κοντοσταθεί σε κάποιο εικόνισμα, άλλοτε γιατί με τράβηξε η πρωτότυπη εξωτερική του εμφάνιση και άλλοτε η τοποθεσία στην οποία ήταν κτισμένο, και πάντα αναρωτιόμουν για ποιον λόγο να είχε φτιαχτεί. Τα τελευταία χρόνια άρχισα να τα φωτογραφίζω και να ρωτάω για τον μύθο τους και τις δοξασίες της τοπικής παράδοσης που τα ακολουθούν. Για να προχωρήσω στη συγγραφή του παρόντος με ενθάρρυνε και μου έδωσε ιδέες για την προσέγγιση του θέματος το εξαιρετικό έργο του C. Holbraad *Ελληνικά Εικονίσματα*. Οφείλω να ομολογήσω πως, όταν αποφάσισα να ασχοληθώ με το θέμα αυτό, δεν φαντάστηκα ότι θα ξεκινούσε μια τόσο συναρπαστική και επίπονη ενασχόληση με την αναζήτηση, καταγραφή και κατανόηση συμβολισμού τους.

Το αντικείμενο λοιπόν αυτής της εργασίας με τίτλο *Εικονίσματα Ναυπακτίας, τόποι μνήμης* είναι η προσέγγιση, η έρευνα και η παρουσίαση των παραδοσιακών εικονισμάτων που βρίσκονται στην ύπαιθρο της Ναυπακτίας. Γίνεται προσπάθεια γνωριμίας και συνομιλίας με τα μνημεία αυτά, ώστε να μας θυμίσουν την ιστορία τους και να μας οδηγήσουν σε βαθύτερους συλλογισμούς. Το θέμα παρουσιάζεται ως ελκυ-

στικό, ενδιαφέρον και πρωτότυπο, αφού στην περιφέρεια της Ναυπακτίας δεν υπάρχει καταγραφή των εικονισμάτων, εκτός από ελάχιστες και διάσπαρτες αναφορές. Για τον λόγο αυτό και επειδή πιστεύω ότι τα εικονίσματα είναι μια υλική έκφραση θρησκευτικών και λαϊκών αντιλήψεων των κατοίκων της περιοχής μας, προσπάθησα να καταγράψω και να προβάλω μόνο τα παραδοσιακά εικονίσματα με κριτήριο την αισθητική, την αρχιτεκτονική, την ιστορία, την ιδιαιτερότητα και την καινοτομία τους. Δόθηκε έμφαση σε εικονίσματα του παρελθόντος, του 19ου και μέχρι τα μισά του 20ου αιώνα, που κατάφεραν να στέκονται ακόμα όρθια είτε μέσα από το φως του καντηλιού τους είτε μέσα από την παγωνιά της μοναξιάς τους. Γίνεται προσπάθεια να συγκεντρωθούν και πληροφορίες σχετικά με τον λόγο ανέγερσής τους, τη λατρεία τους και την αρχιτεκτονική τους. Η απλή θέα των εικονισμάτων δεν είναι πάντα ικανή από μόνη της στην κατανόηση του συμβολισμού και της ιστορίας τους. Χρειάζεται κανείς να περιεργαστεί τα μνημεία, να διαβάσει τις επιγραφές τους, να αρχίσει να επικοινωνεί μαζί τους, ώστε να διεισδύσει στο παρελθόν και να αποκαλύψει το πλαίσιο της ζωής που τα δημιούργησε. Το έργο αυτό μπορεί να προσφέρει μια θαυμάσια ευκαιρία για βαθύτερη προσέγγιση, γνώση και ίσως στη γόνιμη αξιοποίηση της τοπικής ιστορικής εμπειρίας.

Η παρούσα μελέτη διήρκησε περισσότερο από δύο χρόνια και βασίστηκε στην επιτόπια έρευνα σε όλα τα χωριά της Ναυπακτίας για φωτογράφιση των εικονισμάτων, για αναζήτηση ατόμων που γνώριζαν πρόσωπα που τα έκτισαν και γεγονότα που έδωσαν αφορμή για την ανέγερσή τους. Παράλληλα αναζητήθηκαν σχετικές πληροφορίες σε βιβλία, περιοδικά και άρθρα του τοπικού Τύπου.

Η επιτόπια επίσκεψη στη Ναύπακτο και σε όλα τα χωριά της Ναυπακτίας δεν εξασφαλίζει αυτόματα την ανακάλυψη των εικονισμάτων που είναι διάσπαρτα κυρίως στην ύπαιθρο. Πάντα ζητούσα τη βοήθεια ανθρώπων που γνώριζαν τον τόπο τους και ήταν πρόθυμοι να μου δώσουν σχετικές πληροφορίες. Χωρίς τη βοήθειά τους δεν θα μπορούσα να ανακαλύψω πολλά από αυτά που βρίσκονται μακριά από το σημερινό οδικό δίκτυο και κυρίως δεν θα εύρισκα τις πληροφορίες γύρω από τον λόγο για τον οποίο κτίστηκαν τα μνημεία αυτά. Μάλιστα στις περισσότερες περιπτώσεις κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας

δημιουργήθηκε και φιλικός δεσμός με πολλούς κατοίκους των χωριών. Σε κάποιες περιπτώσεις φίλοι μου παρείχαν προσωπική βοήθεια μέσω τηλεφώνου ή διαδικτύου. Γι' αυτό αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους εκείνους που συνέβαλαν, ο καθένας με τον τρόπο του, στη δημιουργία, μορφή και έκδοση του παρόντος βιβλίου. Συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους: Νίκο Δεδόπουλο, Γιώργο Αλτανόπουλο (Μπότσαρη), Φίλιππο Θεοδωρόπουλο, Παναγιώτη Τσουκαλά, Βασίλη Κανέλλο, Αντώνη Μασγάλα, Κώστα Δούρο, Δημήτριο Σκουζή, Ελένη Παπαγεωργίου, Αντώνη Μουχτούρη, Σπύρο Σκαλτσά, Φώτη Μεντζά, Σώζονα Χαλάτση, Γιάννη Μαρκόπουλο, Βάσω Σταυρογιαννοπούλου, Χρήστο Δ. Διαμαντόπουλο, Χρήστο Θωμόπουλο, Γιάννη Σιαμά, Πάνο Δασκαλάκη, Πάνο Νούλα, Αλέξιο Κοκόρο, Αντώνη Τσαρούχη, Γιάννη Νταουσάνη, Απόστολο Τριανταφύλλη, Γρηγόρη Σκαρλάτο και Γεώργιο Δημητρίου.

Ευχαριστώ και τον φίλο Θανάση Παπαναστασόπουλο – Μέτσα γιατί με τη βοήθειά του οργανώσαμε πολλές ενδιαφέρουσες και εποικοδομητικές εκδρομές στα χωριά της Ναυπακτίας για να ανακαλύψουμε τα παραδοσιακά εικονίσματα και να εντοπίσουμε τα άτομα εκείνα που θα μας έδιναν σχετικές απαντήσεις στην παρούσα έρευνα.

Τέλος, ευχαριστώ την κυρία Ζωή Κωτούλα η οποία είχε την καλосύννη να διαβάσει το δοκίμιο και με τη μεγάλη της εμπειρία να κάνει εύστοχες παρατηρήσεις και σχόλια που με διευκόλυναν σημαντικά στην αρτιότερη παρουσίαση της παρούσας εργασίας.

Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της έρευνας αναπτύσσεται σε δυο μέρη.

Στο πρώτο μέρος γίνεται ιστορική και μορφολογική παρουσίαση των εικονισμάτων, οι λόγοι για τους οποίους κτίστηκαν και οι συμβολισμοί τους έτσι όπως πέρασαν στη συλλογική μνήμη των κατοίκων.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται φωτογραφικά διακόσια εξήντα έξι (266) παραδοσιακά εικονίσματα που σηματοδοτούν και στολίζουν το τοπίο της Ναυπακτίας. Η φωτογράφιση άλλοτε εστιάζεται στο μνημείο προβάλλοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φωτογραφίζεται από μακριά ή και άλλοτε για να προβληθεί η ένταξή του στο περιβάλλον.

Γιάννης Χαλάτσης

Μαμουλάδα, Αύγουστος 2020

■ Εικονίσματα, εικονοστάσια ή προσκυνητάρια;

Τα εικονίσματα που ανεγέρθηκαν στον ελλαδικό χώρο από ανώνυμους λαϊκούς τεχνίτες δανείστηκαν στοιχεία από τη χριστιανική αρχιτεκτονική και αναφέρονται με χριστιανικούς όρους, όπως εικονίσματα, εικονοστάσια, προσκυνητάρια. Στην ελληνική βιβλιογραφία τα συναντάμε και με τις τρεις αυτές ονομασίες χωρίς καμία να έχει επικρατήσει απόλυτα. Και τα τρία αυτά λήμματα στην κυριολεξία τους σημαίνουν κάτι άλλο και δευτερευόντως προσδιορίζουν το **μικρό κτίσμα** σε εξωτερικό χώρο. Οι περισσότερες πληροφοριακές πηγές στις τρεις αυτές λέξεις δίνουν τις παρακάτω ερμηνείες:

- **Εικόνισμα:** αγία **εικόνα**, φορητή αγιογραφία, **μικρό κτίσμα** σε εξωτερικό χώρο.
- **Εικονοστάσι:** **έπιπλο** σπιτιού όπου τοποθετούνται εικόνες, **τέμπλο** εκκλησίας, **μικρό κτίσμα** σε εξωτερικό χώρο.
- **Προσκυνητάρι:** **βιβλίο** με περιγραφή ιερών προσκυνημάτων, **αναλόγιο** όπου τοποθετείται το προς προσκύνηση αντικείμενο.

Όπως παρατηρούμε με τους όρους αυτούς ορίζονται κυρίως κινητές κατασκευές, όπου τοποθετούνται εικόνες ή τέμπλα των ναών. Οι συντάκτες των παλιών κλασικών λεξικών της ελληνικής γλώσσας δεν έλαβαν υπόψη τους – στα αντίστοιχα λήμματα – την κατηγορία αυτών των λαϊκών παραδοσιακών κτισμάτων που ανεγείρονται στην ελληνική ύπαιθρο. Μόνο το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (1988) του Γ. Μπαμπινιώτη αναφέρεται στο λήμμα εικόνισμα και ως «*μικρό κτίσμα σε εξωτερικό χώρο για την τοποθέτηση εικόνας και καντηλιού εις μνήμην κάποιου προσώπου ή εις τιμήν Αγίου*».

Επειδή λοιπόν κανένας από τους παραπάνω όρους δεν αναφέρεται

ρητά και αποκλειστικά σε κτίσμα του εξωτερικού χώρου, προβληματίστηκα ποιον όρο να χρησιμοποιήσω στην παρούσα μελέτη. Τελικά επέλεξα τον όρο εικόνισμα, διότι θεώρησα ότι ο όρος αυτός έχει μεγαλύτερη δυναμική στην ομιλούμενη νεοελληνική γλώσσα. Και τούτο, διότι τουλάχιστον στην περιοχή της Ναυπακτίας στη λαϊκή γλώσσα τις περισσότερες φορές τα συναντάμε ως (ει)κόνισμα. Ως κόνισμα συναντάμε και πολλά τοπωνύμια της περιοχής μας, τα οποία πήραν το όνομά τους από την ύπαρξη εικονισμάτων. Αντίθετα, δεν συναντάμε τοπωνύμια με το όνομα εικονοστάσι ή προσκυνητάρι.

Έτσι λοιπόν ο όρος εικόνισμα στην παρούσα μελέτη αναφέρεται στα εικονίσματα με την έννοια του μικρού κτίσματος σε εξωτερικό χώρο, όπως το ορίζει και ο Γ. Μπαμπινιώτης. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται τόσο οι αυτοτελείς κατασκευές των δρόμων και της υπαίθρου όσο και αυτές που έχουν ανεγερθεί μέσα σε αστικούς δημόσιους αλλά και ιδιωτικούς χώρους.

■ Ιστορικά στοιχεία για εικονίσματα

Η αρχαία Ελλάδα ήταν γεμάτη από βωμούς και εικονίσματα αφιερωμένα σε θεούς. Λεγόταν σατιρικά ότι είναι ευκολότερο να συναντήσει κανείς στην αρχαία Αθήνα θεό παρά άνθρωπο. Τέτοια σεβάσματα, βωμοί και εικονίσματα υπήρχαν και σε άλλες πόλεις καθώς και στα περίχωρα των Αθηνών και αλλού. Οι βωμοί στους δρόμους της αρχαίας Αθήνας λέγονταν στήλες ή Ερμές, επειδή οι σχετικές εικόνες παρίσταναν συνήθως τον θεό Ερμή. Όπως εξηγεί ο Θουκυδίδης, ήταν τετράγωνα κολόνες και, όπως βλέπουμε σήμερα σε ανασκαφικά ευρήματα, ήταν μία τετράγωνη κολόνα η οποία στην κορυφή της είχε ανάγλυφη την κεφαλή του Ερμή.

Ως πρώιμοι προάγγελοι ορισμένων σύγχρονων εικονισμάτων μπορούν ίσως να θεωρηθούν οι πιο απλοί και λιγότερο εξελιγμένοι βωμοί πάνω στους οποίους, όπως μας λέει ο Όμηρος, «οι οδοιπόροι προσέφεραν θυσίες» (Ομήρου Οδύσσεια). Ο βωμός ήταν το σημείο που αναφερόταν σε έναν θεό ή μία θεά και θύμιζε τον αντίστοιχο ναό που ήταν αφιερωμένος σε αυτόν ή σε αυτή. Ήταν κοντά στον πιστό που έκανε αυτή τη θρησκευτική πράξη, η οποία πίστευε ότι του έδινε δυνάμεις, χωρίς να πάει στον ναό που ήταν μακριά από τον τόπο που έμενε. Με αυτή την έννοια τα εικονίσματα μπορούμε να τα παραλληλίσουμε με τους βωμούς των αρχαίων Ελλήνων, όπου τελώντας θυσίες επικαλούνταν τους θεούς τους για τα δύσκολα προβλήματά τους.

Την εποχή του Βυζαντίου με την έντονη χριστιανική θρησκευτικότητα κτίστηκαν πολυάριθμα μικρά εξωκκλήσια από ευσεβείς πιστούς είτε ως έκφραση ευγνωμοσύνης προς κάποιον Άγιο, είτε ως σύμβολο πίστης στον Θεό. Τα ταπεινότερα εικονίσματα που κτίστηκαν αργότερα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ανήκουν στην ίδια ευρεία παράδοση με τα βυζαντινά.

Τα σημερινά εικονίσματα με εικόνες και σταυρούς φαίνεται ότι έχουν την αρχή τους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Τότε εκεί που

δεν μπορούσαν να κτίσουν εκκλησία έκτιζαν εικονίσμα, για να τιμήσουν τους Αγίους τους. Με προτροπή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού στη δεκαετία του 1760–1770 κτίστηκαν πολλά εικονίσματα, τα οποία ήταν μικρά εκκλησιάκια στο σχήμα και χρησιμοποιούνταν ως τόποι συμβολικής λατρείας (Μιχαλόπουλος, 1968).

Φωτογραφία Κ. Μπαλάφα από το φωτογραφικό του άλμπουμ *Μέτσοβο*.

Τα εικονίσματα της ελληνικής υπαίθρου αλλά και των νεοελληνικών αστικών δρόμων στη νεότερη εκδοχή τους αποτελούν ανάλογο είδος μνημείων τα οποία μεταφέρουν τη χάρη ενός ναού στην υπαίθρο, άρα μεταβιβάζουν και την υπερφυσική ευλογία στη φύση και αποτελούν έτσι μαρτυρίες της λαϊκής ευσέβειας. Επομένως τα εικονίσματα της υπαίθρου φαίνεται να συνεχίζουν να καλύπτουν πανάρχαιες πνευματικές ανάγκες των Ελλήνων του παρελθόντος, οι οποίες παραμένουν οι ίδιες σε κάποιο βαθμό με ανάλογες του σημερινού ελληνικού πληθυσμού.

Για παράδειγμα, ο Θεός στη λαϊκή θρησκεία των κατοίκων της υπαί-

θρου δεν είναι μια ανεξάντλητη αγαθοποιός δύναμη. Αντίθετα πιστεύεται ότι, μερικές φορές ο Θεός απογοητεύεται με τα ανθρώπινα καμώματα και στέλνει διάφορα κακά για τιμωρία και μετάνοια. Στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει η αντίληψη ότι οι Άγιοι, που έζησαν ως άνθρωποι και επομένως γνωρίζουν την ανθρώπινη φύση, είναι αυτοί που μπορούν με τη χάρη που τους δίνει ο Θεός να προστατεύουν και αυτοί τους ανθρώπους από την κακή δύναμη του Σατανά αλλά και να μεσιτεύουν, ώστε ο Θεός να συγχωρεί τους ανθρώπους και να είναι ο παντοτινός προστάτης τους.

Έτσι λοιπόν σε κάθε περιοχή οι άνθρωποι εκτός από ναούς έκτισαν και συνεχίζουν να κτίζουν εικονίσματα για να τιμούν τους Αγίους ως προστάτες τους και ως μεσολαβητές για τη χάρη του Θεού. Αυτό γίνεται είτε από μεμονωμένα άτομα είτε συλλογικά από κατοίκους ενός οικισμού.

Όταν πρόκειται για προσωπικά προβλήματα η επίκληση του Αγίου για μεσολάβηση στον Θεό γίνεται από το κάθε άτομο.

Όταν όμως πρόκειται για προβλήματα που απασχολούν την περιοχή, όπως ανομβρία, ξηρασία, λοιμός και λοιπά κακά τα οποία συνήθως αποδίδονται στην απογοήτευση του Θεού για αμαρτήματα των ανθρώπων, απαιτείται παράκληση του ιερέα του χωριού με ειδικές ευχές μέσα στο ναό ή και λιτανεία γύρω από τον οικισμό προκειμένου να επικαλεσθεί τη μεσολάβηση της Παναγίας και των Αγίων που λατρεύονται στην περιοχή, ώστε ο Θεός να συγχωρήσει τους ανθρώπους και να παραμείνει για πάντα προστάτης και βοηθός τους.

Με άλλα λόγια για τους σημερινούς χριστιανούς τα εικονίσματα είναι βωμοί από τους οποίους αντλούν περισσότερη δύναμη. Με αυτή την έννοια ο συσχετισμός του τρόπου τέλεσης της θυσίας στους αρχαίους βωμούς με την τελετουργία ανάμματος του καντηλιού στα εικονίσματα είναι εμφανής. Έτσι, με τις πρακτικές αυτές βλέπουμε ότι πλάι στην επίσημη θρησκεία συμπορεύεται και αντίληψη που έχει τις ρίζες της σε νοοτροπίες και θρησκευτικές τελετές των αρχαίων Ελλήνων.

Παλιό εικόνισμα, στην παραλία Κρονονερίου Χάφκειας.

Τα νεοελληνικά εικονίσματα μπορούμε εκ πρώτης όψεως να τα διακρίνουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Η **μία** κατηγορία αφορά παραδοσιακά πετρόκτιστα κυρίως εικονίσματα σε διάφορα σημεία της υπαίθρου αφιερωμένα σε κάποιον Άγιο. Με την ενέργειά τους αυτή οι άνθρωποι προσπαθούν με λατρευτικά μέσα να εξημερώσουν τη φύση καθιστώντας τη φιλική προς αυτούς και τις δραστηριότητές τους, να συνδιαλλαγούν με τον προστάτη Άγιο τους για να εκφράζουν ευχαριστίες ή για να αντλήσουν φτερά ελπίδας για νέα ξεκινήματα και να εδραιώσουν τις προσδοκίες τους. Τα εικονίσματα αυτής της κατηγορίας συνήθως είναι τοποθετημένα σε επιλεγμένα κομβικά σημεία, κυρίως σε αγναντερά και φωτεινά σημεία της υπαίθρου.

Παλιό εικονίσμα (1952) και νεότερο το (2019) στον Πόδο Ναυπακτίας.

Η **άλλη** κατηγορία είναι τα εικονίσματα των τελευταίων δεκαετιών τα οποία αλλάζουν συμβολισμό. Από σημεία λατρείας έγιναν σημεία μνήμης, ανθρώπινου πόνου, ευχαριστίας, παράκλησης κατά μήκος των αυτοκινητοδρόμων. Τα φτιάχνουν οι συγγενείς των ανθρώπων που έχασαν τη ζωή τους σε τροχαία δυστυχήματα στο συγκεκριμένο σημείο, για να τιμήσουν τη μνήμη των δικών τους. Τα νεότερα είναι κυρίως προκατασκευασμένα με τσιμέντο, γύψο ή μέταλλο, ναόσχημου κυρίως τύπου, έχουν συγκεκριμένες διαστάσεις και τοποθετούνται πρόχειρα σε συγκεκριμένα σημεία στον χώρο χωρίς μελέτη.

Πέτρινο εικόνισμα στο Νιόκαστρο Ναυπάκτου (Φωτ. Τάκη Βασιλόπουλου).

■ Περιγραφή εικονισμάτων

Η μορφή των εικονισμάτων της Ναυπακτίας ποικίλλει έντονα τόσο στο σχήμα τους όσο και στη διακόσμησή τους. Τα ιδιότυπα αυτά μνημεία αναγνωρίζονται από τις μικρές διαστάσεις τους. Άλλα εικονίσματα είναι πολύ απλά και άλλα έχουν περίπλοκο σχήμα. Άλλα είναι ψηλά και στενά, άλλα κοντά και φαρδιά, άλλα στηρίζονται σε θεμελίωση και άλλα κατευθείαν στο χώμα. Οι συνήθεις διαστάσεις των περισσότερων εικονισμάτων είναι: ύψος από 1,60 μέχρι 2,00 μέτρα και η κάτοψή τους από μισό μέχρι ένα τετραγωνικό μέτρο. Σε κάποιες

περιπτώσεις συναντάμε εικονίσματα και με μεγαλύτερες διαστάσεις αποτελώντας κατά κάποιο τρόπο ναΐσκους στους οποίους ο πιστός μπορεί να εισέλθει. Τα συναντάμε κυρίως σε ιδιωτικούς χώρους αλλά και σε κομβικά σημεία της υπαίθρου.

Η ανώνυμη καλλιτεχνική έκφραση αποτύπωσε ένα πλήθος παραλλαγών του ίδιου θέματος. Εκτός από τον λαϊκό κτίστη και ο δωρητής δεν είναι αμέτοχος στη διαδικασία της αρχιτεκτονικής μορφής του εικονίσματος. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο δωρητής υποδεικνύει σε γενικές γραμμές επιμέρους στοιχεία, τα οποία προσλαμβάνει κυ-

ρίως από την τρέχουσα εικόνα που έχει δημιουργήσει η επικρατούσα πρακτική. Σημαντικός παράγοντας στη μορφή του μνημείου είναι και η διαθεσιμότητα των υλικών, η οικονομική ευχέρεια του κτίτορα και η καλλιτεχνική ικανότητα του κτίστη. Με άλλα λόγια, η μορφή της λαϊκής αρχιτεκτονικής, η οποία προβάλλεται από τα εικονίσματα μιας περιοχής, φαίνεται να προσαρμόζεται κυρίως στην τεχνοτροπία της εποχής της και σε μια σειρά άλλων δευτερευόντων στοιχείων.

Αν και η ποικιλία των σχημάτων τους είναι πολυδιάστατη και δεν κατηγοριοποιείται εύκολα, μπορούν να σημειωθούν μερικές χαρακτηριστικές διαφορές. Η εξέταση των διαφόρων τεχνικών τους λεπτομερειών θα διευκολυνθεί ίσως, εάν απομονωθούν τα τέσσερα βασικά τμήματα του εικονίσματος, τα οποία είναι: τα θεμέλια, η βάση ή κορμός του, το εικονοθέσιο και η οροφή.

Ένα κτιστό εικονίσμα, για να είναι ανθεκτικό, χρειάζεται **γερή θεμελίωση**. Αυτή συνήθως είναι από τοιμέντο και συχνά είναι πλαύτερη του κορμού, έτσι ώστε να σχηματίζει υπερυψωμένη μικρή εξέδρα γύρω από το εικονίσμα. Αν το έδαφος έχει κλίση, μπορεί να έχει και ανάλογα σκαλοπάτια για την εύκολη προσέγγιση του εικονοθέσιου.

Κάποια δεν έχουν θεμέλιο, αλλά είναι πακτωμένα σε συμπαγείς βράχους ή σε τοιμεντένιες επιφάνειες δημόσιων χώρων. Τα μεταλλικά εικονίσματα συνήθως στηρίζονται σε ένα, σε δύο ή σε τέσσερα σχετικά πόδια, που βυθίζονται μέσα σε τοιμέντο.

Η βάση του εικονίσματος αποτελεί τον **κορμό του** και βοηθά στο να ανυψωθεί το εικονοθέσιο σε τέτοιο επίπεδο, που να καθιστά άνετη τη χρήση του. Συχνά είναι πέτρινος ή σοβατισμένος και βαμμένος με ασβέστη ή χρώμα. Σε αρκετά εικονίσματα της Ναυπακτίας οι τοιμεντένιες επιφάνειες της βάσης διακοσμούνται με ανάγλυφα σχέδια στο σχήμα του σταυρού. Στα εικονίσματα που ανήκουν σε ναούς ή μοναστήρια υπάρχει και εντοιχισμένος μεταλλικός κερματοδέκτης, ο οποίος χρησιμεύει, για να ρίχνει ο πιστός τον οβολόν του για τον ναό, για ελεημοσύνες ή για συντήρηση του εικονίσματος. Σε αρκετές περιπτώσεις στη βάση εικονισμάτων, κάτω από το εικονοθέσιο, υπάρχει τετράγωνη κοιλότητα, όπου φυλάσσονται διάφορα σκεύη και αντικείμενα που χρειάζονται για το άναμμα του καντηλιού, όπως φιάλες με

λάδι, κεριά, σπέρτα και άλλα. Τέλος, στη βάση εντοιχίζονται και οι αφιερωματικές επιγραφές των εικονισμάτων με τα όνομα του δωρητή και σπανίως του τεχνίτη ή του λόγου ανέγερσής του.

Τον πυρήνα του εικονίσματος αποτελεί το **εικονοθέσιο**, το τμήμα με τη μεγαλύτερη και πολυποίκιλη διακόσμηση. Πρόκειται για τετράγωνη κοιλότητα με άνοιγμα στο μπροστινό της μέρος. Τα πλευρικά ανοίγματα κλείνουν με γυαλί διαφανές ή βιτρό ή παραπέτασμα άλλου υλικού για προστασία των εικόνων από τη βροχή και της φλόγας του καντηλιού από τον άνεμο. Το μπροστινό άνοιγμα κλείνει με ένα πορτάκι με μεντεσέδες ή συρόμενο. Σε κάποια εικονίσματα της Ναυπακτίας το άνοιγμα του εικονοθέσιου διακοσμείται με δύο στρογγυλές κολόνες που στηρίζουν το υπέρθυρο και τη στέγη. Μέσα στο κοίλωμα τοποθετούνται η εικόνα του Αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένο, ένα καντήλι και ένα θυμιατήρι. Επίσης, στον χώρο αυτό φυλάσσεται το λάδι και όλα τα απαραίτητα για τη συντήρηση του καντηλιού.

Η **οροφή** καλύπτει το εικονοθέσιο και είναι άλλοτε πολύ απλή και άλλοτε σύνθετη, έως και πολύ σύνθετη. Μπορεί να είναι επίπεδη ή να έχει κλίση ή, στα μεταλλικά εικονίσματα, να έχει σχήμα πυραμίδας. Μπορεί να είναι φτιαγμένη από επίπεδες πέτρες, τσιμέντο ή κεραμίδια.

Οι επίπεδες οροφές συχνά έχουν στο κέντρο τους ένα μικρό τρούλο ή απλώς ένα κάποιο εξόγκωμα ημισφαιρικού σχήματος συνήθως φτιαγμένο από μπετόν πάνω στο οποίο στηρίζεται ο σταυρός.

Μια σύνθετη οροφή που συναντήσαμε σε εικονίσματα της περιοχής μας έχει στις

τέσσερις γωνιές της πολυγωνικά υπερυψώματα που καταλήγουν σε θολωτή σκεπή με μαρμαρίνους σταυρούς. Στο κέντρο της υπάρχει όμοιο υπερύψωμα μεγαλύτερου μεγέθους.

Στην κορυφή της οροφής έχουν πέτρινο ή σιδερένιο σταυρό, ο οποίος σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι στη θέση του, είτε γιατί έχει καταστραφεί ή αφαιρεθεί για άλλους λόγους. Αντίθετα, τα νεότερα σιδερένια ή προκάτ όλα φέρουν σταυρό απλό ή σε διάφορες καλλιτεχνικές παραλλαγές.

Ο **περίγυρος** του εικονίσματος μερικές φορές είναι πλακόστρωτος, βαμμένος, ασπρισμένος με ασβέστη ή φυτεμένος με λουλούδια. Σε επιβλητικά εικονίσματα ο περίγυρος φράσσεται με τοίχιο από μπετόν ή πέτρες ή κιγκλίδωμα ξύλινο ή σιδερένιο. Όταν υπάρχει επαρκής χώρος, μπορεί να υπάρχει παγκάκι ή περισσότερα παγκάκια ή να έχει ανεγερθεί και κάποιο άλλο διακοσμητικό ή πρακτικό στοιχείο, όπως μια βρύση. Σε μια τουλάχιστον περίπτωση σε εικόνισμα της Ναυπακτίας έχει φυτευτεί ολόκληρος κήπος με λουλούδια και φυτά οπωροφόρα.

Το εσωτερικό των εικονισμάτων: Στο εσωτερικό της κοιλότητας του εικονίσματος είναι το εικονοθέσιο, όπου τοποθετείται πάντα μία ή και περισσότερες εικόνες του Αγίου ή της Αγίας που είναι αφιερωμένα. Είναι πολύ πιθανόν να υπάρχουν και άλλες εικόνες, όπως της Παναγίας, του Χριστού ή και άλλων αγίων με συνηθέστερες στην περιοχή της Ναυπακτίας της Αγίας Παρασκευής, του Αγίου Γεωργίου, του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Νικολάου, του προφήτη Ηλία και άλλων. Οι εικόνες είναι φτηνές σε ερημικά εικονίσματα, για να μην τις κλέβουν. Αντίθετα, σε εικονίσματα που βρίσκονται σε ελεγχόμενους ή

Εικονοθέσιο του εικονίσματος στον Άνω Κάμπο Στράνωμας.

ιδιωτικούς χώρους μπορεί να υπάρχουν εικόνες αξίας ή να έχει γίνει εικονογράφηση στον εσωτερικό τους τοίχο. Για το θέμα αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον σχετική μαρτυρία του δάσκαλου Αντώνη Μασγάλα την οποία και παραθέτω: «Βορειοδυτικά από το εξωκλήσι των Αγίων Αποστόλων, στο Νεοχώρι Ναυπακτίας και βαδίζοντας στο μονοπάτι που οδηγεί στον Γύφτον τη Βρύση

υπήρχε ένα εικόνισμα (ίσως το παλαιότερο στην περιοχή) με στέγαστρο από πέτρινες πλάκες. Πριν 40 χρόνια κυνηγούσα στην περιοχή κι ύστερα από μια ζαφνική καταιγίδα βρήκα καταφύγιο στο παραπάνω εικόνισμα. Μου έκανε εντύπωση μια ξύλινη εικόνα η οποία απεικόνιζε την Κοίμηση της Παναγίας. Στο κάτω μέρος είχε επένδυση ίσως από αβουμίνιο και επιγραφή στα ρωσικά. Έκανα το σταυρό μου, θεώρησα ότι ήταν μια εικόνα με αξία η οποία κινδύνευε εκεί, γι' αυτό την πήρα και την παρέδωσα στον τότε ιερέα του χωριού μας μακαριστό Παπαγιάννη Σαβίτο. Μετά από δύο χρόνια έμαθα ότι αυτός την παρέδωσε στον ιατρό και καθηγητή Πανεπιστημίου Παύλο Βλάχο ο οποίος την παρέδωσε στο Μουσείο Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αθήνα, όπου βρίσκεται σήμερα. Άρα ήταν εικόνα μεγάλης αξίας. Αλήθεια πόσες ποητίμτες εικόνες ήταν ή είναι παρατημένες σε εικονίσματα έτοιμες να κηλαπούν από ιεροσύλους;» (Μασγάλας, 2019).

Στο εσωτερικό υπάρχουν τις περισσότερες φορές ένα καντηλάκι, φιτίλια, λάδι, σπέρτα και ό,τι άλλο θα χρειαζόταν ένας περαστικός που θα ήθελε να το ανάψει. Μπορεί να συναντήσουμε κηροστάτη και κεριά, θυμιατό με καρβουνάκια και λιβάνι. Το καντήλι μπορεί να στέκεται στο δάπεδο ή να κρέμεται με αλυσίδα στο μέσον της οροφής. Επίσης, μέσα στο εικονίσμα μπορεί να υπάρχει και ένα δεύτερο μεταλλικό σκεύος στο μέγεθος του καντηλιού με καπάκι μέσα στο οποίο καίγεται κάρβουνο και λιβάνι.

Εικονοθέσιο από εικονίσμα για τον αιματοβαμμένο δρόμο στο Ριγάνι.

Στα ιδιωτικά εικονίσματα που έχουν κτιστεί στη μνήμη κάποιου θανόντος υπάρχει δίπλα από την εικόνα του Αγίου και φωτογραφία του σε κορνίζα ή εκτυπωμένη σε πορσελάνη με στεφάνια από πλαστικά λουλούδια. Καμιά φορά η φωτογραφία του θανόντος τοποθετείται στα εξωτερικά τοιχώματα του εικονίσματος.

Η μορφή των εικονισμάτων στην περιοχή της Ναυπακτίας αλλά και στον ελλαδικό χώρο γενικά ποικίλλει έντονα. Για τον λόγο αυτό στην προσπάθειά μας να τα προσεγγίσουμε, να τα αναλύσουμε, να τα παρουσιάσουμε και να τα κατανοήσουμε καλύτερα τα κατατάξαμε σε ομάδες. Η κατάταξή τους έγινε με κριτήρια σχετικά τόσο με τα μορφολογικά τους στοιχεία και το υλικό κατασκευής τους όσο και με τη θέση τους στον εξωτερικό χώρο και τον λόγο ανέγερσής τους.

α. Ανάλογα με τα μορφολογικά τους στοιχεία

Η αισθητική, το μορφωτικό επίπεδο και η οικονομική ευμάρεια του δωρητή καθορίζουν τη μορφή, το μέγεθος, το υλικό, την ποιότητα και την αρχιτεκτονική αρτιότητα του αποτελέσματος. Η ανώνυμη καλλιτεχνική έκφραση αποτυπώνει έναν πλούτο παραλλαγών του ίδιου θέματος που μπορεί να ταξινομηθεί σε γενικές γραμμές στις παρακάτω κατηγορίες:

Απλά μονόχωρα: Σε αυτόν τον τύπο ανήκουν τα περισσότερα εικονίσματα με μικρό συνήθως χώρο. Υπάρχει η βάση – κορμός, ο οποίος είναι συμπαγής ή σε κάποιες περιπτώσεις έχει προβλεφθεί από τον κατασκευαστή να έχει κοίλωμα που χρησιμοποιείται ως αποθηκευτικός χώρος για τη φύλαξη λαδιού και άλλων απαραίτητων αντικειμένων. Η βάση αρκετών παλαιών εικονισμάτων έχει και δεύτερη κοιλότητα, όπου υπάρχει εγκιβωτισμένο μεταλλικό δοχείο, κερματοδέκτης, για την αγορά του κεριού ή για ελεημοσύνες.

Πάνω στη βάση ενσωματώνεται η υπερκατασκευή με την κοιλότητα του εικονοθέσιου που καταλήγει σε δίριχτη ή τετράριχτη ή θολωτή στέγη. Η δίριχτη και τετράριχτη σκεπή άλλοτε είναι σκεπασμένη με κεραμίδια, άλλοτε με πλάκες πέτρας. Μέσα στο εικονοθέσιο υπάρχει πάντα μια εικόνα ενός Αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένο, ένα καντηλάκι, φιτίλια και λάδι για όποιον περαστικό θελήσει να το ανάψει. Παλαιότερα υπήρχε η συνήθεια όποιος δεν είχε κεριό να αφήνει λίγα κέρματα στο εικόνισμα.

Εικόνισμα στον Γαβιά Χάβκειας.

Δίχωρα ή διπλά: Σε μερικές περιπτώσεις τοποθετείται και δεύτερη υπερκατασκευή στην ίδια βάση του εικονίσματος. Έτσι δημιουργούνται δύο αυτοτελή εικονοθέσια αφιερωμένα μερικές φορές και σε δύο Αγίους.

Ναόσχημα: Σε αυτόν τον τύπο ανήκουν τα εικονίσματα που η υπερκατασκευή τους (το εικονοθέσιο) παρουσιάζει πολύπλοκα σχέδια, μικρογραφίες χριστιανικών ναών όλων των ρυθμών. Τα περισσότερα της κατηγορίας αυτής είναι προκατασκευασμένες δημιουργίες που πωλούνται σε ειδικές μάντρες οικοδομών. Υπάρχουν όμως και ελάχιστα χειροποίητα με πολύ μεράκι και θαυμαστή λαϊκή τέχνη.

Ναόσχημο εικόνισμα αφιερωμένο στην Παναγία Ναυπακτιώτισσα στην περιοχή Μοναστηρακίου Δωρίδας.

Λαξευτά και εντοιχισμένα: Σπάνια συναντάμε εικονίσματα λαξευμένα σε βράχο ή σε φυσικό κοίλωμα. Σε κάποιες περιπτώσεις συναντάμε εντοιχισμένα εικονίσματα σε τοίχο σπιτιού ή μάνδρας. Αυτά τα εικονίσματα θυμίζουν το Σπήλαιο της Βηθλεέμ και είναι υποβλητικά. Χαρακτηριστική περίπτωση εντοιχισμένου εικονίσματος υπάρχει σε μεγάλη μάνδρα στον δρόμο προς τον ναό της Ζωοδόχου Πηγής Ξηροπηγάδου. Υπάρχουν και δυο άλλα μικρά εντοιχίσματα στην πόλη της Ναυπάκτου.

Εντοιχισμένο εικόνισμα στο Ξηροπήγαδο Ναυπάκτου.

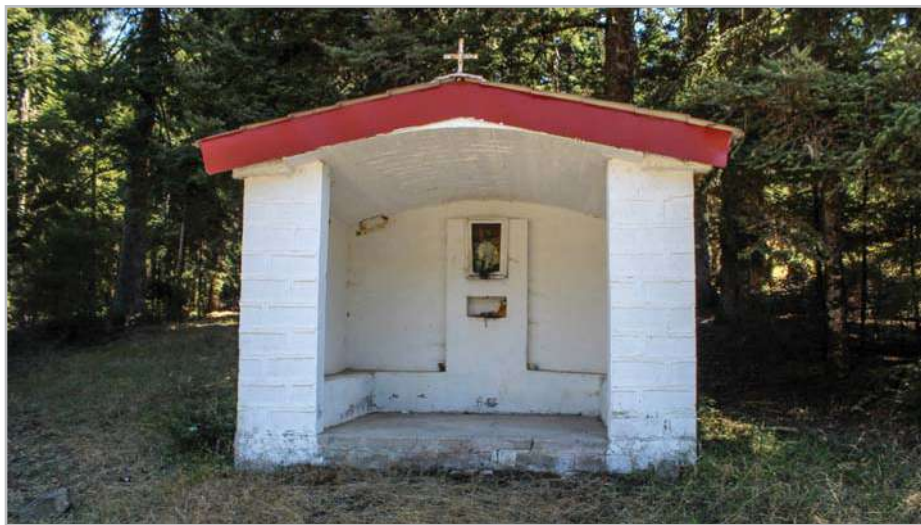

Εικόνισμα στον Αχλαδόκαμπο.

Εικόνισμα-στήλη: Σε αυτόν τον τύπο ανήκουν τα εικονίσματα των οποίων τόσο η βάση τους όσο και το εικονοθέσιο αποτελούν ενιαίο σύνολο. Συνήθως σχηματίζουν μια στρογγυλή, τετράγωνη ή πολυγωνική στήλη πακτωμένη στο έδαφος ή σε τεχνητή βάση.

Εικόνισμα με μορφή ναΐσκου: Τα εικονίσματα συνήθως έχουν μικρές διαστάσεις. Μερικές φορές όμως συναντάμε εικονίσματα με μεγαλύτερες διαστάσεις. Αυτά μοιάζουν με ναΐσκους, μικρά εξωκλήσια, όπου ο πιστός μπορεί να

εισέλθει και να προσευχηθεί. Διαθέτουν είσοδο και εσωτερικό χώρο που χωρά μικρό αριθμό ατόμων, έχουν αρκετές εικόνες, αλλά δεν έχουν Αγία τράπεζα και άδυτο τα οποία χαρακτηρίζουν τον ναό. Τα ιδιότυπα αυτά μνημεία στην πλειονότητά τους κτίζονται σε ιδιωτικούς χώρους για χρήση από κάποια άτομα και οικογένειες. Υπάρχουν

Ναόςχημο εικόνισμα στην Αράχοβα Ναυπακτίας.

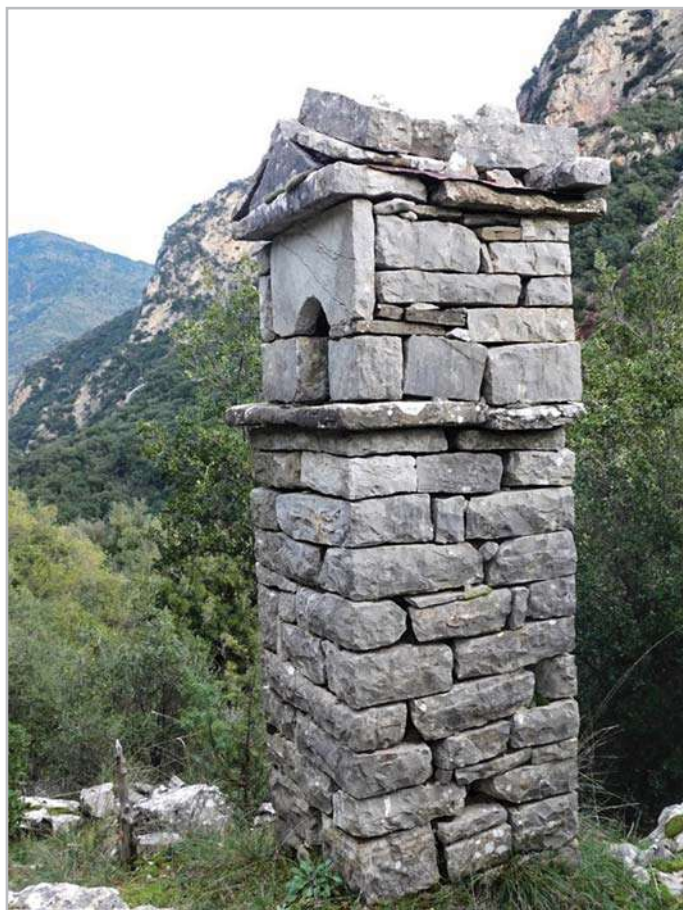
όμως και μερικά μεγάλου μεγέθους εικονίσματα αυτού του τύπου σε κομβικά σημεία αυτοκινητοδρόμων κυρίως της ορεινής Ναυπακτίας.

β. Ανάλογα με το υλικό κατασκευής τους.

Για την κατασκευή των εικονισμάτων χρησιμοποιείται κάθε είδος οικοδομικού υλικού: πέτρα σκληρή ή αμμόπετρα, τοιμέντο, πλίθες, τούβλα, μάρμαρα, μέταλλο, αλουμίνιο και ελάχιστα το ξύλο. Επίσης, πολλές κατασκευές είναι μικτές. Τα ανθεκτικά εικονίσματα στηρίζονται σε γερά θεμέλια που γίνονται κυρίως με τοιμεντένιες ή πέτρινες κατασκευές, οι οποίες έχουν μεγαλύτερη επιφάνεια από τη βάση του εικονίσματος, έτσι ώστε να δημιουργείται μικρή εξέδρα μπροστά ή και γύρω γύρω. Η βάση των εικονισμάτων είναι κτιστή με πέτρα και η υπερκατασκευή από τοιμέντο, λαμαρίνα ή γύψο. Ως προς το υλικό της κατασκευής τους, λοιπόν, τα εικονίσματα μπορούμε να τα κατατάξουμε σε:

Πετρόκτιστα: Κτισμένα παραδοσιακά με πέτρα σκληρή ή αμμόπετρα (πωρόπετρα). Η πέτρα πότε είναι ακανόνιστη και πότε πελεκητή και κανονισμένη. Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που είναι επενδυμένα με μαρμαρίνες πλάκες λευκού ή γκρι χρώματος. Η οροφή είναι θολωτή ή επίπεδη. Οι επίπεδες (δίριχτες ή τετράριχτες) είναι σκεπασμένες με πέτρινες πλάκες ή κεραμίδι σε διάφορες παραλλαγές. Οι θολωτές οροφές είναι βαμμένες με λευκό ή με έντονα χρώματα, συνήθως μπλε ή σκούρο κόκκινο. Τα ανοίγματά τους κλείνουν με προσθήκη σιδερένιων ή αλουμινένιων κουφωμάτων.

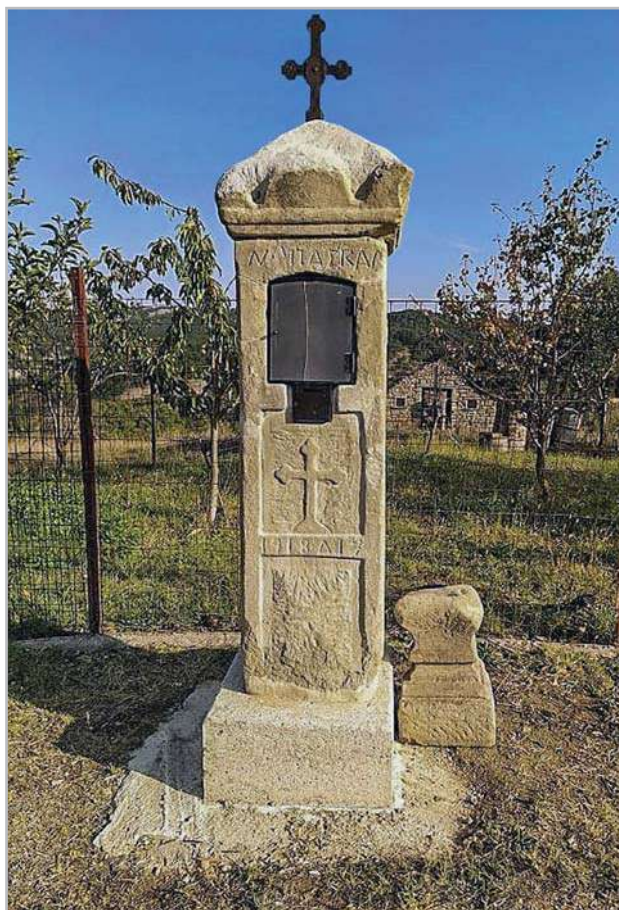
Στην Κλεπά Ναυπακτίας, κοντά στο γεφύρι των Στενών, συναντήσαμε παλιό εικόνισμα κτισμένο με την τεχνική της ξερολιθιάς με πελεκητή πέτρα. Είναι δηλαδή ένα κτίσμα για το οποίο έχουν χρησιμοποιηθεί μόνο πέτρες χωρίς συνδετικό υλικό. Η δομική σταθερότητά του οφείλεται στο γεγονός ότι οι πέτρες κλειδώνουν η μια με την άλλη. Η τέχνη της ξερολιθιάς με πελεκητή πέτρα εγγράφηκε το 2018 στην αντιπροσωπευτική λίστα της UNESCO για την άυλη πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας.

Πετρόκτιστο εικόνισμα με ξερολιθιά στην Κηλεπά Ναυπακτίας.

Στην κατηγορία των κτιστών εικονισμάτων εντάσσουμε και κάποια κτισμένα με τούβλα ή με καλουπωμένο σκυρόδεμα, συνήθως σοβατισμένα και ασπρισμένα ή επενδυμένα με πέτρινες πλάκες, πλακάκια ή μωσαϊκό. Το καλουπωμένο σκυρόδεμα μερικές φορές διακοσμείται με ανάγλυφα σχέδια, όπως σχήμα σταυρού.

Χαρακτηριστική περίπτωση λιθόκτιστων εικονισμάτων είναι τα μονολιθικά εικονίσματα του **Βοΐου** της Δυτικής Μακεδονίας. Ανεγέρθηκαν στις αρχές του περασμένου αιώνα από εξαίρετους λιθοδόους οι οποίοι εξέφραζαν την προσωπική εσωτερική τους αναζήτηση. Η αδρανής μάζα της πέτρας τους έγινε στα χέρια των αυτοδίδακτων καλλιτεχνών – κατασκευαστών τους μουσικό όργανο που βγάζει ήχους, ύμνους προς τον Θεό... ((β.μ.), 2018).

Μονοθιτικό εικόνισμα στο Βόιο Δυτικής Μακεδονίας.

Μαρμάρινα: Η νεοκλασική τάση στην ανέγερση των εικονισμάτων ήρθε από τα χέρια κάποιων μαρμαροτεχνιτών που με τη δεξιότητά τους κατασκεύασαν απλά και κομψά μνημεία λαϊκής τέχνης από γυαλισμένο μάρμαρο.

Μεταλλικά: Για το πέρασμα από τα κτιστά εικονίσματα στα μεταλλικά συνέβαλε τόσο ο ευκολότερος τρόπος κατασκευής τους όσο και η συμβολική διάσταση ότι η σκληρότητα και η αντοχή του μετάλλου συμβάλλουν στην αντιμετώπιση και αποτροπή του δαιμονικού στοιχείου. Το μεταλλικό κουτί με γυάλινο πορτάκι και πλαϊνά παράθυρα συνήθως στηρίζεται σε τέσσερα πόδια ή σε ένα χοντρό σωλήνα πακτωμένα σε τοιμεντένια θεμέλια. Γενικά, οι μεταλλικές κατασκευές

είναι πρόχειρες, χωρίς ιδιαίτερη αισθητική, η οποία υποβαθμίζεται περισσότερο με την πολύχρονη απουσία συντήρησης που επιφέρει οξείδωση του μετάλλου.

Ένα ιδιαίτερο μεταλλικό εικόνισμα βρίσκεται ένα χιλιόμετρο πριν το Ριγάνι Ναυπακτίας. Πρόκειται για μεταλλική κατασκευή σε σχήμα πυραμίδας, ύψους 3,60 μέτρων, κατασκευασμένη με σιδερόβεργες οι οποίες αφήνουν μικρά κενά μεταξύ τους, για να μην επηρεάζεται η κατασκευή από του ισχυρούς ανέμους της περιοχής. Η βάση του αποτελείται από τρία τετράγωνα τμήματα, η επιφάνεια των οποίων μειώνεται προς τα επάνω. Το εικονοθέσιο είναι τετράγωνο με μέταλλο και γυαλί με δίριχτη στέγη και μεγάλο σταυρό. Για να φθάσει κανείς να ανάψει το καντήλι στο εικονοθέσιο πρέπει να ανέβει στην υπάρχουσα κατασκευή σκάλα με τέσσερα σκαλοπάτια. Όλες οι μεταλλικές επιφάνειες είναι βαμμένες σε λευκό χρώμα.

Μεταλλικό εικόνισμα στον δρόμο για το Ριγάνι.

Τα βιομηχανοποιημένα είναι προκατασκευασμένα τυποποιημένα εικονίσματα που τους λείπει μόνο το στήσιμο. Στην πλειονότητά τους είναι εικονίσματα βάσει μιας ήδη παγιωμένης μορφολογίας από βιοτεχνίες γύψινων, μωσαϊκών ή μεταλλικών κατασκευών, όπου χάνεται η καλλιτεχνική αξία του τεχνίτη. Η πρακτική αυτή δημιούργησε ομοιόμορφες, kits κατασκευές εικονισμάτων κατά μήκος του ελληνικού οδικού δικτύου, εκεί όπου κυρίως συμβαίνουν τροχαία δυστυχήματα και όπως όλα τα πράγματα της σημερινής καταναλωτικής και βιομηχανοποιημένης εποχής κατάργησε τη γνησιότητα, την ανθρώπινη συνέργεια και την καλλιτεχνία.

γ. Εικονίσματα δρόμου

Τα εικονίσματα του δρόμου ή τροχαία εικονίσματα αποτελούν ένα πολύ γνώριμο στοιχείο του ελληνικού επαρχιακού οδικού δικτύου. Πρόκειται κυρίως για μνημεία θανάτου αλλά μερικές φορές και για μνημεία ζωής, αφού υφίστανται, για να σηματοδοτήσουν την αποφυγή του μοιραίου, η οποία αποδόθηκε σε θεία προστασία Αγίου στη χάρη του οποίου η παράδοση και η λαϊκή λατρεία επιβάλλει ανέγερση μνημείου ευχαριστίας.

Στις περιπτώσεις που δεν αποφεύχθηκε το δυστύχημα τα εικονίσματα έχουν τα βασικά χαρακτηριστικά ταφικού μνημείου. Συνήθως φέρουν φωτογραφία και στοιχεία του εκλιπόντος και ενέχουν την ίδια σημασιολογική φόρτιση με τον τάφο του νεκρού με ανάλογες αναμνηστικές τελετουργικές συνήθειες, όπως άναμμα καντηλιού, σταυροκόπημα, επίκληση συγχώρεσης του αποθανόντος. Απώτερος σκοπός τους είναι η συνέχεια της κοινωνικής μνήμης για τα πρόσωπα ή τα γεγονότα για τα οποία οικοδομήθηκαν.

Τα τελευταία χρόνια γράφτηκαν πολλά σχόλια για τα εικονίσματα του δρόμου και διατυπώθηκαν πολλές και διαφορετικές απόψεις. Παρατίθενται μερικά από αυτά:

«Τα εικονίσματα του δρόμου, ως φωτεινοί μάρτυρες σοβαρών τροχαίων που είναι, μας συνοδεύουν στις διαδρομές μας, μας προκαλούν μελαγχολία και θλίψη και μας προειδοποιούν για πιθανές παγίδες του δρόμου» (Παπαϊωάννου, 2017).

«Τα σύγχρονα εικονίσματα έχουν κάτι από την υπερβολή που χαρακτηρίζει την εποχή μας, σε αντιδιαστολή με το παρελθόν. Γύψινες μικρογραφίες εκκλησιών, χρυσά γράμματα στην αναθηματική πινακίδα, πλαστικά στεφάνια, γλάστρες με ψεύτικα λουλούδια, υπερμεγέθεις φωτογραφίες. Τα ακαλαίσθητα τις πιο πολλές φορές εικονίσματα του δρόμου, των οποίων η παρουσία κάνει τους ξένους να απορούν, εκτός της αντιαισθητικής εικόνας που εκπέμπουν μετατρέπουν τους ελληνικούς δρόμους σε ένα απέραντο νεκροταφείο» (Φαρμακόρη, 2016).

«Τοποθετούνται όπου ο καθένας θέλει, πολλές φορές πάνω στο οδόστρωμα, έτοιμα να αποτελέσουν σημείο πρόσκρουσης όποιου οδηγού αυτοκινήτου ή μηχανής τύχει και ξεφύγει από την πορεία του. Αποσπούν την προσοχή των οδηγών, ενώ τα καντηλάκια τους είναι εύκολο να πυροδοτήσουν πυρκαγιά, ιδίως σε περιόδους καύσωνα» (Βίτσος, 2016).

«Τα εικονίσματα των επαρχιακών δρόμων λειτουργούν αμφίσημα, γιατί είναι μνημονικοί τόποι άλλοτε θανάτου και άλλοτε ζωής. Με άλλα λόγια, σηματοδοτούν τόπους όπου στις περισσότερες περιπτώσεις παραπέμπουν στη μνήμη θανάτου και σε ελάχιστες περιπτώσεις υφίστανται, για να σηματοδοτήσουν την αποφυγή του θανάτου. Οι επι-

Ερειπωμένο εικόνισμα στην άκρη του δρόμου, στην πλαγιά της Παχαιοβούνας πάνω από τον Πατραϊκό κόλπο.

γραφές όπως «Δόξα τω Θεώ» δηλώνουν με σαφήνεια πως πρόκειται για μνημείο ζωής και οι επιγραφές που εμπεριέχουν τη φράση «Στη μνήμη...» ή με την ύπαρξη φωτογραφιών, λουλουδιών και στεφανιών δηλώνουν το αντίθετο. Υπάρχουν και εικονίσματα που παραμένουν βουβά» (Δαλκαβούκης, 2007).

Μερικές επίσης ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις για τον συμβολισμό των εικονισμάτων δρόμου διάβασα στο διαδίκτυο σε μια δημοσίευση του Νικήτα Σινιόσογλου με τίτλο *Εικονοστάσια Δρόμων*, η οποία δημοσιεύθηκε στο περιοδικό BIBLIOTHEQUE της 17 Ιουνίου 2018. Παραθέτω μερικές από τις αναφορές του:

- Το εικονοστάσι είναι κατασκευή αυθαίρετη και πράγμα πολύ επίμονο, μα πάνω απ' όλα ένα σημείο βιαίως αναστραμμένο απ' τη δημόσια σφαίρα στην ιδιωτική. Ο άνθρωπος που το φυτεύει δεν αντέχει αστρατώνιστο το πένθος του και το στεγάζει στο ακριβές σημείο, όπου ο Χάρος του πήρε τον αγαπημένο, απαλλοτριώνει μισό μέτρο χώρο, μια πολύ προσωπική ρωγμή στο δομημένο περιβάλλον, φάλτσο που ανεχόμαστε με συγκατάβαση σ' έναν κόσμο εύτακτο γενικώς και σύννομο. Το νεοελληνικό κράτος κάνει τα στραβά μάτια, κι εμείς επίσης. Ποιος τολμά να ζηλώσει ένα εικονοστάσι ή να το σπάσει;

- Το εικονοστάσι είναι μαγικό κατάλοιπο σ' ένα περιβάλλον νεωτερικό, που είναι η μεγαλούπολη. Είναι ένας πολύ αρχαίος τρόπος να σημαδευτεί η συγκοπή του χρόνου κι η επιβίωση μιας πρωτόγονης αντίληψης για τη σχέση χώρου και θανάτου.
- Η μνήμη του νεκρού είναι εντονότερη στο σημείο που τον βρήκε η ώρα η κακή κι όπου εκείνος μες στον τρόπο, με τους οφθαλμούς διασταλμένους, τα χέρια να σφίγγουν το τιμόνι είδε την πόλη να τον συνθλίβει. Υποθέτουμε πως κάτι δικό του αγκιστρώθηκε επί τόπου κει και πως πέρασε κάτω από την ασφαλτο, ένα ασυνάρτητο σημάδι στον δημόσιο ρου της πόλης.
- Μα και τα εικονοστάσια μέσα μας είναι πολύ ανθεκτικά επίσης. Δεν θυμόμαστε ποια ταινία είδαμε προχθές, κι όμως το πιο αφρόντιστο ψυχικό εικονοστάσι κρατά τον χώρο που του ορίσαμε και δεν τον δίνει αλλού, θυρίδα πένθους με εικόνες που ξεθωριάζουν στη μνήμη και στη βουή της καθημερινότητας.
- Το εικονοστάσι είναι το έσχατο σημείο μιας ατέλεστης διαδρομής.

Τελικά, τα εικονίσματα δρόμου είναι μια προσωπική μελαγχολική ρωγή στο δομημένο περιβάλλον την οποία όλοι μας προσλαμβάνουμε με συγκατάβαση. Είναι η απεικόνιση της σκιάς του θανάτου στον καμβά της ελληνικής υπαίθρου, που άλλοτε αποδίδεται με καλαισθησία και άλλοτε με προχειρότητα και απελπισία. Η ανάμνηση του εκλιπόντος προσδίδει μια υστεροφημία, καθότι τον αναδεικνύει ήρωα και πρωταγωνιστή της προσωπικής του ιστορίας.

Τα ταπεινά αυτά μνημεία θα συνεχίσουν να εμφανίζονται στην ελληνική ύπαιθρο ως κατάλοιπο και σύμβολο μιας αρχέγονης αισθητικής και παράδοσης πένθους για όσο χρονικό διάστημα η μάνα, η αδελφή, η γυναίκα θα πηγαίνουν να ανάβουν το καντήλι αδικοχαμένων τους.

■ Νομική υπόσταση των εικονισμάτων

Δημόσιος χώρος περιγράφεται ο χώρος που δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχο (κατοχή) ατόμων ή ομάδων. Είναι ο ενδιάμεσος χώρος μεταξύ των ιδιωτικών χώρων στον οποίο έχουν όλοι πρόσβαση και ανήκει στην κοινωνία ως σύνολο. Η διαμόρφωση του δημόσιου χώρου είναι ένας δείκτης του πολιτιστικού και κοινωνικού επιπέδου μιας κοινωνίας, αλλά αυτό είναι ένα άλλο θέμα.

Με τα σημερινά δεδομένα τα εικονίσματα με την πολεοδομική τους έννοια **εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των μνημείων**. Με αυτή την παραδοχή η ισχύουσα πολεοδομική νομοθεσία επιτρέπει την κατασκευή τους σε κοινόχρηστο χώρο, χωρίς να απαιτείται άδεια οικοδομής¹ αλλά με έγκριση Δημοτικού Συμβουλίου του οικείου Δήμου. Η κατασκευή θεωρείται δημοτικό έργο κατασκευασμένο με δαπάνες ιδιώτη. Σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3852/2010² η Επιτροπή Ποιότητας Ζωής είναι αρμόδιο αποφασιστικό και εισηγητικό όργανο άσκησης σχετικών αποφάσεων, οι οποίες εγκρίνονται από το Δημοτικό Συμβούλιο.

Τα εικονίσματα δρόμου είναι τοποθετημένα στην άκρη των οδών, στον χώρο ο οποίος είναι απαλλοτριωμένος για την κατασκευή του δημόσιου δρόμου. Με αυτή την έννοια η όποια τοποθέτηση λοιπόν ιδιωτικών κατασκευών απαιτεί ειδική άδεια από την αρχή διαχείρισης των επαρχιακών δρόμων, τη Διεύθυνση Ελέγχου Συντήρησης Έργων (Δ.Ε.Σ.Ε.) του κάθε νομού. Στην πράξη όμως σχεδόν κανείς δε ζητά άδεια για την τοποθέτηση εικονίσματος. Οπότε έχουμε περίπτωση αυθαίρετης τοποθέτησης «ιδιωτικής κατασκευής σε δημόσιο χώρο», η οποία πρέπει να αντιμετωπιστεί κατασταλτικά από την Τροχαία που είναι υπεύθυνη για την οδική κυκλοφορία. Παρά ταύτα η Τροχαία

¹ Υπουργική Απόφαση «Κατασκευές και εγκαταστάσεις σε κοινόχρηστους χώρους ... για τις οποίες δεν απαιτείται άδεια δόμησης (ΦΕΚ Β' 1663/2001, παρ. 5).

² Νόμος 3852/2010. Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης, άρθρο 73.

σχεδόν ποτέ δεν προβαίνει σε αφαίρεσή τους ή προβαίνει σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν αυτά αποτελούν εμπόδιο στην κυκλοφορία των οχημάτων.

Το ζήτημα των εικονισμάτων δρόμου έχει απασχολήσει από παλιά το αρμόδιο υπουργείο. Σε σχετική έρευνα που δημοσίευσε στο άρθρο του με τίτλο «*Παρατηρώντας Εικονίσματα*» ο **Βασίλης Κ. Καλκαβούκας** κάνει αναφορά σε δύο παλαιά έγγραφα που μας παραπέμπουν στον προβληματισμό που υπήρχε στους αρμόδιους φορείς σχετικά με τα ζητήματα που δημιουργούνται, όταν δεν λαμβάνονται υπόψη όλες οι απαραίτητες προδιαγραφές στην ανέγερσή τους. Γράφει λοιπόν: «Στο πρώτο έγγραφο

(2-9-1971) γίνεται μνεία σε δύο βασιρικά διατάγματα της 23-10-1959 και 30/30-12-1964 “περί μέτρων τινών διά την ασφάλειαν της υπεραστικής συγκοινωνίας”, όπου προβλέπεται η μετακίνηση όσων εικονισμάτων εμποδίζουν την ορατότητα ή όσων είναι ακαθαίσθητα και φτιαγμένα πρόχειρα από ψαμαρίνα, αββά βρίσκονται σε δρόμους με τουριστική σημασία. Αυτά συνιστάται να μεταφερθούν σε μη ορατά από τον δρόμο σημεία, μετά από συνεννόηση με τους τοπικούς μητροπολίτες» (Καλκαβούκας, 2007).

Το δεύτερο έγγραφο προήλθε, όπως δηλώνεται, «μετά τον προβληματισμό που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια της ημερίδας για την κατακόρυφη σήμανση του οδικού δικτύου». Στο έγγραφο αυτό (αρ. πρ. εισ. 1642/25-2-93) γίνεται μνεία της διαταγής του Υπουργείου Δημοσίων Έργων της 24-10-1969 με την οποία καθορίζεται συγκεκριμένος τύπος εικονίσματος, «κατασκευασμένου εκ σιδηροπαγούς σκυροδέματος εκ ψευκού τσιμέντου, τριπλού εξωτερικώς, δυναμένου να προκατασκευασθεί κατά τμήματα (...)».

Τέλος, θεωρούμε ότι η υπερβολική ελευθερία για την αυθαίρετη τοποθέτηση ή ανέγερση εικονισμάτων δημιουργεί και προβλήματα, κυρίως αισθητικής. Γιατί στήνοντας εικονίσματα, για να τιμήσουμε κάποιον δικό μας που έχασε τη ζωή του ή για να ευχαριστήσουμε τον Θεό γι' αυτούς που σώθηκαν από κάποιο ατύχημα και στη συνέχεια εγκαταλείποντάς τα χωρίς συντήρηση, γινόμαστε υπαίτιοι υποβάθμισης του επαρχιακού μας τοπίου.

Κυρίως τα μεταλλικά και τα προκατασκευασμένα, με τον χρόνο παρτημένα και χωρίς συντήρηση, σκουριάζουν, σπάνε, γέρνουν, πέφτουν και δημιουργούν ένα απαράδεκτο φαινόμενο, που κατά τη γνώμη μας προσβάλλει τον πολιτισμό μας και ταυτόχρονα υποβαθμίζει και το περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό καλό θα ήταν να αναζητηθεί ένας τρόπος από τις αρμόδιες αρχές του τόπου, ώστε να μαζέψουν από τους δρόμους τα εκατοντάδες αυτά κακόγουστα εικονίσματα που προσβάλουν την αισθητική μας.

ΕΙΚΟΝΙΣΜΑΤΑ ΝΑΥΠΙΑΚΤΙΑΣ

■ Αναφορές σε εικονίσματα στη Ναυπακτία

Τα εικονίσματα ως μικρής κλίμακας κατασκευές δεν αφήνουν ανθεκτικά στον χρόνο ερείπια, για να γίνουν αντικείμενο αρχαιολογικής μελέτης, αλλά και δεν τα συναντάμε και συχνά σε εικαστικά έργα παλαιότερων εποχών. Ούτε σε βυζαντινές εικονογραφίες, ούτε σε μεταγενέστερες ξυλογραφίες ή σχεδιάσματα ευρωπαίων περιηγητών αναφέρονται, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων. Περισσότερα στοιχεία που αναφέρουν την ύπαρξη εικονισμάτων μάς προσφέρουν ξένοι περιηγητές στα οδοιπορικά τους δοκίμια στον ελλαδικό χώρο από τον 17^ο αιώνα και μετά. Για τα εικονίσματα της Ναυπακτίας δεν συνάντησα κάποια αναφορά από ευρωπαίους περιηγητές.

Το παλιό εικόνισμα της Αγίας Παρασκευής στην Κνδωνιά Ναυπακτίας.

Την παλαιότερη αναφορά για εικονίσματα της Ναυπακτίας τη συναντάμε στις «οδοιπορικές σημειώσεις» του Ανδρέα Καρκαβίτσα από την περιήγησή του στα Κράβαρα Ναυπακτίας το 1890, που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό «Εστία» το 1890 και αργότερα συμπεριλήφθηκαν στα *Άπαντα*. Κάνει τρεις αναφορές για εικονίσματα και μία για θέση Κόνισμα. Φαίνεται να του έκαναν

εντύπωση, γιατί στις δυο περιπτώσεις κάνει σκωπτικά σχόλια για τα χρήματα που αφήνουν οι περαστικοί στους ενσωματωμένους μεταλλικούς κερματοδέκτες στη βάση των εικονισμάτων. Στη μία αναφέρει ότι μέσω των εικονισμάτων χρησιμοποιούνται οι Άγιοι ως φύλακες και εισπράκτορες διοδίων και στην άλλη περίπτωση αμφισβητεί αν τα κέρματα των περαστικών φτάνουν στον Άγιο, δηλαδή στον ναό της ενορίας, ή τα καρπώνεται ο χανιτζής που δραστηριοποιείται πλησίον. Γράφει λοιπόν ο Καρκαβίτσας:

Κυδωνιά: *«Εφθάσαμεν εις την εσχάτην προέκτασιν του βουνού (Ξεροβούνι) του οποίου τους πόδας λείχει ο Φείδαρης. Μεταξύ πρίνων ήσαν ερείπια εξωκκλησίου της Αγίας Παρασκευής³, το οποίον αντικατέστησεν ήδη ορθόν εικόνισμα μετά εικονισματίον, εσβεσμένης κανδήλας και κάλπης δια τας πεντάρας των διαβατών. Τα εικονίσματα απαντώνται ανά παν βήμα κατά τους δρόμους και τα μονοπάτια εν Ερηνιά μεταβάλλοντα τους Αγίους εις οδοφύλακας και εισπράκτορας διοδίων!»* (Καρκαβίτσας, 1890).

Όπως μας πληροφόρησε ο Χρήστος Δ. Διαμαντόπουλος το εξωκκλήσι που περιγράφει ο Καρκαβίτσας ξανακτίσθηκε στο ίδιο σημείο δύο φορές μέχρι σήμερα. Το πρώτο έπεσε, όταν ο δυνατός αέρας πήρε τη σκεπή του τη δεκαετία του 1980. Την επόμενη δεκαετία ξανακτίστηκε με δαπάνη των χωριανών ένα καινούριο και όμορφο εκκλησάκι που αγιογραφήθηκε από τον Βασίλη Γ. Καρασμαϊλή. Το εικόνισμα της Αγίας Παρασκευής αντέχει τους αέρηδες και στέκει αγέρωχο σε απόσταση περίπου πενήντα μέτρων από την εκκλησία. Τα παλιότερα χρόνια μπροστά του περνούσε ο δρόμος – μονοπάτι που οδηγούσε προς την Ελατόβρυση (Βοϊτσά) και κατ' επέκταση προς Ναύπακτο. Οι χωριανοί και οι διαβάτες άναβαν το καντηλάκι και έριχναν στον κερματοδέκτη τον οβολό τους. Τελευταία δίπλα του πέρασε ο δημόσιος δρόμος ο οποίος άλλαξε το τοπίο. Αλλά και το παλιό εικόνισμα άλλαξε τη μορφή του, αφού έγιναν μικρές επεμβάσεις για τη συντήρηση της οροφής του. Συγκεκριμένα, αντικαταστάθηκε η πέτρινη οροφή του με τσιμεντένια πλάκα η οποία στο κέντρο της υψώνει μικρό τρούλο πάνω στον οποίο στηρίζεται ο σιδερένιος σταυρός.

Καστανιά: *«Προ του χανίου της Καστανιάς ανοίγεται ευρύχωρος αιθών ηλιασσοσκεπής, ποτιζόμενος υπό νερού ψυχρού. Επί του μεγαλυτέρου προς την οδόν ηλιαίου ο χατζής προσήλωσεν εικονισμάτιον του Αγίου Ιωάννου μετά κάλπης δια τα κέρματα των διαβατών. Άγνωστον αν ο Άγιος έχει μερίδιον επί των κερδών του χανίου ή ο χατζής επί των κερδών της κάλπης»* (Καρκαβίτσας, 1890).

³ Στην κορυφή του χωριού **Κυδωνιά** (Ζελίστα το 1980) με ανοικτό ορίζοντα βρίσκεται το ξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής που το 1890 ήταν ερειπωμένο και ξανακτίστηκε τα τελευταία χρόνια.

Το παλιό εικόνισμα στη γέφυρα Πωγωνιάς στη Δορβισιά Ναυπακτίας.
(Φωτ. Σπύρος Μαντάς).

Δορβισιά: «Από τον Πηλατάνον διά δνοβάτον ατραπού κατήλθομεν εις της Πωγωνιάς το ρεύμα μετά πορείαν μιας και ημισείας ώρας. Γέφυρα τουρκική 20 μέτρων μήκους και ενός πηλάτους, κυρτουμένη εις το μέσον αποτόμως ως ράχη γάτας ωργισμένης, συνδέει τας δυο όχθας. Εις την αντίπεραν από της οποίας άρχεται ο Δήμος Πιηλήνης εγείρεται εικόνισμα του Αγίου Νικοηάου και αμέσως υψούται βουνός κατάφυτος από πρίνους και γαύρους μέσω των όποιων άγει δύσβατος ατραπός μέχρι της κορυφής όπου φαίνεται η Δορβισιά. ... Παραπάνω άηληλοι πρίνοι μέγιστοι και εκκλησιά Αγίου Νικοηάου και εικόνισμα ερηπωμένα» (Καρκαβίτσας, 1890).

Ρουπάκια: «Εβαίνομεν επί οροπεδίου πυκνοφύτου από θρνς, τα Ρουπάκια, και μετ' ολίγον διήλθομεν το Κόνισμα κ' εφθάσαμεν εις την Σάπιαν βρύσιν» (Καρκαβίτσας, 1890).

1. Νεότερες αναφορές σε πληροφορικές πηγές

Τα μεταπολεμικά χρόνια γράφτηκαν βιβλία τοπικής ιστορίας σχεδόν για όλα τα χωριά της Ναυπακτίας. Σε αυτά έχει καταγραφεί η φυσική μορφή τους, η καθημερινή ζωή των κατοίκων τους, τα θρησκευτικά τους μνημεία και πληροφορίες για τα ήθη και έθιμά τους. Παρά ταύτα για τα εικονίσματα γίνονται ελάχιστες αναφορές. Φαίνεται σαν

να μη λογίζονται ως μια σημαντική πτυχή λαϊκού πολιτισμού και προσπερνιούνται. Δεν υπάρχει καταγραφή ούτε για την οπική γοητεία τους ούτε για την έκφραση θρησκευτικής ευαισθησίας ούτε για τα δεδομένα λαϊκών αντιλήψεων της τοπικής κοινωνίας.

Ένα ενδιαφέρον και αντιπροσωπευτικό άρθρο για τα εικονίσματα της επαρχίας μας δημοσίευσε ο Γιώργος Παπαθανασίου στην εφημερίδα «Πυλήνη». Παραθέτουμε σχετικό απόσπασμα:

«..... Τα συναντάς σε κάθε ραχούλα – διάσελο όπου περνάει δρόμος και γενικά σε εξοχικά μέρη και σε γκρεμούς κι ακρωτήρια. Από εκεί αγναντεύουν το χωριό και τον απέναντι ιερό Ναό που αντιπροσωπεύουν. Είναι βιγλάτορες και φύλακες προστάτες της γύρω περιοχής.

Εκεί οι περαστικοί, διαβάτες, σαν φτάσουν, κάνουν το σταυρό τους, προσκυνούν το εικόνισμα, αφήνουν τον οβηλό τους στον Άγιο, για να 'χει πάντα γιάδι για το καντήλι του και για να τους βοηθήσει να πάνε καλά στον υπόλοιπο δρόμο τους και στη δουλειά τους.

Τις Κυριακές, τις γιορτές και τις επίσημες ημέρες θα ανάψει το καντηλάκι τους ο πρώτος περαστικός διαβάτης, ο βοσκός, ο κυνηγός, ο χανιτζής. Τα έξοδα ανέγερσης τ' αναλαμβάνει κάθε ταμένος στον Άγιο για βοήθειά του ή για τη μνήμη συγγενικού του προσώπου ή και το σύνολο των ενοριτών ή ομάδα συγχωριανών που έχουν ή είχαν εκεί γύρω τα κτήματά τους και τα ζωντανά τους, οι επίστρατοι διαφόρων ποτήριμων κ.ά. Γι' αυτό συναντάμε ανεπίγραφα και ενεπίγραφα εικονίσματα με εξαίρετες θρησολογικές παραστάσεις, κτητορικά ονόματα και χρονολογίες. Ακόμη τα εικονίσματα όριζαν και τα σύνορα των βοσκοτόπων των χωριών.

Σήμερα συναντούμε στις άκρες και κυρίως στις επικίνδυνες στροφές των αυτοκινητοδρόμων μικρά σιδερένια ή μαρμάρινα και γενικά πρόχειρης κατασκευής εικονίσματα, τα οποία απλά θυμίζουν κάποιο τροχαίο ατύχημα που έγινε εκεί και ανάβουν το καντήλι στη μνήμη του ατυχή ή του Αγίου που φύλαζε στην ατυχία του κάποιον ευτυχή που βγήκε ζωντανός απ' τα συντρίμια.

Αυτά αποτελούν την κατώτερη οδική σήμανση. Αποτελούν το σύγχρονο κατατεθέν σήμα κινδύνου και θανάτου, ενώ τα παλιά ήταν σήμα ζωής και δύναμης. Εκείνα, σε παλιότερες εποχές, έδιναν κουράγιο και δύναμη σ' όσους ανηφόριζαν για την ορεινή Ναυπακτία και όχι μόνο απλά και

χαρά σε όσους κατηφόριζαν, γιατί ένιωθαν πως όσο περισσότερα γνώριμα εικονίσματα περνούν τόσο σιμά κοντά είν' ο Έπαχτος.

Σε πείσμα του χρόνου κάποια στέκουν ακόμη όρθια στις στροφές και στα διάσελα των παλιών διαβάτικων δρόμων και κάποιοι ευλαβείς κυνηγοί ή πεζοπόροι ανάβουν καμιά φορά το χρόνο το καντηλάκι τους. Όσα έτυχε να περάσει κοντά τους ο αυτοκινητόδρομος τα φτιάξανε μεγαλύτερα, για να χωράνε μέσα οι επιβάτες που περιμένουν στη στάση το λεωφορείο. Είδαμε και ψηλά κατεστραμμένα από ανθρώπινη παρέμβαση, γιατί τα θεώρησαν υπεύθυνα για την πρόκληση πυρκαγιών από τα σπασμένα μπουκάλια που πετιούνται εκεί γύρω! Ποιος θα παρέμβει για τη διάσωση – διατήρηση των υπολοίπων; Ποιος για την καταγραφή – αξιολόγηση και συντήρησή τους;».

Εικόνισμα κάτω από την ψυχρή πνευλιά της φύσης, στην Άνω Χώρα. (Φωτογραφία Πάνος Τσουνκαλάς, Χειμώνας 2020).

Παρακάτω γίνεται προσπάθεια καταγραφής του ιστορικού που συνοδεύει κάποια εικονίσματα σύμφωνα με πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν ρωτώντας ηλικιωμένα άτομα που γνώριζαν την ιστορία του τόπου τους και θέλησαν να μιλήσουν. Στα περισσότερα εικονίσματα δεν αναφέρονται τα στοιχεία του αφιερωτή ή ο Άγιος προς τον οποίο αφιερώθηκαν και σε ελάχιστα αναφέρεται ο λόγος που χτίστηκαν. Κατά την επιτόπια έρευνα σε κάποιες περιπτώσεις δεν υπήρξε απάντηση στα ερωτήματά μας, γιατί οι ντόπιοι δεν ήξεραν τον ακριβή λόγο για τον οποίο κτίστηκαν. Έτσι τα μνημεία αυτά κρατούν μυστικό τον λόγο της ύπαρξής τους, αφού δεν κατέστη δυνατή η διαπίστωση των κινήτρων της ανέγερσης και της χρήσης τους.

Από όσα κατέστη δυνατή η αποκωδικοποίηση του λόγου ανέγερσής τους βλέπουμε ότι οι κάτοικοι του τόπου μας στην προσπάθειά τους να ξεπεράσουν δυσκολίες της σκληρής καθημερινής ζωής τους δημιούργησαν εύλογα ή παράλογα την πεποίθηση ότι με την ανέγερση εικονισμάτων στον Άγιο προστάτη τους πιθανόν να αποτρέψουν μια άσχημη γι' αυτούς εξέλιξη.

Γνωρίζοντας την ιστορία ανέγερσης ενός εικονίσματος, αντιλαμβανόμαστε ότι δεν είναι ένα μονοδιάστατο μνημείο, αλλά έχει και άλλες πτυχές, οι οποίες, αν εντοπιστούν, οδηγούν σε συμπεράσματα πολυδιάστατα μεταβάλλοντας τον χώρο του επαρχιακού δρόμου και του αγροτικού χώρου σε έναν τόπο πολλαπλής σημασίας. Ας δούμε λοιπόν μερικές σχετικές αναφορές οι οποίες μας δίνουν αφενός μεν απάντηση στην ερώτηση για ποιο λόγο κτίστηκαν και αφετέρου πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των συνανθρώπων μας:

Άγιος Δημήτριος: Στη θέση Παναούλα του χωριού Άγιος Δημήτριος Ναυπακτίας, στο προαύλιο του ομώνυμου ναού χτίστηκε από τον παπα-Κώστα Σούρλα το 1990 εικόνισμα στη μνήμη του πατέρα του Δημητρίου Σούρλα που σκοτώθηκε από τους αντάρτες σε εκείνο το σημείο. Εντοιχισμένη επιγραφή μάς πληροφορεί: «8/1/1948 ο πο-
*θνηβοητής Σούρλας Δημήτριος, ετών 33, πέθανε θύγοντας “δεν παραδί-
νομαι. Ζήτω η Εβληάδα”*». (Βλέπε επίσης σ. 98)

Ανθόφυτο: Απόσπασμα άρθρου για τα εικονίσματα της επαρχίας μας του Γιώργου Παπαθανασίου στην εφημερίδα «Πυλήνη» τον Ιανουάριο του 2005.

«... τα εικονίσματα όριζαν και τα σύνορα των βοσκοτόπων των χωριών. Μολογάνε στ' Ανθόφυτο πως παλιότερα οι Κουτσογιανναίοι πήγαν με έτοιμα τ' αγκωνάρια πρωί-πρωί και στέριωσαν εικόνισμα τ' Αγίου Χαραλάμπους στο σύρραχο στου Κάν το καλυβάκι, για να διεκδικήσουν και επεκτείνουν τους βοσκοτόπους τους ως εκεί. Τους πήραν χαμπάρι οι τότε Γρανιτσιώτες και χωρίς καθυστέρηση έφτασαν στον τόπο και πρώτος πήρε ο γερο-Θανασής την εικόνα τ' Αγίου λέγοντας: “Άγιε Χαραλάμπε, σε σέβομαι, σε προσκυνώ και σ' εκτιμώ, αλλά στον τόπο μου δεν σε θέλω”. Έκανε το σταυρό του, προσκύνησε την εικόνα, την έβαλε στον κόρφο του και με αστραπιαίες κινήσεις χάλασε το κτίσμα και τ' αγκωνάρια έφτασαν ... στη Μ'τσιάρα και η παραπάνω φράση του έμεινε παροιμιώδης».

Αντίρριο: Στον Πλατανίτη, αριστερά της οδού Ναυπάκτου – Αντιρρίου, δίπλα από το πρατήριο υγρών καυσίμων του Πολιτόπουλου, υπάρχει ναόσχημο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε με δαπάνες της Βασιλικής Πολιτοπούλου το 1994 ως τάμα για όραμα που είδε και επηρέασε τη ζωή της. Για το θέμα αυτό η ίδια μάς είπε: «Ήταν καλοκαίρι, παραμονή του Σωτήρος, πριν 25 χρόνια, και ετοιμάζαμε τις εγκαταστάσεις του πρατηρίου υγρών καυσίμων, όταν είδα στην άκρη του οικοπέδου να κάθεται μια άγνωστη ηλικιωμένη κυρία που φορούσε μαντήλι. Την πλησίασα και είχα μια σύντομη συνομιλία μαζί της. Μου είπε ότι είναι γειτόνισσα και ξαφνικά μεταμορφώθηκε σαν την Αγία Παρασκευή όπως τη γνωρίζουμε από τις εικόνες. Μου είπε: “Σήμερα είναι μια σημαντική μέρα για σένα, αλλά μη φοβηθείς, θα σε προφυλάξω”. Μετά εξαφανίστηκε. Το γεγονός αυτό το ανέφερα στον πεθερό μου.

Τη μέρα εκείνη έριξαν μπετόν για τις δεξαμενές του πρατηρίου και αργά το απόγευμα, καθώς έβρεχε τα τσιμέντα ο άνδρας μου, έπεσε μέσα στη δεξαμενή από ύψος 3,5 μέτρα και τραυματίστηκε σοβαρά. Θα έλεγα ότι από θαύμα γλίτωσε και πιστεύω ότι τον έσωσε η Αγία

Παρασκευή. Για τον λόγο αυτό ύστερα και από παρότρυνση του πεθερού μου και όλης της οικογένειάς μου κτίσαμε ένα εικόνισμα διαστάσεων 2Χ3 στην άκρη του δρόμου, μέσα στο γειτονικό οικόπεδο που ανήκει στην ενορία της Αγίας Παρασκευής Ναυπάκτου. Επικαλούμαι συχνά τη βοήθεια της Αγίας Παρασκευής και σε αρκετές περιπτώσεις με έχει βοηθήσει». (Βλέπε επίσης σ. 103)

Αντίρριο: Στον λόφο του Αϊ-Λια, στον Άνω Πλατανίτη, υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Ανεγέρθηκε στις αρχές του 1900 από τους κατοίκους του οικισμού Πλατανίτη. Ήταν το πρώτο ιερό κτίσμα στον οικισμό με σκοπό, όπως λέγεται, να αναπαύονται οι ψυχές των νεκρών κατοίκων της περιοχής, αφού υπήρχε εκεί νεκροταφείο χωρίς ναό. Περί το 1947 κτίστηκε ο ναός της Ζωοδόχου πηγής και το 1972 ο ναός του Αγίου Νεκταρίου. (Βλέπε επίσης σ. 104)

Άνω Χώρα: Στην ανατολική είσοδο του χωριού Άνω Χώρα, στη θέση Καστανούλα, στα Τσουκαλαίικα, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη. Προϋπήρχε στη θέση Μπαρμπάτοβα, εκατό πενήντα μέτρα νοτιότερα, αλλά το 1950 που διανοίχτηκε ο αυτοκινητόδρομος μετακινήθηκε στη σημερινή του θέση. Σύμφωνα με την παράδοση ανεγέρθηκε το εικόνισμα αυτό, για να εξευμενίσει τη στοιχειωμένη πηγή Μπαρμπάτοβα, στη γέφυρα των Τσουκαλαίων. Λέγεται ότι εκεί πάλευαν μέχρι εξοντώσεως τα στοιχεία των δύο γειτονικών χωριών, Άνω και Κάτω Χώρας. (Βλέπε επίσης σ. 111)

Άνω Χώρα: Κοντά στον ναό της Αγίας Κυριακής, πάνω στον δρόμο προς Κεντρική και Άνω Χώρα, ανεγέρθηκε το 2005 μεταλλικό εικόνισμα στη μνήμη μιας νέας κοπέλας, της Λενιώς Τσουκαλά, που πέθανε από το κρύο, όταν, ανεβαίνοντας με το μουλάρι της από το Χάνι Παπαδιάς προς Άνω Χώρα, έπεσε σε χιονιά τον χειμώνα του 1913. Για το γεγονός αυτό ο Δημήτρης Τσουκαλός έχει γράψει το παρακάτω ποίημα με τίτλο «*Η αδικοχαμένη Λενιώ*»:

Κωστή μου, τι να έγινε;
 Η Ρούσα ήρθε μόνη
 και η Λενιώ δεν φάνηκε,
 θα πάγωσε στο δρόμο!

Στις πέτρες όπου ρίζωσες
 ήταν αδελφωμένες,
 μπήκες και συ να ζεσταθείς
 τις βρήκες παγωμένες.

Το άλογο σταφλοπατά,
 τραβάει προς τα πίσω,
 σκύβει το σβέρκο και φυσά,
 δεν μπαίνει στο παχνί του.

Σαν μαύρη σ' απαράτησαν
 στο μαύρο χαραπούλι.
 Ήσουν μικρή και όμορφη,
 παιδί μου στερνοπούλι.

Λενιώ μου, πώς γελάστηκες!
 Το πέρασες σεντόνι
 και έγειρες να κοιμηθείς,
 σε σκέπασε το χιόνι!

Γιατί, Λενιώ μ', δεν έμεινες
 στην Παπαδιάς το χάνι
 και έγινες εικόνισμα
 διαβάτης να τ' ανάβει;

Άνω Χώρα: Στο κέντρο του χωριού Άνω Χώρα πολύ παλιά υπήρχε ναός του Αγίου Ευθυμίου. Υπάρχει αναφορά ότι στον ναό αυτό εκκλησιάζονταν οι Σωτηροπουλαίοι, ενώ στον ναό της Αγίας Παρασκευής, που ήταν διακόσια μέτρα νοτιότερα, εκκλησιάζονταν οι Καναβαίοι. Στη θέση λοιπόν του παλαιού ναού του Αγίου Ευθυμίου σήμερα υπάρχει παλαιό πέτρινο εικόνισμα. (Βλέπε επίσης σ. 104)

Άνω Χώρα: Μικρό προκατασκευασμένο εικόνισμα με βάση τσιμεντένιο κυλινδρικό στύλο που ισορροπεί σε βάθρο από μπετόν. Το εικονοθέσιο έχει πολυγωνικό σχήμα από μέταλλο και γυαλί που καταλήγει σε κωνική οροφή με σιδερένιο σταυρό. Τοποθετήθηκε τη δεκαετία του 1990 στη θέση Σαρούλες της Άνω Χώρας και αφιερώθηκε στον νεοφανή Άγιο Παΐσιο, ο οποίος είχε περάσει ως στρατιώτης από την περιοχή στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου. (Βλέπε επίσης σ. 108)

Αράχοβα: Στη θέση Μισιώρα που βρίσκεται τρία χιλιόμετρα πάνω, από την Αράχοβα Ναυπακτίας, υπάρχει εικόνισμα στη

μνήμη των πεσόντων την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου και συγκεκριμένα στη μάχη της 13ης Ιανουαρίου 1948. Στη μάχη αυτή ο ΕΛΑΣ κατέλαβε την Αράχοβα μετά από δωδεκάωρη σκληρή μάχη με στρατιώτες του Εθνικού στρατού και χωροφύλακες που υπερασπίζονταν το χωριό. Οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό ήταν μεγάλες και από τις δύο πλευρές. Κάθε χρόνο γίνεται δέηση στη μνήμη των νεκρών. (Βλέπε επίσης σ. 112)

Αράχοβα: Παραδοσιακό πέτρινο εικόνισμα στον οικισμό Κρανές Αράχovas αφιερωμένο στους Τρεις Ιεράρχες. Ανεγέρθηκε το 2003 με δαπάνη του Βασιλείου Κ. Τσαρούχη ως νοσταλγία και καταγραφή μνήμης ενός παραλίμνιου οικισμού στον οποίο παλαιότερα ζούσαν 23 οικογένειες και σήμερα είναι ακατοίκητος. (Βλέπε επίσης σ. 113)

Αράχοβα: Πέτρινο εικόνισμα στο δάσος, στον Ψηλό Σταυρό, στην Αράχοβα Ναυπακτίας. Ανεγέρθηκε το 2012 από τον Θωμά Μαζιά από το Νεοχώρι στη μνήμη συγγενή του που είχε σκοτωθεί μαζί με άλλους τέσσερεις στο μέρος αυτό στη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου. (Βλέπε επίσης σ. 113)

Ασπριάς: Το εικόνισμα στην τοποθεσία Αλαταρούλα Μελιανούς στον Ασπριά, πάνω στην επαρχιακή οδό Ναυπάκτου – Άνω Χώρας, αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή, ανεγέρθηκε με έξοδα του Νικολάου Φ. Τσαγκανού το 1983 στη μνήμη των γονιών του Φωτίου και Αρετής. Η παράδοση αναφέρει ότι ο Ανδρέας Τσαγκανός παραχώρησε χώρο από την ιδιοκτησία του, για να κτίσουν το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής με την ελπίδα ότι θα προστάτευε τις καλλιέργειές τους από συχνά ακραία καιρικά φαινόμενα που επικρατούσαν στην περιοχή την εποχή εκείνη (κυρίως πολλές χαλαζοπτώσεις και χιονοπτώσεις) οι οποίες κατέστρεφαν τις καλλιέργειες. (Βλέπε επίσης σ. 117)

Ασπριάς: Το εικόνισμα στην τοποθεσία Σταυρός – Μνήματα του χωριού Ασπριά είναι αφιερωμένο στον Τίμιο Σταυρό, γιατί στο σημείο αυτό υπήρχε ξύλινος σταυρός για το σταύρωμα του χωριού. Αρχικά

το εικόνισμα ήταν χτισμένο με ξερολιθιά που κατά καιρούς έπεφτε. Τη δεκαετία του 1980 ανακαινίστηκε με δαπάνη του Βασίλη Δ. Σερεμέτη. (Βλέπε επίσης σ. 118)

Αφροξυλιά: Κοντά στο εξωκκλήσι του Αγίου Αθανασίου στην Άνω Αφροξυλιά βρίσκεται μεταλλικό εικόνισμα αφιερωμένο στη μνήμη του Γεωργίου Νικ. Κυρίτση, ο οποίος σκοτώθηκε από κεραυνό μέσα στο εκκλησάκι όπου είχε καταφύγει με άλλα δύο άτομα, για να προφυλαχθούν από την απότομη καταιγίδα το καλοκαίρι του 1983. Ο Γιώργος Κυρίτσης σκοτώθηκε και οι άλλοι δύο τραυματίστηκαν ελαφρά.

Αφροξυλιά: Κοντά στον ναό της Αγίας Παρασκευής Άνω Αφροξυλιάς τοποθετήθηκε μεταλλικό εικόνισμα ως τάμα από τον Αντώνη Κυρίτση (Βασιαντώνη), επειδή κρυμμένος στην περιοχή αυτή απέφυγε τη σύλληψη από τους διώκτες του τα μαύρα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου.

Αφροξυλιά: Μικρό πέτρινο ιδιωτικό εικόνισμα που κτίστηκε το 2007 στην είσοδο της κατοικίας Δημητρίου Ι. Κυρίτση στην Αφροξυλιά. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο ως ευχαριστία για ευτυχή κατάληξη σοβαρού εργατικού ατυχήματός του.

(Βλέπε επίσης σ. 121)

Αχλαδόκαστρο: Στο Αχλαδόκαστρο υπάρχει μαρμαρίνο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Ανεγέρθηκε το 1978 στη μνήμη της Αθηνάς Γρηγοροπούλου, διότι στη θέση αυτή η Αθηνά, καθώς περπατούσε φορτωμένη στο μονοπάτι που οδηγεί από το Αχλαδόκαστρο στο

Παλιό εικόνισμα στην Άνω Αφροξυλιά.

Βαλτισόρεμα, γλίστρησε και έφυγε στον γκρεμό με αποτέλεσμα να σκοτωθεί. (Βλέπε επίσης σ. 123)

Αχλαδόκαστρο: Εικόνισμα στον βράχο, στη θέση Σκάλα του Αχλαδοκάστρου. Κατασκευάστηκε από τον πυροτεχνουργό Ανδρέα Καλιακμάνη από το Θέρμο το 1985 και είναι αφιερωμένο στην Παναγία ως ευχαριστία αποφυγής σοβαρού ατυχήματος μετά από κακό υπολογισμό τοποθέτησης εκρηκτικών στον βράχο για τη διάνοιξη του δρόμου. (Βλέπε επίσης σ. 124)

Βασιλική, Κάτω: Στην ανατολική πλευρά της Βαράσοβας απέναντι από το ιστορικό σπήλαιο του Αγίου Νικολάου, πριν μερικά χρόνια, μετά από δυνατή νεροποντή αποκόπηκε από το βουνό ένας ογκώδης βράχος και βρέθηκε κοντά στην ακτή. Στον βράχο αυτόν ο Γιάννης Μαστραπάς, ο Τάσος Γαλιατσάνος με τη βοήθεια και του δάσκαλου Φάνη Βαλμά, το 2018, τοποθέτησαν μαρμάρينو εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Πρόκειται για υλοποίηση τάματος του ναυτικού Γιάννη Μαστραπά με την πεποίθηση ότι από το σημείο αυτό ο Άγιος θα εποπτεύει τον Πατραϊκό κόλπο και θα δίνει δύναμη στους διερχόμενους ναυτικούς. (Βλέπε επίσης σ. 126)

Βασιλική, Κάτω: Μικρό εικόνισμα στα βράχια στην ακτή της Λιμνοπούλας στην Κάτω Βασιλική. Ανεγέρθηκε, γύρω στο 2000, από οικογένεια επισκεπτών ως ευχαριστία επειδή, καθώς ξεκουράζονταν μετά το μπάνιο τους στο σημείο αυτό αποκολλήθηκε κομμάτι βράχου και έπεσε ανάμεσά τους χωρίς να τραυματιστεί κανείς. (Μαρτυρία Απόστολου Μελά, 10/12/2020). (Βλέπε επίσης σ. 125)

Βομβοκού: Στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού της Βομβοκούς, σε πολυσύχναστο σταυροδρόμι τεσσάρων κατευθύνσεων υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Στην αφιερωματική επιγραφή πάνω από το εικονοθέσιο αναφέρεται ότι το εικόνισμα ανεγέρθηκε το 1926 με δαπάνη του Κωνσταντίνου Παπαδούλα. Πρόκειται για εκπλήρωση τάματος, όταν επέστρεψε σώος από τον

Μικρασιατικό πόλεμο. Συγκεκριμένα, όταν διατάχθηκε η οπισθοχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων, ο Κωνσταντίνος Παπαδούλας βρέθηκε σε δύσκολη θέση, διότι με την άτακτη υποχώρηση χάθηκε η οπτική επαφή με τα ελληνικά στρατεύματα και αναγκάστηκε να φορέσει τη χλαίνη νεκρού τούρκου στρατιώτη, για να μη γίνει αντιληπτός από την τουρκική εμπροσθοφυλακή. Παρά ταύτα δέχθηκε τουρκικά πυρά, από μεγάλη απόσταση και μια σφαίρα τού τρύπησε τη χλαίνη και καρφώθηκε στο άρβυλό του. Το γεγονός αυτό το απέδωσε σε θαύμα και έκανε τάμα την ανέγερση εικονίσματος. Για να πραγματοποιήσει την επιθυμία του τον βοήθησε η γυναίκα του Γεωργία Ανδρέα Τρουμπούκη κουβαλώντας τις πέτρες από τη θέση Πουρνάρι τις οποίες ο ίδιος λάξευσε και έκτισε το εικόνισμα. Είκοσι έξι χρόνια μετά, το 1952, το συντήρησε με λίγο τσιμέντο στην οροφή και στα πλάγια για τη στατική του ισορροπία.

Αρχικά σκέφτηκε να το κτίσει στη θέση Πουρνάρι Λάκα, απ' όπου περνούσε ο δρόμος για τα την Άνω Αφροξυλιά και Άνω Μαμουλάδα, αλλά τελικά θεώρησε ορθότερο να το κτίσει στη συγκεκριμένη θέση για δύο λόγους. Πρώτον και αυτό το μονοπάτι ήταν πολυσύχναστο ως πέρασμα τότε των Βομβοκιωτών που μετακινούνταν στους δυο χειμερινούς οικισμούς, τη Λεύκα και τη Σκανδαλόλακα σύμφωνα με αφηγήσεις που άκουγε από τον παππού του Κωνσταντίνο Θ. Παπαδούλα.

Μέχρι τον θάνατό του, το 1975, έλεγε στα παιδιά του: «Να μου προσέχετε το εικόνισμα του Αϊ-Λια». Το αφιέρωσε στον Προφήτη Ηλία, διότι στη θέση αυτή υπήρχε ομώνυμο εξωκκλήσι από το 1772, το οποίο κατέστρεψαν οι Τούρκοι, όταν έκαψαν ολόκληρο το χωριό.

(Βλέπε επίσης σ. 130)

Γαλατάς: Απέναντι του κυρίου του σιδηροδρομικού σταθμού Γαλατά βρίσκεται πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Κωνσταντίνο και στην Αγία Ελένη. Η βάση του είναι πέτρινη, τετράγωνου σχήματος, με εικονοθέσιο μικρογραφία ναού. Ανεγέρθηκε το 2003 από την οικογένεια Νικόλαου Αναστασίου στη μνήμη του γιου τους Κωνσταντίνου, που σκοτώθηκε κοντά στο σημείο. Καθώς οδηγούσε τη δίκυκλη μοτοσυκλέτα του περνώντας τις γραμμές του τραίνου, εκπυρσοκρότησε το κυνηγητικό όπλο που κρατούσε και τραυματίστηκε θανάσιμα. (Βλέπε επίσης σ. 133)

Γραμμένη Οξυά: Παλιό πέτρινο εικόνισμα το οποίο είχε ανεγερθεί πριν το 1940 κάτω από το εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής από την Αικατερίνη Ζυγούρη – Ασημακοπούλου. Νεαρή τότε η Αικατερίνη έκτισε το εικόνισμα προς τιμήν της Αγίας Παρασκευής, γιατί γλίτωσε τον πνιγμό σε μια κατεβασμένη ρεματιά, ενώ η φιλενάδα της πνίγηκε. Το εικόνισμα αυτό καταστράφηκε και η Αικατερίνη το ξανάκτισε από την αρχή το 1970 στη σημερινή του θέση. Καρκαλέικα ή Εικόνισμα. Είναι σοβατισμένο, με θολωτή σκεπή, μαρμάρινο σταυρό και με θέα τον Εύηνο ποταμό και τα Βαρδούσια όρη. (Βλέπε επίσης σ. 135)

Γραμμένη Οξυά: Παλιό εικόνισμα κοντά στην πλατεία της Γραμμένης Οξυάς. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1950 από τους κατοίκους του χωριού οι οποίοι το αφιέρωσαν στον Άγιο Γεώργιο, γιατί, όπως έλεγαν οι παλαιότεροι, στο σημείο αυτό υπήρχε παλιός ναός και κάποιες φορές εμφανιζόταν ο Αϊ Γιώργης. (Βλέπε επίσης σ. 135)

Γρηγόρι: Πρωτότυπο δένδρο-εικόνισμα στην κουφάλα βελανιδιάς αφιερωμένο στην Αγία Μαρίνα στο Γρηγόρι Ναυπακτίας. Στο κενό του κορμού του η Χρυσούλα και ο Βασίλης Ζαμπάρας τοποθέτησαν την

εικόνα της Αγίας και πρόσθεσαν μικρή μεταλλική κατασκευή για να προστατεύεται από τη βροχή.

Για το, λόγο της δημιουργίας αυτής η κ. Χρυσούλα Ζαμπάρα, η οποία έχει έντονες παιδικές αναμνήσεις από το χωριό Γρηγόρι, μας είπε: «σύμφωνα με την παράδοση στη θέση αυτή υπήρχε μοναστήρι. Μάλιστα παλιοί τσοπάνηδες μαρτυρούσαν ότι δε μπορούσαν να διανυκτερεύσουν εκεί με το κοπάδι τους, γιατί τους ξύπναγε και τους έδιωχνε μια νέα γυναίκα. Κάποιοι έλεγαν ότι αργά τα μεσάνυχτα περνώντας από εκεί άκουγαν

ψαλμωδίες ή έβλεπαν ένα έντονο φως ή άκουγαν να χτυπούν χαρμό-
суна καμπάνες. Έχοντας υπόψη τους όλα αυτά οι Γρηγορίτες έκτισαν
ένα μικρό εκκλησάκι αφιερωμένο στην Αγία Μαρίνα.

Μάλιστα υπήρξε και νεότερη μαρτυρία για υπερφυσική παρέμβαση
της Αγίας. Στο τελείωμα της σκεπής του ναϊσκού υπήρξε κάποια δυ-
σκολία και ο μάστορας, χωρίς να το πολυσκεφτεί, έβρισε τρεις φορές.
Και τις τρεις φορές ακούστηκε η φωνή της Αγίας Μαρίας μέσα από
την Αγία Τράπεζα. Την πρώτη και τη δεύτερη σαν παρατήρηση, αλλά
την τρίτη η φωνή ήταν τόσο δυνατή, που αντήχησε το βουνό. Η μαρ-
τυρία είναι από τον βοηθό του μάστορα, ο οποίος φροντίζει να πα-
ρευρίσκεται πάντα στην ετήσια λειτουργία προς τιμή της Αγίας Μα-
ρίας, αν και δεν ζει μόνιμα στην Ελλάδα.

Ένας επιπλέον λόγος που μας ώθησε να φτιάξουμε το εικόνισμα
στην περιοχή αυτή και στο συγκεκριμένο δένδρο είναι μια ακόμη
μαρτυρία ενός θείου μου ο οποίος έβοσκε τα πρόβατά του στην πε-
ριοχή αυτή και, όταν ακούμπησε στο δένδρο να κοιμηθεί παρουσιά-
στηκε πάλι η Αγία Μαρίνα και τον έδωξε. Για τον λόγο αυτόν σκέ-
φτηκα ότι στο κενό αυτού του δένδρου θα μπορούσε να φιλοξενηθεί
η εικόνα της Αγίας Μαρίας. Με τη βοήθεια του θείου μου, Βασίλη
Ζαμπάρα, κάναμε τη σκέψη αυτή πραγματικότητα».

Δορβισιά: Στην έξοδο του χωριού Δορβισιά, πάνω στον δρόμο
προς Στράνωμα, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο
Ανδρέα. Αρχικά στη θέση αυτή υπήρχε μεταλλικό εικόνισμα το οποίο
έγινε από τον Ανδρέα Μανίκα στη μνήμη της θείας του που τον είχε
πάρει στην Αμερική. Το 2000 ο Πολιτιστικός Σύλλογος Δορβισιωτών
αντικατέστησε το παλιό με πέτρινο και πρόσθεσε δυο παγκάκια σε
μικρό πλάτωμα του δρόμου. (Βλέπε επίσης σ. 139)

Ελατόβρυση: Στην Ελατόβρυση, κοντά στη θέση Λάλκα Κρουονε-
ρίων, μέσα σε ελατοδάσος υπάρχει μεταλλικό εικόνισμα στη μνήμη
του παπα-Θανάση Πια, ο οποίος εκτελέστηκε τον Μάιο του 1947.
Ανεγέρθηκε με δαπάνη του Τάσου Κ. Καραγιάννη. Λεπτομέρειες για
την εκτέλεση αυτή αναφέρει στο βιβλίο του ο ταξίαρχος ε.α. Δημήτριος
Πλούμης.

Ελευθέριανη: Ο Αντώνης Π. Λόνς από την Ελευθέριανη κατασκεύασε με δαπάνη του πέντε πέτρινα εικονίσματα τη δεκαετία του 1960. Πρώτα έκτισε αυτό που βρίσκεται κοντά στον Άγιο Γεώργιο ως ευχαριστία, γιατί γλίτωσε από τροχαίο ατύχημα εκεί κοντά. Στη συνέχεια ανέγειρε εικονίσματα στη θέση Αϊ-Γιάννης, πάνω στον δρόμο Ελευθέριανη προς Πόδο, στη θέση Ράχη στον δρόμο που πάει για Αγία Κυριακή, κοντά στον Άγιο Νεκτάριο και στον Άγιο Ιωάννη. Κτίστης ήταν ο Αθανάσιος Τσάτσος από τον Πόδο. (Βλέπε επίσης σ. 145–6)

Ελευθέριανη: Στη θέση ρέμα Κατεργάρη, ένα χιλιόμετρο πριν το χωριό της Ελευθέριανης, υπάρχει προκατασκευασμένο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Στη θέση αυτή το 2005 ο Κώστας Θωμόπουλος, φοιτητής ιατρικής τότε, έπεσε με το αυτοκίνητο σε γκρεμό 40 μέτρων χωρίς να τραυματιστεί. Σώθηκε, για να γίνει γιατρός να σώζει ζωές!!! (Βλέπε επίσης σ. 148)

Ελευθέριανη: Προκατασκευασμένο εικόνισμα πάνω σε πέτρινη βάση στο κέντρο του χωριού Ελευθέριανη αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 1985 από τον Τάσο Κούκουνα ως ευχαριστία, γιατί στο σημείο αυτό είχε σοβαρό τροχαίο ατύχημα η οικογένεια του αδελφού του με ευτυχές αποτέλεσμα. (Βλέπε επίσης σ. 147)

Ελευθέριανη: Μεταλλικό εικόνισμα στη θέση Μονοβυζού Ελευθέριανης αφιερωμένο στον Άγιο Κωνσταντίνο. Στη θέση αυτή σκοτώθηκε ένας νέος κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου. Πολλά χρόνια αργότερα η αδελφή του έκτισε ένα εικόνισμα στη μνήμη του. (Βλέπε επίσης σ. 148)

Καλαβρούζα: Στο 8ο χιλιόμετρο του δρόμου Ρίζας–Καλαβρούζας, στη διασταύρωση που οδηγεί δεξιά στο Μεγάλο και Μικρό Λιβάδι Κλόκοβας και αριστερά στο χωριό της Καλαβρούζας (απέναντι πλέον από το αιολικό πάρκο που κατασκευάστηκε πρόσφατα), βρίσκεται πετρόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Κυριακή. Κτίστηκε από τους Καλαβρουζιώτες το έτος 1919 σε ένδειξη τιμής και σεβασμού

προς την Αγία Κυριακή, διότι από εκεί περνούσαν κάθε ημέρα να πάνε στα χωράφια που διατηρούσαν στις γύρω βουνοκορφές και οροπέδια (Λιβαδάκια – Κουρομάνδρια – Γυροβολιά – Ριγανόλακα – Αμπέλια κ.α.). Κι επειδή ο ναός της Αγίας Κυριακής βρισκόταν πιο χαμηλά, στα Πεζούλια, και δεν μπορούσαν να ανάβουν κάθε ημέρα τα καντήλια, θεώρησαν χρέος τους να υπάρχει στο διάβα τους εικόνισμα. Το συγκεκριμένο εικόνισμα ανακαινίσθηκε προ δεκαπενταετίας περίπου με χρήματα που απέστειλε από την Αμερική ο Κωνσταντίνος Τρίκας του Χρήστου. Η σημασία του συγκεκριμένου εικονίσματος για τους Καλαβρουζιώτες ήταν τόσο σημαντική, ώστε η τοποθεσία που βρίσκεται ακόμη και σήμερα φέρει την επωνυμία Εικόνισμα. (Βλέπε επίσης σ. 150)

Καλαβρούζα: Στο 3ο χιλιόμετρο του δρόμου Ρίζας – Καλαβρούζας, στη θέση Παλιάλωνα, υπάρχει πετρόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο. Η κατασκευή του χρονολογείται στις αρχές του 1900 και κτίστηκε από του Νιοκαστρίτες ποιμένες που μετοίκησαν στη Ρίζα. Όταν κρίθηκε αναγκαία η διάνοιξη του δρόμου, για να περάσουν οι ανεμογεννήτριες, το εικόνισμα μεταφέρθηκε σε κοντινό σημείο και ανακατασκευάστηκε εξ αρχής από τον ιδιοκτήτη των ανεμογεννητριών της κορυφής Άγγελο Νταβλούρο. (Βλέπε επίσης σ. 206)

Καστανιά: Στην Καστανιά Ναυπακτίας, κοντά στη θέση Ανεμοδαρμένο Διάσελο, υπάρχει καλαίσθητο πέτρινο εικόνισμα, αφιερωμένο στον Αϊ-Γιάννη τον Πρόδρομο. Κτίστηκε το 2017 από τον Γιάννη Αντωνόπουλο (Ντάρλα) ως ευχαριστία για ευτυχή κατάληξη τροχαίου ατυχήματος δυο νέων παιδιών, τα οποία έπεσαν με το αυτοκίνητό τους σε εκείνο το σημείο, σε γκρεμό ύψους εκατό μέτρων, και σώθηκαν. Χτίστηκε από Αλβανούς μαστόρους. (Βλέπε επίσης σ. 152)

Καταφύγιο: Στον δρόμο προς Γολέμι, Γαύρο, Κουτσουγιανναίικα, πάνω στο Σύρραχο καθώς βλέπουμε τα χωριά, στη θέση Πουρναροφωλιά, υπάρχει περίτεχνο πέτρινο εικόνισμα. Ανεγέρθηκε από τον Βασίλη Θεοδωρόπουλο του Τρύφωνα ως τάμα, επειδή, ενώ έφυγε από τον δρόμο με το αυτοκίνητο δεν έπαθε ούτε γρατζουνιά. (Βλέπε επίσης σ. 155)

Καταφύγιο: Στο ανατολικό άκρο του Καταφυγίου, στην περιοχή Κόνισμα απ' όπου φαίνονται τα Μεγάλα Βράχια, υπάρχει από τη δεκαετία του 1950 πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Πατροκοσμά. Η ευρύτερη τοποθεσία λέγεται και Κοσμά Ράχη, επειδή από την περιοχή αυτή πέρασε ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός σε κάποια περιοδεία του. (Βλέπε επίσης σ. 155)

Κάτω Χώρα: Στο γεφύρι του Λειβαδορέματος στην Κάτω Χώρα υπάρχει παλαιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο. Ανεγέρθηκε το 1924 στον οδικό αυτόν άξονα που εξυπηρετούσε τους κατοίκους του χωριού αλλά και γενικότερα την επικοινωνία με το χωριά της Οφιονείας. Χρηματοδοτήθηκε από τον Κωνσταντίνο Συρόπουλο, από την Κάτω Χώρα. Πρόκειται για εικόνισμα – ιερό φρουρό ενός ακόμη γεφυριού της Ναυπακτίας, όπως συνήθιζαν να κτίζουν οι μαστόροι γεφυριών, για να συμβάλει στο στέριωμά του και να το προστατεύει ο Άγιος από τις πλημμύρες του χειμώνα. (Βλέπε επίσης σ. 156)

Κάτω Χώρα: Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Ζηρέλια της Κάτω Χώρας αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε αρχικά από τον Μάνθο Χρυσανθόπουλο ιδιοκτήτη παλιού λεωφορείου Καρνάβαλου ως τάμα στην Παναγία Προυσιώτισσα, διότι στη θέση αυτή το αυτοκίνητο ανατράπηκε και βγήκε εκτός του δρόμου, αλλά δεν τραυματίστηκε κανείς σοβαρά. Το 2005 το εικόνισμα ανακαινίστηκε στη σημερινή του μορφή με φροντίδα της Εκκλησιαστικής Επιτροπής και δωρεές των Κατωχωρητών. (Βλέπε επίσης σ. 157)

Κεντρική: Μικρό τοιμεντένιο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία, στην Κεντρική Ναυπακτίας, κτισμένο από τον Πάνο Καραϊσκό στη μνήμη του ανιψιού του Αλέξανδρου, ο οποίος σκοτώθηκε σε τροχαίο στο σημείο αυτό. Είναι θεμελιωμένο σε τοιμεντένιο τετράγωνο βάθρο με ένα σκαλοπάτι. Η βάση του είναι κτισμένη με πέτρα αμμόλιθου και το εικονοθέσιο, επίσης με πέτρα σκαλιστή, έχει σχήμα κύβου με τρία αψιδωτά ανοίγματα που κλείνουν με τζάμι. Η οροφή του είναι πέτρινη με λίθινο σταυρό. (Βλέπε επίσης σ. 159)

Κεντρική: Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στην τοποθεσία Μέγα Λιθάρια Κεντρικής, στο παλιό μονοπάτι Κεντρική – Σέλλος και Κεντρική – Λάκκες – Αναβρυτή – Ναύπακτος. Ανεγέρθηκε από τον Ρήγα Χαράλαμπο του Βασιλείου στις 10 Νοεμβρίου 1924 και είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα. Για το εικόνισμα αυτό ο Γιώργος Μπότσαρης διηγείται: «Από το εικόνισμα της Αγίας Τριάδας περνούσε η Μαρία, όταν έρχονταν από το χωράφι της που ήταν στο Σέλλο, και ακουμπούσε αποσταμένη να πάρει μια ανάσα να βγάλει τον ανήφορο ως την κορυφή του χωριού που ήταν το σπίτι της. Ένα παιδί στην κοιλιά της, ένα στην αγκαλιά της, το άλλο φορτωμένο στην πλάτη της και δύο πανωσάμαρα στο γαϊδούρι τα έπαιρνε μαζί της στο χωράφι. Ο άντρας της ο Σωτήρης ήταν ξυλοκόπος, έφευγε νύχτα για το ελατοδάσος με τα πόδια και το πριόνι στον ώμο να βγάλει το μεροκάματο, βλέπεις είχαν μια λάκκα φαμελιά να μεγαλώσουν! Η Αγία Τριάδα τούς έδινε δύναμη να συνεχίσουν... Στα ογδόντα της η πρεσβυτέρα κυρα-Μαρία έλεγε στα είκοσι έξι εγγόνια της: «Να κάνετε το σταυρό σας και ό,τι ζητάτε από τον Θεό να το ζητάτε με πίστη. Εκείνος θα στο ανταποδώσει». Πάνω από το εικονοθέσιο υπάρχει μαρμαρίνη πλάκα με αφιερωματική επιγραφή του κτίτορα. Σήμερα είναι ερειπωμένο. (Βλέπε επίσης σ. 158)

Κρυονέρια: Παλιό εγκαταλειμμένο εικόνισμα στη θέση Περιβόλια του χωριού Κρυονέρια Ναυπακτίας. Κτίστηκε στο σημείο αυτό το 1962, γιατί το μικρό λεωφορείο της συγκοινωνίας του Γιάννη Λώλου γεμάτο επιβάτες εξετράπη της πορείας του με αποτέλεσμα να χάσει τη ζωή της μια γυναίκα. (Βλέπε επίσης σ. 162)

Κρυονέρι Χάλκειας: Στην παραλία του Κρυονερίου Χάλκειας υπάρχει παλιό ταπεινό εικόνισμα, σύμβολο μιας αρχέγονης αισθητικής και παράδοσης, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Ανεγέρθηκε πριν τη δεκαετία του 1950 από λιμενεργάτες και ναυτικούς της ακτοπλοϊκής γραμμής Πάτρας-Κρυονερίου με πρωτοβουλία του Αθανασίου Γκιώνη, για να τους φυλάει από κακοτυχίες. Λέγεται ότι έβλεπαν συχνά τον Άγιο Νικόλαο να περπατάει στη θάλασσα του κόλπου του Κρυονερίου. Τιμάται από όλη την τοπική κοινωνία και ανήμερα της εορτής του Αγίου Νικολάου αρκετοί κάτοικοι από την ευρύτερη πε-

ριοχή πηγαίνουν και κάνουν δέηση εκεί.

Το εικόνισμα βασίζεται σε τοιμεντένιο δάπεδο στην άμμο της ακτής. Η βάση και το εικονοθέσιο είναι ενιαία, σοβατισμένη και καταλήγει σε θολοσκεπή με μαρμάρινο σταυρό. Όλη η κατασκευή είναι ασβεστωμένη σε λευκό χρώμα και η σκεπή του βαμμένη σε γαλάζιο σκούρο χρώμα που ταιριάζει απόλυτα στο θαλάσσιο περιβάλλον.

(Βλέπε επίσης σ. 162)

Λυγιάς Ναυπάκτου: Από τη δεκαετία του 1960 στην περιοχή του σημερινού κόμβου της οδού Μ. Αλεξάνδρου με την περιφερειακή οδό, στον Λυγιά, υπήρχε εικόνισμα και βρύση στη σκιά πλατάνου που δρόσιζε περαστικούς και τα ζώα τους. Το είχε κτίσει και φρόντιζε τον χώρο ο Γεώργιος Κ. Δούρος. Μετά τη δημιουργία του οδικού κόμβου για τη σύνδεση με τον περιφερειακό δρόμο, η περιοχή άλλαξε. Σε πλάτωμα που προέκυψε ανεγέρθηκε νέο πέτρινο εικόνισμα και βρύση, φυτεύτηκε νέο πλατάνι και δημιουργήθηκε ένας χώρος αναψυχής. Στο εικόνισμα υπάρχει επιγραφή που γράφει: «Εis μνήμην Γεωργίου Κ. Δούρου». (Βλέπε επίσης σ. 167)

Πέτρινο εικόνισμα στα Φραγκαίικα Μολυκρείου.

Μολύκρειο: Πέτρινο εικόνισμα που ανεγέρθηκε το 1920 στη θέση Φραγκαίικα Μολυκρείου αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Όπως μας πληροφορεί η μαρμάρινη επιγραφή ανεγέρθηκε με: «Δαπάνη Εναγ. Κοτσανά, Κωνστ. Μαριά, Λαμπρ. Καραδήμα, Αντων. Ραγκαβά, Γεωρ. Μαριά, Ανδρ. Φαρμακούλα, Χρηστ. Μαριά, Νικοη. Αγγελόπουλον, Σπυρίδ. Φράγκον και Αθανασ. Σωτηρόπουλον, επιστράτων 1918–1919 της Κοινότητος Μολυκρείου». Σε άλλη μεταγενέστερη μαρμάρινη επιγραφή στη βάση του αναγράφεται: «Η αναπαλαιώση έγινε από τον Ποδηλαστικό Σύλλογο των Απανταχού Μολυκρειωτών “Ο Άγιος Νικόλαος” 1997».

Ναύπακτος: Στη μικρή πλατεία στο Τσοκάρι, στην περιοχή Βαρναράχη Ναυπάκτου, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στους νεοφανείς Αγίους Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη. Ανεγέρθηκε στις αρχές του 2000 με δαπάνη της οικογένειας Λουκά και Βασιλικής Αδραχτά και της Μαρίας Σφήκα. Ο λόγος της ανέγερσης, όπως μας είπε η κ. Βασιλική Αδραχτά, «ήταν η εκπλήρωση τάματος για την επιβίωση και την καλή υγεία της κόρης μου Ραφαηλίας που γεννήθηκε πρόωρα στους έξι μήνες. Ο Άγιος Ραφαήλ είναι προστάτης της οικογένειάς μου από τότε που τον είχαμε επισκεφτεί στην ιερά μονή στη Μυτιλήνη. Το έκτισαν οι τεχνίτες Κώστας Σεξένης και Ανδρέας Γκόγκας, αφού πρώτα πήρα σχετική άδεια ανέγερσης από το Δήμο Ναυπάκτου.

Το εικόνισμα αυτό μπορεί να το κτίσαμε με δικές μας δαπάνες, αλλά ανήκει σε όλη τη γειτονιά και την κοινωνία ευρύτερα. Έρχονται εδώ αρκετοί και από μακριά και ανάβουν το καντήλι, συνήθως όταν υπάρχει κάποιος δικός τους ασθενής. Όλοι γνωρίζουν το εικόνισμα του Αγίου Ραφαήλ». (Βλέπε επίσης σ. 174)

Ναύπακτος, Παλαιοπαναγιά: Παλαιό εικόνισμα στη θέση Πινακούλα Παλαιοπαναγιάς. Ανεγέρθηκε από τους Αντώνιο και Παναγιώτα Αναστασοπούλου (Μπερλεμπέ) στη μνήμη των γονέων και αδελφών τους. Στο σημείο αυτό σκοιώθηκε από τους αντάρτες η μητέρα τους. (Βλέπε επίσης σ. 177)

Ναύπακτος, Παλαιοπαναγιά: Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Σιαμανταίικα Παλαιοπαναγιάς αφιερωμένο στην Παναγία Ανεγέρθηκε το 1970 από τον Διαμαντή Γραμμάτη ως ευχαριστία για ένα παλιό γεγονός που συνέβη το 1947. Λίγα μέτρα ανατολικότερα υπήρχε το σπήλι των γονιών του το οποίο έκαψαν οι αντάρτες, ευτυχώς χωρίς θύματα. Δέκα χρόνια αργότερα, όταν χρειάστηκε να διαπλατυνθεί ο δρόμος, ο Διαμαντής Γραμμάτης ανέγειρε μεγαλύτερο ναόσκημο εικόνισμα στο κτήμα του, λίγα μέτρα νοτιότερα. (Βλέπε επίσης σ. 177)

Καινούργιο πέτρινο εικόνισμα στη ΒΔ πλευρά του φράγματος Ευήνου.

Νεοχώρι: Το Νεοχώρι έχει δυο οικισμούς, το Παλιονέχωρο και το Νεοχώρι. Οι κάτοικοι του Παλιονέχωρου επικοινωνούσαν με το Νεοχώρι νότια και κατά μήκος του χειμάρρου Κλεινοβίτης πεζοί. Τον χειμώνα όμως ήταν αδύνατο να μετακινηθούν. Για τον λόγο αυτό από τις αρχές του 1900 διάνοιξαν με προσωπική εργασία μουλαρόστρατα σε πολύ δύσβατη και κρημνώδη περιοχή. Το 1903 επιτρεπόταν η πρόσβαση και για τα παιδιά που πήγαιναν στο Δημοτικό Σχολείο Νεοχωρίου με χίλιους κινδύνους, ιδιαίτερα τον χειμώνα. Στη δύσκολη αυτή διαδρομή αναφέρεται ότι έγιναν δύο ατυχήματα για τα οποία ανεγέρθηκαν εικονίσματα.

Το πρώτο, αφιερωμένο στον Άγιο Τρύφωνα, είναι στην αρχή του δρόμου, όπως κατεβαίνουμε από το Παλιονέχωρο. Στο σημείο αυτό το 1958 ο αντιπρόεδρος της κοινότητας Ιωάννης Μασγάλας με άλλους εργάτες έχτιζαν μάντρα αντιστήριξης και, άγνωστο πώς, έπεσε στον γκρεμό από ύψος εκατό μέτρων και σκοτώθηκε.

Το δεύτερο βρίσκεται λίγα μέτρα μετά το παραπάνω εικόνισμα προς το Νεοχώρι. Στο σημείο αυτό ο Ιωάννης Ροπάνης με το μουλάρι του μετέφερε στο χωριό τυρί σε ξύλινα βαρέλια. Ο δρόμος ήταν στενός και το μουλάρι άμπωξε και έφυγε στον γκρεμό. (Βλέπε επίσης σ. 182–3)

Νεοχώρι: Στην ανατολική πλευρά του Νεοχωρίου, στην αρχή του μονοπατιού που οδηγούσε τους πεζούς προς την Αράχοβα, υπάρχει ένα ακόμη εικονίσμα αφιερωμένο στον Αϊ-Γιώργη. Στο σημείο αυτό, στην έξοδο του χωριού, οι Νεοχωρίτες που θα άφηναν το χωριό τους στην οδυνηρή στιγμή του αποχωρισμού έπαιρναν από τον Άγιο κουράγιο και εναπόθεταν τις ελπίδες τους για τα ταξίδια που θα έκαναν. Πρόσφατα ανακαινίσθηκε με έξοδα της Γιώτας Παπακώστα. (Βλέπε επίσης σ. 182)

Νεοχώρι: Σχετικά με τον λόγο ανέγερσης του εικονίσματος στη θέση Παλιονέχωρο (σήμερα Πετρωτό) ο Χρήστος Συρσίρης μάς διηγείται ότι, όταν ήταν μικρό παιδί, έβλεπε τα δρώμενα απέναντι στην Αράχοβα στην ομώνυμη μάχη –1947– την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου από το σπίτι του στον συνοικισμό Παλιονέχωρο. Έκτοτε του έγινε έμμονη επιθυμία, όταν μεγαλώσει να γίνει αλεξιπτωτιστής. Και πράγματι τα κατάφερε. Επειδή το επάγγελμα αυτό είναι πολύ επικίνδυνο, τάχτηκε στον Άγιο Κωνσταντίνο να κάνει εικονίσμα στο σημείο αυτό που βρίσκεται εκατό μέτρα από το σπίτι του. Πράγματι, το 1962 πραγματοποίησε το τάμα του που, όπως πιστεύει, τον βοήθησε να έχει την υγεία του καθ' όλη τη στρατιωτική θητεία του. (Βλέπε επίσης σ. 182)

Περιβόλια Παλαιοπύργου: Στα Περιβόλια Πυλίνης, σ' ένα διαμορφωμένο χώρο στην άκρη του δρόμου, υπάρχει τσιμεντένιο καλαίσθητο εικονίσμα βαμμένο με λευκό χρώμα. Η βάση του είναι τετράγωνη, σχετικά μικρού ύψους και εδράζεται σε τσιμεντένιο δάπεδο. Η υπερκατασκευή (εικονοθέσιο) είναι τετράγωνη με λίγο μεγαλύτερες διαστάσεις από τη βάση του και καταλήγει σε τσιμεντένια θολωτή σκεπή. Πέτρινο τοιχίο σε σχήμα ημικυκλίου το προστατεύει από τους θάμνους και τα αγριόχορτα, του δίνει υπόσταση και σε συνδυασμό με το χρώμα του ασβέστη το τονίζει ιδιαίτερα δίπλα στο πράσινο των θάμνων και ανάμεσα σε χρυσοκίτρινα αγριόχορτα. Μαρμάρινη επιγραφή γράφει: «Άγιος Κωνσταντίνος, Τάγμα Εθνοφυλακής Ναυπάκτου 1976». Τον ίδιο ακριβώς τύπο εικονίσματος συναντάμε και σε άλλα μέρη κατασκευασμένα από τα τοπικά τάγματα Εθνοφυλακής. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι υπήρξε κεντρική οδηγία με συγκεκριμένο σχέδιο για την κατασκευή τους πανελλαδικά.

Εικόνισμα στα Περιβόλια Παλαιοπύργου.

Πόδος: Στον Πόδο Ναυπακτίας, κοντά στη θέση όπου υπήρχε από τον 18ο αιώνα γυναικείο μοναστήρι και πέτρινος ναός αφιερωμένος στην Αγία Παρασκευή, υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα που ανεγέρθηκε το 1952 από την Πηνελόπη Παναγιωτοπούλου ως τάμα, για να γυρίσει ο γιος της Γιώργος από τον πόλεμο της Κορέας 1950–55. Το 2019, με πρωτοβουλία ανώνυμων Ποδιωτών δίπλα στο παλιό κτίστηκε νέο με σκοπό να αντικαταστήσει το φθαρμένο από τον χρόνο εικόνισμα. (Βλέπε επίσης σ. 198)

Πόδος: Στη θέση Πλατάνια Πόδου υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Ανεγέρθηκε στη μνήμη εννέα Ποδιωτών που αναγράφονται σε εντοιχισμένη μαρμαρίνη πλάκα (*Αλέξιος, Ιωάννης και Νικόλαος Τσάτσος, Χρήστος και Κωνσταντίνος Χωραφάς, Χρήστος Βεβής, Κωνσταντίνος Βασιλόπουλος και Ασημάκης Χαραλαμπίδης*) οι οποίοι σκοτώθηκαν στον Βαλκανικό πόλεμο 1912 και στον Μικρασιατικό πόλεμο 1919–22. (Βλέπε επίσης σ. 199)

Πόδος: Καινούργιο πετρόκτιστο εικόνισμα στη θέση Άγιος Αθανάσιος Πόδου αφιερωμένο στον νεοφανή Άγιο Ιάκωβο Τσαλίκη από την Πηνελόπη Χαραλαμποπούλου. Τοποθετήθηκε κοντά στον ναό

της Αγίας Παρασκευής με το σκεπτικό ότι ο μικρός Ιάκωβος Τσαλίκης φέρεται να είχε προστάτιδα την Αγία Παρασκευή. (Βλέπε επίσης σ. 198)

Ποκίστα: Στο κέντρο του χωριού Ποκίστα ο Σύλλογος Απανταχού Ποκισιτών Ναυπακτίας έχει κατασκευάσει από το 1994 ένα ιδιαίτερο εικόνισμα αφιερωμένο στη γέννηση του Σωτήρος. Πρόκειται για πετρόκτιστη σπηλαιοειδή κατασκευή που χρησιμοποιείται για διαμόρφωση χριστουγεννιάτικης φάτνης. Στον εσωτερικό τοίχο υπάρχει αναρτημένη μεγάλη εικόνα της βρεφοκρατούσας Παναγίας και ένας κεροστάτης. (Βλέπε επίσης σ. 200)

Πόρος Ριγανίου: Στον δρόμο από Πόρο Ριγανίου προς Κάμπο Φαμίλας υπάρχει παλιό εικόνισμα. Η βάση του είναι πετρόκτιστη, περιέχει εγκιβωτισμένο μεταλλικό κερματοδέκτη και το κιβωτιόσχημο κουβούκλιό του είναι κατασκευασμένο από τσιμεντένιες πλάκες. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970, γιατί στη θέση αυτή ένα ταξί από το Θέρμο βγήκε έξω από τον δρόμο χωρίς να τραυματιστεί κανείς σοβαρά. Ήταν 23 Αυγούστου που γιορτάζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου και για τον λόγο αυτό είναι αφιερωμένο στη χάρη της Παναγίας. (Βλέπε επίσης σ. 205)

Πόρος Ριγανίου: Δίπλα από τη γέφυρα του ποταμού Ευήνου στον Πόρο Ριγανίου υπάρχει μικρό εικόνισμα από μπετόν αφιερωμένο στην Αγία Αικατερίνη. Ανεγέρθηκε συγχρόνως με την κατασκευή της γέφυρας το 1939 από τον εργολάβο του έργου. Στην επιγραφή του υπάρχει συντομογραφία από τα αρχικά του ονόματος του κατασκευαστή της γέφυρας ΔΙΗ, (Δημήτριος Ιωάννου Ηλιόπουλος). Πρόκειται για συνήθεια των μαστόρων γεφυριών οι οποίοι έκτιζαν συγχρόνως με τα γεφύρια και ένα εικόνισμα δίπλα του, για να συμβάλει στο στέριωμά του. Ήταν ο ιερός φρουρός με σκοπό την προστασία του γεφυριού από τις πλημμύρες του χειμώνα. (Βλέπε επίσης σ. 204)

Ριγάνι: Ένα χιλιόμετρο πριν το Ριγάνι, στη θέση Άνω Σταυρός, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στη μνήμη τριών εργατών

που σκοτώθηκαν σε ατύχημα, όταν κατέρρευσε ολόκληρος βράχος και καταπλάκωσε τους εργάτες που εργάζονταν για τη διάνοιξη αμαξιτού δρόμου. Αφιερωματική επιγραφή αναφέρει: «23/5/1969. Τιμούμε τη μνήμη των τριών αδικοχαμένων συγχωριανών μας που καταπλάκωσε ο βράχος δουλεύοντας για τον δρόμο. Σύλλογος Ριγανιωτών. Απρίλιος 2010». (Βλέπε επίσης σ. 202)

Παλαιοχωράκι: Ένα ναόσχημο εικόνισμα βρίσκεται στο δέκατο χιλιόμετρο της επαρχιακής οδού Ναυπάκτου – Πλατάνου, πριν το Χάνι Λόη, στη θέση Βατόρεμα, σε πλάτωμα στην άκρη του δρόμου. Είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα, έχει διαστάσεις 2Χ2 και ανήκει στην ενορία του Αγίου Αθανασίου του δημοτικού διαμερίσματος Παλαιοχωρακίου Ναυπάκτου.

Ναόσχημο εικόνισμα στην περιοχή του Παλαιοχωρακίου.

Ανεγέρθηκε το 2007 με πρωτοβουλία του Δημητρίου Σκουζή από το Παλαιοχωράκι στο σημείο που του υποδείχθηκε με υπερφυσικό τρόπο, όπως μας λέει ο ίδιος. Πρόθεσή του ήταν να δημιουργήσει κοντά σ' έναν χώρο λατρείας και ένα τοπίο αναψυχής στην περιοχή.

Γι' αυτό βοηθούμενος και από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Παλαιοχωρακίου πλακόστρωσε τον γύρω χώρο, κατασκεύασε πέτρινη βρύση, καθίσματα και φύτεψε διάφορα καλλωπιστικά και καρποφόρα δέντρα, τα οποία δημιουργούν δροσερό περιβάλλον το καλοκαίρι, στολίζουν τον χώρο και δίνουν φρούτα στους περαστικούς.

Με άλλα λόγια δημιούργησε τις συνθήκες, ώστε ο χώρος να αποτελεί σταθμό σωματικής και πνευματικής ξεκούρασης. Έχει διαπιστωθεί ότι σταματάνε πολλοί περαστικοί, ιδίως το χρονικό διάστημα από άνοιξη μέχρι φθινόπωρο, για να προσκυνούν, να δροσίζονται και να θαυμάζουν τη φύση.

Καθαίσθητο εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Παλαιοχωράκι.

Παλαιοχωράκι: Στην άκρη του δρόμου για το Παλαιοχωράκι, μετά τη θέση Πηγή αγάπης, υπάρχει ένα ευρύχωρο ναόσχημο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 2006 με δαπάνη του κατοίκου Παλαιοχωρακίου Κώστα Πλάντζα του Αριστείδη για προσωπικούς λόγους. Σημειώνουμε ότι στην περιοχή αυτή του κατηφορικού δρόμου με επικίνδυνες στροφές έχουν γίνει αρκετά τροχαία ατυχήματα χωρίς θύματα. (Βλέπε επίσης σ. 189)

Παλαιοχωράκι: Στην είσοδο του χωριού Παλαιοχωράκι υπάρχει ένα καθαίσθητο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Ανεγέρθηκε το 1970 με δαπάνη του Νικολάου Γιαννόπουλου από το Παλαιοχωράκι με την προτροπή του γιου του Χρήστου και μετέπειτα μοναχού Χριστόφορου Γιαννόπουλου από ευλάβεια προς τον Άγιο Νεκτάριο. Είναι ολόκληρο κατασκευασμένο με μπετόν αρμέ με σχετικά χαμηλή βάση και μεγαλύτερο εικονοθέσιο. Το εικονοθέσιο έχει μικρή προβολή στεγαστρου στηριγμένου σε δυο στρογγυλές κολώνες και αψιδωτό υπέρθυρο που καταλήγει σε επίπεδη οροφή. Στο κέντρο

της οροφής έχει ένα θολωτό υπερύψωμα, όπου στηρίζεται ο μαρμαρινός σταυρός. Ο μικρός αυτός τρούλος και οι δύο κολώνες που στηρίζουν το μπροστινό μέρος της στέγης έχουν βαφτεί με έντονο μπλε χρώμα το οποίο δίνει μια τολμηρή έγχρωμη πινελιά στο τοπίο.

Παλαιοχωράκι: Στην άκρη του δρόμου για το Παλαιοχωράκι, πάνω από το Χάνι Λόν, στη θέση Νταμάρι, υπάρχει ένα εικόνισμα από λευκό αλουμίνιο αφιερωμένο στην Παναγία Προυσιώτισσα. Ανεγέρθηκε το 1980 με δαπάνη της Ειρήνης Καλπακιώρη, γιατί το αυτοκίνητο που οδηγούσε ο γιος της και στο οποίο επέβαιναν δέκα άτομα έφυγε έξω από τον δρόμο και λίγο πριν φτάσει σε γκρεμό σταμάτησε και δεν έπαθε κανείς τίποτα. Το γεγονός αυτό αποδόθηκε σε θαυματουργική επέμβαση της Παναγίας και ως ευχαριστία ανεγέρθηκε το συγκεκριμένο εικόνισμα.

Παλαιοχωράκι: Στον οικισμό Χάνι Λόν υπάρχει ένα καλαίσθητο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 1940 με δαπάνη του Ιωάννη Λόν. Στον μικρό αυτό συνοικισμό παλιότερα λειτουργούσαν τέσσερα χάνια. Ήταν κομβικό σημείο του οδικού δικτύου, βατού δρόμου σε μουλάρια αρχικά και αμαξιτού από το 1930, καθώς και χώρος διανυκτέρευσης οδοιπορούντων. Το εικόνισμα της Αγίας Παρασκευής κτίστηκε εκεί, για να εμψυχώνει τους εκατοντάδες περαστικούς που ταξίδευαν στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας.

(Βλέπε επίσης σ. 188)

Περίστα: Στην είσοδο του χωριού Περίστα υπήρχε παλιό πέτρινο εικόνισμα κτισμένο πριν το 1900 και αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Στη θέση αυτή γινόταν ο αποχαιρετισμός και το καλωσόρισμα των ξενιτεμένων Περισιτιάνων. Πρόσφατα το εικόνισμα ανακαινίστηκε διατηρώντας την αρχική του μορφή και γιορτάστηκαν τα εκατό χρόνια του Συλλόγου Περισιτιάνων Αμερικής. Πρόκειται για μια ασυνήθιστη κατασκευή τετράγωνη, σε μορφή στεγάστρου ανοικτού από τη μια πλευρά (διαστάσεων 2Χ3), με μονόριχτη κεραμοσκεπή. Είναι δύο σκαλοπάτια υπερυψωμένο από τον δρόμο. Στο εσωτερικό του έχει

δύο πάγκους, εντοιχισμένο εικονοθέσιο και καντήλι κρεμασμένο από την ξύλινη οροφή. (Βλέπε επίσης σ. 193)

Πλάτανος: Στη θέση Παλιός Αϊ-Γιώργης Πλατάνου, σε μονοπάτι που οδηγούσε από το Θέρμο στο Χάνι Λιόλιου υπάρχει ερειπωμένο πέτρινο εικόνισμα. Ήταν κτισμένο κοντά σε ερείπια αρχαίου ναού. Το εικονοθέσιο έχει καταστραφεί προφανώς από κεραυνό. Σε λίθινη επιγραφή που φυλάσσεται στο Μουσείο Πλατάνου αναγράφεται: «Των πεσόντων ηρώων, Άγιος Γεώργιος, Η.Τ.Δ.Ε.Ν. 1948». Προφανώς εννοεί: Η ΄ Τάγμα Διοίκησης Εθνοφυλακής Ναυπακτίας. (Βλέπε επίσης σ. 195)

Πλάτανος Κάτω: Παλιό παραδοσιακό πετρόκτιστο εικόνισμα στη θέση Σταυρός, στον Κάτω Πλάτανο, στο μονοπάτι από Πλάτανο προς τον οικισμό Αγίας Τριάδας Χόμορης. Ανεγέρθηκε το 1915 ως τάμα στον Άγιο Ελευθέριο για ευτυχή κατάληξη εγκυμοσύνης. Είναι κτισμένο με πελεκητή πέτρα, το εικονοθέσιό του προστατεύεται με πόρτα και παράθυρα μεταλλικά με τζάμι. Καταλήγει σε τετράριχτη πέτρινη σκεπή. Έχει την ιδιαιτερότητα ότι η πέτρα που καλύπτει το ανατολικό κλίτος της στέγης έχει χαραγμένη δυσανάγνωστη επιγραφή: «1915 ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΦΘΕΡΙΟΣ ΑΔΠΚ-Ε-ΤΑΓΚΑΛΟΣ».

Παλιό παραδοσιακό πετρόκτιστο εικόνισμα στον Κάτω Πλάτανο.

Ρίζα: Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στο δυτικό άκρο του χωριού Ρίζα αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Βρίσκεται πάνω στην παλιά αρχική οδό Αντιρρίου Μεσολογγίου. Σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων ανεγέρθηκε γύρω στα 1850 από τον Νιοκαστρίτη Αγγελοχρήστο, έναν από τους πρώτους ποιμένες που μετοίκησαν στη Ρίζα. Με την ανέγερση του

εικονίσματος δηλώνεται η κατοχή της ιδιοκτησίας και αποδίδονται ιερές διαστάσεις στην περιοχή. Σήμερα το εικόνισμα αυτό είναι σημείο αναφοράς του χωριού και συντηρείται από τους κατοίκους του.

(Βλέπε επίσης σ. 206)

Σκάλα: Στη θέση Κοκκινόχωμα, τρία χιλιόμετρα βόρεια του χωριού, οι Σκαλιώτες έκτισαν ένα επιβλητικό πέτρινο εικόνισμα για να τιμήσουν την ιστορία και την παράδοσή τους. Λίγο πιο κάτω, στη θέση Γουλιάφια μέσα σε δασωμένη τώρα περιοχή, υπήρχε από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας εκκλησία και εικόνισμα του Αγίου Γεωργίου. Στην απόκρημνη αυτή περιοχή κατοίκησαν οι Σκαλιώτες αρκετά χρόνια, για να αποφύγουν τις λεηλασίες των Τούρκων. Το εικόνισμα αυτό, αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο, ανεγέρθηκε αρχικά τη δεκαετία του 1930 και ανακατασκευάστηκε στη σημερινή του μορφή το 2005 με δαπάνη του Γιάννη Ρήγα του Αθανασίου. (Βλέπε επίσης σ. 211)

Σκάλα: Μικρό προκατασκευασμένο εικόνισμα στην είσοδο της Παλιόσκαλας αφιερωμένο στον Άγιο Χριστόφορο που είναι ο προστάτης των οδηγών. Το εγκατέστησε ο Κώστας Μουλάς του Γεωργίου το 2010 ως ευχαριστία μετά από ένα πολύ σοβαρό ατύχημα που είχε στη βόρεια Ελλάδα και σώθηκε από θαύμα. Το τοποθέτησε στην άκρη του δρόμου πάνω από μεγάλο γκρεμό στην Παλιόσκαλα, κοντά στο πατρικό του σπίτι.

Σκάλα: Πέτρινο εικόνισμα είναι στη θέση Μάρμαρα, στο παλιό μονοπάτι προς Παλιόσκαλα, δύο χιλιόμετρα από τη Σκάλα και εκατό μέτρα κάτω από τον αρχαίο δρόμο προς το Ασκληπιείο Σκάλας. Κατασκευάστηκε με δαπάνη του Δημητρίου Δ. Καραλή στη μνήμη του γιου του Γιάννη, ο οποίος σκοτώθηκε σε ατύχημα κατά τη διάρκεια κατασκευής κοινοτικού έργου υδρομάστευσης, στις 19 Αυγούστου 1960.

(Βλέπε επίσης σ. 212)

Στράνωμα: Η Στράνωμα είναι ένα από τα χωριά της Ναυπακτίας με τα περισσότερα παραδοσιακά εικονίσματα στην περιφέρειά του.

Μια εξήγηση για την ιδιαίτερη αγάπη των κατοίκων στην ανέγερση εικονισμάτων ίσως να οφείλεται σε ένα περιστατικό που συνέβη προπολεμικά και δηλώνει διαχρονικά τη δυναμική που μπορεί να έχουν οι Άγιοι που τιμώνται στα εικονίσματα στη ζωή των κατοίκων.

Ο κάτοικος του χωριού Στράνωμας Γεώργιος Δημητρίου ανέφερε μια ιστορία την οποία διηγούνταν ο πατέρας του Νικόλαος. Ήταν Αύγουστος του 1939 και η παρατεταμένη ανομβρία είχε προκαλέσει προβλήματα στην αγροτική παραγωγή του χωριού και της ευρύτερης περιοχής. Οι αγρότες έβλεπαν τη σοδειά τους να καταστρέφεται και αποφάσισαν να κάνουν παρακλητική λιτανεία μήπως βρέξει. Όλοι οι κάτοικοι το χωριού της Στράνωμας μαζεύτηκαν στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Μετά τη θεία λειτουργία περιφέρανε την εικόνα του Αγίου στο χωριό με στάσεις στα εικονίσματα του Προφήτη Ηλία στο Διάσελο και του Αγίου Νικολάου στην Κρυάβρυση. Κατά θαυμαστό τρόπο την ίδια μέρα άρχισε να βρέχει.

Τερψιθέα: Ανατολικά του χωριού Τερψιθέα, στο κτήμα Χρήστου Οδ. Κοκκοτάκη, υπάρχει λιθόκτιστο εικόνισμα με μεταλλικά παραθυράκια, τοιμεντένια θολωτή οροφή και σιδερένιο σταυρό. Χτίστηκε το 1943 με τα ερείπια του παλαιού ομώνυμου ναού από την Αθηνά Χρ. Γ. Σπηλιώτη (1909–1999) και αφιερώθηκε στον Άγιο Δημήτριο σε εκπλήρωση τάματός της. Για τον λόγο ανέγερσης του εικονίσματος αυτού στο βιβλίο του Παναγιώτη Σταμάτη με τίτλο *Τερψιθέα Ναυπακτίας*, σελίδα 263, διαβάζουμε τα παρακάτω: «*Στην τοποθεσία κοντά στον Άγιο Δημήτριο ένας χωριανός ζυθοκόπησε άγρια, άγνωστο γιατί, μια συγχωριανή του. Της έριξε δε τέτοιο ζύθο, που η γυναίκα στην απελπισία της, για να γλιτώσει από τα χέρια του, τάχθηκε στον Αϊ-Δημήτρη*». Ύστερα από καιρό, για να πραγματοποιήσει αυτό το τάμα, έχτισε εικόνισμα. Το εικόνισμα αυτό ανακαινίστηκε από την ίδια το 1963 με τεχνίτη τον Χρήστο Μούρτο (Σκαλιτσάς, 2019). (Βλέπε επίσης σ. 219)

Τερψιθέα: Στον δρόμο Ελατούς – Ελατόβρυσης, στη θέση Χαρατοί και δίπλα σε σταυρό μεταλλικό, υπάρχει λιθόκτιστο εικόνισμα σε σχήμα κόλουργης πυραμίδας με σκαλισμένο σταυρό στον υπέρθυρο λίθο του. Κατασκευάστηκε το 1957 από τον Τουριστικό Όμιλο Τερψιθέας και

τον μηχανικό Ιωάννη Φινινή (1902–1987) ο οποίος και το σχεδίασε. (Βλέπε επίσης σ. 220)

Φαμίλα: Δύο παλιά πέτρινα παραδοσιακά εικονίσματα στη Φαμίλα Ναυπακτίας ανεγέρθηκαν από τον Βασίλη Ζάκκα στη μνήμη του πατέρα του, ο οποίος σκοτώθηκε από τα γελάδια τα οποία αφηνίασαν και τον έσυραν από το χωριό κοντά στην εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος έως τη θέση Καρούλες. Το ένα βρίσκεται στη θέση Καρούλες, στο παλιό μονοπάτι από Συκιά Φαμίλας προς Μέγα χωράφια, και το άλλο στη θέση Καψάλη τη Ράχη. Και τα δύο ανεγέρθηκαν στις αρχές του 1950. Η τεχνοτροπία και των δυο αυτών εικονισμάτων είναι ίδια, γεγονός που μας οδηγεί στην εικασία ότι κτίστηκαν από τον ίδιο τεχνίτη. (Βλέπε επίσης σ. 222-3)

Φαμίλα: Παλιό εικόνισμα στον δρόμο από Καρκανιά προς Πλατανιά Φαμίλας αφιερωμένο στον Άγιο Παντελεήμονα. Ανεγέρθηκε από την Καλλιρρόη Τσιμπάκη ως τάμα για τον ανιψιό της Παντελή Σωτηρόπουλο από τη Φαμίλα, όταν τυφλώθηκε σε σχολική γιορτή στον Πόρο, γύρω στο 1964. Η βάση του είναι κτισμένη με τσιμεντόλιθους και έχει εγκιβωτισμένο μεταλλικό κερματοδέκτη. Το εικονοθέσιο έχει σχήμα τετραγώνου κατασκευασμένο από τσιμεντένιες πλάκες με επίπεδη στέγη που καταλήγει σε θολωτό υπερύψωμα, το οποίο στηρίζει σιδερένιο σταυρό. Όλη η κατασκευή είναι σοβατισμένη και ασπρισμένη με ασβέστη. (Βλέπε επίσης σ. 223)

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη Συκιά Φαμίλας.

■ Τα εικονίσματα της Ναυπακτίας ως μνημεία με πολυσήμαντη αξία.

Κινούμενος κανείς στο οδικό δίκτυο της Ναυπακτίας συναντά εικόνες με πλούσια μορφολογική ποικιλία και εντοπίζει στοιχεία που καταγράφονται έντονα στη μνήμη του και του δίνουν τροφή για δημιουργία. Πέρα από το υπέροχο ανάγλυφο και τη σημαντική βλάστηση της ορεινής περιοχής ο ταξιδευτής συναντά και αρκετά μνημεία με αισθητική. Τέτοια μνημεία είναι και τα παραδοσιακά εικονίσματα, τα οποία σημαίνουν καταρχάς την ύπαρξη στην περιοχή κάποιου ναού ή εκλαμβάνονται ως μνημεία που παραπέμπουν σε κάποιο συμβάν θετικό ή αρνητικό.

Η περιφέρεια της Ναυπακτίας είναι γεμάτη από παλιά και νεότερα παραδοσιακά εικονίσματα. Συναντάμε πολλά στην ορεινή και πεδινή ενδοχώρα κυρίως κατά μήκος του οδικού δικτύου, τα οποία εκπέμπουν μια γοητεία ομορφιάς και έναν πλούτο αντιλήψεων γύρω από τη λαϊκή παράδοση και τη θρησκεία. Γοητεύουν με τη λαϊκή αρχιτεκτονική τους, με την αισθητική τους και τη μοναδικότητα της μορφής τους. Σηματοδοτούν τον χώρο της καθημερινής διαβίωσης προβάλλοντας πνευματικούς δεσμούς των ανθρώπων με το θείον. Είναι ζωντανά κομμάτια της ελληνικής παράδοσης, τα οποία συνεχίζουν να ανεγείρονται, να επισκευάζονται, να συντηρούνται και να χρησιμοποιούνται. Η εύκολη σχετικά κατασκευή τους, οι περιορισμένες δαπάνες και η έντονη λαϊκή θρησκευτικότητα των κατοίκων της περιοχής είναι οι κυριότεροι λόγοι στους οποίους οφείλεται η ανέγερση εικονισμάτων στην περιοχή μας. Με την ανέγερση ενός εικονίσματος μπορεί να εξωτερικεύσει την πίστη του και ένας φτωχός που δεν έχει τον τρόπο να γίνει χορηγός στην ανέγερση ενός ναού. Επίσης, με τον τρόπο αυτό ο κτίτορας μπορεί να φέρει νοερά κοντά του τον συγκεκριμένο Άγιο στον οποίο είναι αφιερωμένο το εικόνισμα.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των παραδοσιακών εικονισμάτων της περιοχής μας είναι ότι, ενώ δεν έχουν καμιά θεσμική κατοχύρωση ή προστασία, καμιά επιστημονική επένδυση επάνω τους, παραμένουν εκεί ανέγγιχτα λόγω του συλλογικού σεβασμού που συγκεντρώνουν. Είναι ταπεινά μνημεία μνήμης απόλυτα ενσωματωμένα στο πολιτιστικό περιβάλλον τους και απολαμβάνουν μια διαχρονική, άτυπη εθιμική προστασία. Η μνήμη δεν κληρονομείται, αλλά μεταδίδεται από στόμα σε στόμα και από βλέμμα σε βλέμμα, ανατροφοδοτείται με γραπτές και προφορικές μαρτυρίες και επιβιώνει, όταν τα μνημεία έχουν να μας διηγηθούν κάτι για το παρόν και το μέλλον, όταν γίνονται κτήματα των επόμενων γενεών.

Στην παρούσα έρευνα συναντήσαμε αρκετά ερειπωμένα εικονίσματα κυρίως στην περιφέρεια των οικισμών. Και πώς να μην είναι ερειπωμένα, όταν σήμερα τα χωριά κατοικούνται από λίγα, κυρίως ηλικιωμένα, άτομα και η ύπαιθρος είναι σχεδόν εγκαταλειμμένη. Βρήκαμε όμως και πολλά εικονίσματα περιποιημένα με καινούργιες εικόνες Αγίων, αναμμένα καντήλια και φρεσκοασπρισμένα, στοιχεία που δηλώνουν αγάπη του λαού μας για τα εικονίσματα τα οποία φροντίζει με πίστη και ελπίδα, επικαλούμενος τη βοήθεια των Αγίων στα οποία είναι αφιερωμένα.

1. Σχετικά με την αρχιτεκτονική τους

Στο οδικό δίκτυο της πεδινής και της ορεινής Ναυπακτίας υπάρχουν περισσότερα από 600 εικονίσματα. Τα περισσότερα από αυτά είναι

πρόχειρες κατασκευές από λαμαρίνα και είναι εγκαταλελειμμένα. Υπάρχουν όμως και πολλά πετρόκτιστα παραδοσιακά, με πέτρα της περιοχής. Τα τελευταία χρόνια προστέθηκαν αρκετά με πελεκητή πέτρα και κάποια με μικτά υλικά, πέτρα, μάρμαρο, τούβλο, τοιμέντο και σίδερο. Είναι στην άκρη του δρόμου, πακτωμένα στο χώμα ή πάνω σε μικρή τοιμεντένια θεμελίωση. Σε κάποιες περιπτώσεις έχουν ανεγερθεί σε πλάτωμα δίπλα στον δρόμο και κοντά τους έχουν κτιστεί παγκάκια ή βρύσες.

Τα παλιά παραδοσιακά εικονίσματα είναι κτισμένα από ακατέργαστα υλικά τοποθετημένα με τέχνη, τεχνική και αντοχή στον χρόνο. Τα νεότερα ακολουθούν τη μορφολογία των παλαιότερων, αλλά χρησιμοποιούν κατεργασμένα υλικά, λειασμένες πέτρες, τούβλα, σοβά, μέταλλο και ενίοτε ο πέτρινος σταυρός αντικαθίσταται από μαρμάρينو. Το αποτέλεσμα είναι εξίσου καλής αισθητικής, αλλά δημιουργεί προβληματισμό η τάση ομοιομορφίας, καθώς παρατηρείται μια ομοιομορφοποίηση και ελάττωση του αριθμού διαφορετικών τύπων σύγχρονων εικονισμάτων. Ο συνδυασμός των δομικών υλικών, οι γνώσεις του ανώνυμου λαϊκού τεχνίτη, ο πηγαίος αυθορμητισμός του δωρητή και η έμφαση στο στοιχείο της πρωτοτυπίας είναι οι αιτίες που σε αρκετές περιπτώσεις ανεγείρονται εικονίσματα ποικίλων μορφών και μερικές φορές αμφιβόλου αισθητικού αποτελέσματος.

Μέσα από την πολυμορφία των εικονισμάτων στο ναυπακτιακό τοπίο ξεχωρίζει ένας χαρακτηριστικός τύπος εικονίσματος. Πρόκειται για εικονίσματα μεγαλύτερου του συνηθισμένου μεγέθους με μορφή **ναϊσκού**, όπου ο πιστός μπορεί να εισέλθει στο εσωτερικό του. Είναι τετράγωνα κατασκευές με είσοδο στον εσωτερικό χώρο όπου χωράνε δύο έως πέντε άτομα. Η ομοιότητα των εικονισμάτων αυτών εντοπίζεται μόνο στη μορφή του κτίσματος. Το μέγεθος, ο τύπος της στέγης και το εικονοθέσιο ποικίλλουν ανάλογα με την έμπνευση του λαϊκού αρχιτέκτονα. Τα ναόσκημα αυτά μνημεία ανεγείρονται κυρίως από άτομα σε ιδιωτικούς αλλά και σε δημόσιους χώρους. Τα συναντάμε με μεγαλύτερη συχνότητα σε χωριά της ορεινής Ναυπακτίας και αποδίδονται τόσο σε τοπικές συγκυρίες και έθιμα της περιοχής όσο και σε κοινωνικοοικονομικούς παραγόντες. Συνήθως οι κτίτορες των εικονισμάτων αυτού του τύπου είναι άτομα με οικονομική ευχέρεια. Για παράδειγμα, υπάρχουν αρκετά σε ιδιωτικούς χώρους, πέντε στην Αράχοβα, ένα στην Αμπελακιώτισσα, ένα στο Ανθόφυτο, ένα στο Αντίρριο, ένα στο Γολέμι, ένα στην Καστανιά, ένα στην Κλεπά, ένα στο Λιβαδάκι, ένα στο Νεοχώρι, δύο στο Παλαιοχωράκι, ένα στην Παλαιοπαναγιά, ένα στην Περίστα, ένα στον Πέρκο και αλλού.

Κάποια είναι φρεσκοβαμμένα και κάνουν αισθητή την παρουσία τους από μακριά. Τέλος, ένας μεγάλος αριθμός εικονισμάτων στην επαρχία μας εγκαταλείφθηκαν, όταν ο αρχικός τους λόγος ανέγερσης ξεχάστηκε ή έφυγαν οι άνθρωποι που τα συντηρούσαν. Σε κάθε περίπτωση, το καθένα κουβαλάει τη δική του ιστορία. Άλλο στήθηκε ως τάμα σε κάποιον Άγιο, άλλο ως ανάμνηση ευτυχούς κατάληξης κάποιου ατυχήματος, άλλο ως αντίδωρο για την ανάπαυση της ψυχής κάποιου αδικοχαμένου και άλλο ως εκπλήρωση κάποιας επιθυμίας.

Τα περισσότερα από τα νεότερα εικονίσματα που συναντάμε σήμερα στη Ναυπακτία έχουν κατασκευαστεί μετά την αύξηση της αυτοκίνησης και των τροχαίων ατυχημάτων στα σημεία δυστυχημάτων. Έτσι, προοδευτικά αλλάζει ο λόγος ύπαρξής τους, η μορφή τους και οι τοποθεσίες ανέγερσής τους μετατοπίζονται από τον αγροτικό χώρο κατά μήκος του οδικού δικτύου. Τα σύγχρονα εικονίσματα είναι συνήθως μνημεία θανάτου και εκπέμπουν τη μελαγχολία απώλειας, ενώ εκείνα των παλαιότερων εποχών ήταν μνημεία που συμβόλιζαν

σήματα ζωής, δύναμης, θρησκευτικότητας και ελπίδας. Επίσης, και η τεχνοτροπία των νεότερων εικονισμάτων τυποποιείται και η ποιότητα υποβαθμίζεται και απομακρύνεται από τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα.

2. Σχετικά με τα κίνητρα ανέγερσης και χρήσης τους

Αν προσέξουμε καλύτερα τους λόγους για τους οποίους κτίστηκαν τα εικονίσματα στην περιοχή της Ναυπακτίας, θα διαπιστώσουμε ότι δεν ανεγέρθηκαν μόνο σε μέρη που έγιναν δυστυχήματα ή εγκληματικές ενέργειες. Ανεγέρθηκαν και σε διάφορα σημεία κοντινά και οικεία στον κτίτορα με σκοπό να επικοινωνήσει με το θείον, προκειμένου να αντλήσει δυνάμεις και ελπίδα, για να ξεπεράσει εμπόδια της ζωής. Η εναπόθεση των ελπίδων σε κάτι ανώτερο από τον ίδιο, σύμφωνα με την πίστη του, τον στηρίζει, γαλννεύει την ψυχή του θεωρώντας ότι έχει κάποιον δίπλα του, έστω και στον κόσμο της φαντασίας του, για να τον βοηθάει στα μεγάλα εμπόδια. Η ανέγερση εικονισμάτων ήταν και παραμένει μια διαδομένη πρακτική σ' όλο τον ελλαδικό χώρο και φαίνεται να έρχεται από πολύ παλιά. Ποια όμως ήταν τα βαθύτερα κίνητρα ανέγερσής τους και ποιες άλλες ανάγκες του εξυπηρετούν; Θα γίνει προσπάθεια καταγραφής των κινήτρων αυτών, όπως προέκυψαν από την έρευνα.

Στην παρούσα έρευνα τα μισά περίπου εικονίσματα ανήκουν σε ναούς και μονές και ανεγέρθηκαν σε ευδιάκριτο και κεντρικό σημείο, για να υπενθυμίζουν στους περαστικούς τον τοπικό ναό που βρίσκεται κοντά ή στην ευρύτερη περιοχή. Τα εικονίσματα της κατηγορίας αυτής έχουν ενσωματωμένο κερματοδέκτη στη βάση τους για οικονομική ενίσχυση του έργου των ναών. Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να εντάξουμε και έναν σημαντικό αριθμό εικονισμάτων που κτίστηκαν σε ερειπωμένους χώρους λατρείας. Σκοπός τους είναι να θυμίζει στους μεταγενέστερους την ύπαρξη του ναού και την ιερότητα του χώρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ένα παλαιό πέτρινο εικονισμα νότια του χωριού Νιόκαστρο, απέναντι από τα Παλιοκάστελα, αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο, το οποίο κτίστηκε στα ερείπια παλαιού ομώνυμου ναού.

Συναντήσαμε περιπτώσεις ανέγερσης εικονισμάτων στη **μνήμη αγωνιστών** που βρήκαν βίαιο θάνατο κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων του Εμφυλίου πολέμου στην ορεινή κυρίως περιφέρεια της Ναυπακτίας. Στις περιπτώσεις αυτές τα εικονίσματα έχουν στόχο την έκφραση ευγνωμοσύνης στους αγωνιστές και απόδοσης θρησκευτικών τιμών που δεν κατέστη δυνατόν να αποδοθούν κατά την ταφή τους. Ακόμη συναντήσαμε τέσσερα εικονίσματα στη Ναυπακτία που ανεγέρθηκαν από στρατιώτες που γύρισαν υγιείς από τη Μικρασιατική εκστρατεία. Σε δύσκολες στιγμές που βίωσαν κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων και της αγωνιώδους προσπάθειάς τους να επιστρέψουν στην πατρίδα έταζαν στον προστάτη Άγίο τους την ανέγερση εικονίσματος. Γενικά τα εικονίσματα αυτής της κατηγορίας ως τόποι μνήμης εγκιβωτίζουν κομμάτια από τη νεότερη ιστορία της περιοχής μας και πλουτίζουν τις επόμενες γενεές με ιστορικά και κοινωνικά μηνύματα. Συνήθως τα εικονίσματα αυτής της κατηγορίας ανεγείρονται από συλλόγους, δήμους ή κοινότητες. Στο χωριό Πόδος Ναυπακτίας, μια μητέρα έκτισε εικόνισμα το 1952 ως τάμα, για να γυρίσει ο γιος της από τον πόλεμο της Κορέας 1950–55. Στο ίδιο χωριό ανεγέρθηκε πέτρινο εικόνισμα στη μνήμη εννέα χωριανών οι οποίοι σκοτώθηκαν στον Βαλκανικό πόλεμο του 1912 και στον Μικρασιατικό πόλεμο του 1919–22. Στη θέση Μισιώρα, που βρίσκεται τρία χιλιόμετρα πάνω από την Αράχοβα Ναυπακτίας, υπάρχει εικόνισμα στη μνήμη των πεσόντων την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου και συγκεκριμένα στη μάχη της 13ης Ιανουαρίου 1948.

Η εκπλήρωση τάματος για να αντιμετωπιστεί ο φόβος του αγνώστου στην προσπάθεια αναζήτησης καλύτερης τύχης τα **χρόνια της μεταναστεύσης** ήταν επίσης ένας λόγος ανέγερσης εικονισμάτων. Αρκετοί νέοι, φεύγοντας από τα χωριά της Ναυπακτίας είτε ως μετανάστες σε χώρες του εξωτερικού είτε για τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, θεώρησαν σκόπιμο με τα πρώτα χρήματα που απέκτησαν να κτίσουν εικόνισμα στο χωριό τους με την ελπίδα ο προστάτης Άγιός τους να τους σταθεί βοηθός και συμπαραστάτης στην καινούργια τους ζωή. Στην είσοδο του χωριού Περίστα υπάρχει πέτρινο εικόνισμα κτισμένο πριν το 1900 και αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Στη θέση αυτή γινόταν ο αποχαιρετισμός και το καλωσόρισμα των ξενιτεμένων Πε-

ρισιάνων.

Κάποια εικονίσματα στην πεδινή ζώνη της Ναυπακτίας κτίστηκαν από αγροτοποιμένες των ορεινών χωριών που εγκαταστάθηκαν στα πεδινά μέρη της Ναυπακτίας, καθώς οι αρχικές κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις ξεχειμωνιάσματος σιγά σιγά μετεξελίχθηκαν σε οικισμούς μόνιμης εγκατάστασης και χωριά. Τα πρώτα λοιπόν ιερά που έκτισαν οι νέοι κάτοικοι ήταν πέτρινα εικονίσματα αφιερωμένα συνήθως στον προσάτη Άγιο του ορεινού χωριού τους. Αργότερα, με την αύξηση του πληθυσμού και τη διοικητική τους οργάνωση σε κοινότητες έκτισαν τους ναούς τους. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι στη θέση παλιών εικονισμάτων κτίστηκαν μεταγενέστερα ναοί. Για παράδειγμα στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα κτίστηκε ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Μηλιά Ναυπακτίας στη θέση παλαιού εικονίσματος. Μάλιστα το εικόνισμα αυτό παρέμεινε για πολλά χρόνια μέσα στον ναό, εκεί που είναι το ιερό του ναού.

Σε δυο περιπτώσεις αναφέρθηκαν γεγονότα στα οποία φαίνεται να αποδίδονται ιερές διαστάσεις πέραν των συνηθισμένων σε εικονίσματα τα οποία χρησιμοποιούνται ως χώροι λατρείας. Συγκεκριμένα, στο εικόνισμα του Αγίου Αθανασίου στο Πάνω Παλαιοχωράκι το 1968 έγινε το μυστήριο της βάπτισης όπως φαίνεται στη φωτογραφία την οποία μου έδωσε ο φιλόλογος καθηγητής Δημήτριος Γρηγορόπουλος.

Στο εικόνισμα του Αγίου Αθανασίου στο Παλαιοχωράκι το 1968.

Στον Άνω Πλατανίτη στις αρχές του 1900 οι πρώτοι κάτοικοι έκτισαν πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία με σκοπό να αναπαύονται οι ψυχές των νεκρών κατοίκων της περιοχής, αφού εκεί υπήρχε νεκροταφείο χωρίς ναό. Και στις δυο παραπάνω περιπτώσεις, στις συγκεκριμένες περιοχές, έλειπαν αντίστοιχοι ναοί την εποχή

εκείνη και τα εικονίσματα μεταβίβαζαν την υπερφυσική ευλογία στη γύρω περιοχή. Μια άλλη κατηγορία είναι τα εικονίσματα που κτίστηκαν σε σημεία όπου, όπως λέγεται, φανερώθηκε σε όραμα ή σε όνειρο κάποιος Άγιος ή Αγία και ζήτησε ανέγερση εικονίσματος. Σε κάποιες περιπτώσεις ο τόπος αυτός ήταν σε σημεία που προϋπήρχε παλιότερα ναός. Τέτοιες περιπτώσεις εικονισμάτων συναντήσαμε στον Πλατανίτη Αντιρρίου, στην Αφροζυλιά, στην Άνω Χώρα και αλλού.

Ένας σημαντικός αριθμός εικονισμάτων ανεγέρθηκε από πιστούς για επίκληση προστασίας από τον Άγιο. Είναι τα εικονίσματα που ανεγέρθηκαν από ιδιώτες για εκπλήρωση τάματος, δηλαδή ευχαριστία για την αναγνώριση συμβολής του θείου στην επίτευξη κάποιου στόχου ή επιθυμίας. Η επιθυμία θα μπορούσε να είναι η προστασία ατόμων που βρίσκονται συχνά εκτεθειμένα σε κίνδυνο (στρατιώτες, ναυτικοί κ.ά.). Η θρησκευτικότητα σε συνδυασμό με την ακλόνητη πίστη στρέφουν τη σκέψη των πιστών στον Άγιο και φτιάχνουν το τάμα. Η ανέγερση μερικές φορές γινόταν μετά την επίτευξη του σκοπού και σε άλλες πριν ή κατά την προσπάθεια επίτευξής του. Ξεχωρίζουν μία περίπτωση εγκύου που έκτισε εικόνισμα για εύκολη γέννα και μια δεύτερη περίπτωση για εξιλέωση από έγκλημα για το οποίο υπήρξε μεταμέλεια.

Εικόνισμα σε ιδιωτικό χώρο.

Μια **ξεχωριστή κατηγορία** αποτελούν τα ιδιωτικά εικονίσματα που βρίσκονται στον εξωτερικό χώρο σπιτιών και τα οποία ουσιαστικά έχουν τον ρόλο μικρής κλίμακας ιδιωτικής εκκλησίας. Εκφράζουν τη θρησκευτικότητα του κτίτορα και συνήθως είναι αφιερωμένα στον οικογενειακό Άγιο–προστάτη. Τα εικονίσματα αυτά μπορούν να θεωρηθούν σαν υπαίθρια επέκταση του εικονίσματος που βρίσκεται εντός του σπιτιού. Τα τελευταία χρόνια κτίζονται όλο και περισσότερα σε ιδιωτικούς χώρους για χρήση μεμονωμένων ατόμων και οικογενειών αλλά συνήθως σε εμφανή σημεία, για να φαίνονται από τους περαστικούς.

Τέλος, ένα ακόμη κίνητρο που αναφέρθηκε ότι ήταν αιτία ανέγερσης εικονίσματος σε κάποιο χώρο είναι το γεγονός ότι το συγκεκριμένο σημείο θεωρήθηκε στοιχειωμένο και συνέβαιναν εκεί περίεργα πράγματα, όπως ότι ακούγονταν φωνές. Για την αποτροπή τέτοιων καταστάσεων οι χωριανοί έκτισαν εικόνισμα, για να ξορκίσει το κακό και να διώξει τα κακά πνεύματα. Δεν είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι αυτή η παράδοση σε ορισμένες περιπτώσεις έχει τις ρίζες της σε προ-χριστιανικές λαϊκές δοξασίες και τελετουργίες που επιβίωσαν και στην ορθόδοξη παράδοση. Το εικόνισμα με τις εικόνες που περιέχει ουσιαστικά μεταφέρει τον αγιασμένο χώρο κάποιου ναού στην ύπαιθρο, άρα μεταβιβάζει και την υπερφυσική ευλογία στη γύρω φύση.

3. Σχετικά με την αφιέρωσή τους

Τα εικονίσματα κοντά σε ναούς είναι αφιερωμένα συνήθως στον ομώνυμο Άγιο. Τα εικονίσματα όμως των ιδιωτών είναι αφιερωμένα σε Αγίους που έχουν σχέση με τον λόγο ανέγερσης των μνημείων αυτών. Μέσα από διηγήσεις πιστών παρατηρούμε ότι επικρατεί η αντίληψη πως πολλοί Άγιοι έλαβαν από τον Θεό διάφορα ιδιαίτερα χαρίσματα και με την ειλικρινή προσευχή των πιστών σπεύδουν προς βοήθειά τους σε ανάλογες περιστάσεις.

Με άλλα λόγια, τα εικονίσματα των ιδιωτών στη Ναυπακτία είναι αφιερωμένα σε Αγίους που πιστεύεται ότι βοηθούν τους ανθρώπους σε ορισμένα ειδικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν, όπως: Η Αγία Παρασκευή για παθήσεις οράσεως, ο Άγιος Ελευθέριος για στους το-

Πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στους Αγίους Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη στη Βαρναράχη Ναυπάκτου.

κετούς, ο Άγιος Νεκτάριος για τη γονιμότητα, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος για περιπτώσεις ελονοσίας και για πυρετό, ο Άγιος Εφραίμ για σωματικές αναπηρίες, οι Άγιοι Ραφαήλ, Νικόλαος και Ειρήνη καθώς και ο Άγιος Σάββας για καρκίνο, ο Άγιος Παντελεήμων για αιμορραγίες του σώματος και ο Άγιος Νικόλαος έρχεται χορηγός στους ναυτικούς και στους κτηνοτρόφους.

Τα τελευταία χρόνια ανακηρύχθηκαν επίσημα από την Εκκλησία ως Άγιοι κάποιοι διαπρεπείς χριστιανοί, οι λεγόμενοι νεοφανείς Άγιοι, στους οποίους αποδόθηκαν και θαυματουργικές θεραπευτικές ιδιότητες δημιουργώντας ένα μύθο σχετικά με θεραπεία ασθενών. Έτσι βλέπουμε συχνά λατρευτικές εκδηλώσεις πιστών είτε με την απόδοση θαυματουργικών ιδιοτήτων στα λείψανά τους είτε με την ανέγερση εικονισμάτων προς τιμή τους. Στην επαρχία της Ναυπακτίας συναντήσαμε αρκετά εικονίσματα αφιερωμένα σε νεοφανείς Αγίους, όπως, για παράδειγμα, του Αγίου Νεκταρίου στην Άνω Χώρα, στη Μηλιά, στην Ελευθέριανη, στη Στράνωμα και στο Παλαιοχωράκι, του Αγίου Φανουρίου στον Κάμπο Στράνωμας, του Αγίου Παϊσίου του Αγιορείτη

στην Άνω Χώρα, του Όσιου Ιάκωβου Τσαλίκη στον Πόδο, του Αγίου Εφραίμ και των Ραφαήλ, Νικολάου και Ειρήνης στον αστικό ιστό της πόλης της Ναυπακτίας. Μάλιστα, υπάρχουν μαρτυρίες πιστών που αναφέρουν περιπτώσεις αποθεραπείας ασθενειών, οι οποίες αποδόθηκαν σε θαύμα του Αγίου ύστερα από προσκύνησή του σε συγκεκριμένα εικονίσματα στην περιοχή μας.

Ιδιαίτερη θέση στις αφιερώσεις στα εικονίσματα της περιοχής μας έχουν φυσικά η Παναγία, που είναι πρόθυμη και έτοιμη να βοηθήσει σε κάθε δυσκολία, οι πολιούχοι κάθε χωριού, αλλά και οι τοπικοί Άγιοι, όπως ο Πατροκοσμάς, η Παναγία Προυσιώτισσα και ο νεοκαταταχθείς Άγιος Παΐσιος που πέρασε από χωριά του Πλατάνου και της Αποδοτίας.

Τέλος, αναφέρθηκε ότι κοντά σε παραθαλάσσιο εικόνισμα στο Κρυονέρι Χάλκειας, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο, αρκετές φορές περισσότερα από δύο άτομα έχουν δει τον Άγιο Νικόλαο να περπατάει στα κύματα. Παλαιότερα κάθε χρόνο στη γιορτή του Αγίου γινόταν και δέηση από τον ιερέα της ενορίας στο συγκεκριμένο εικόνισμα.

4. Σχετικά με το τοπίο

Τα παλιά παραδοσιακά εικονίσματα εκτός από τον ειδικό σκοπό για τον οποίο ανεγέρθηκαν τη συγκεκριμένη εποχή περνάνε και στην ιστορία του τόπου. Χαρακτηρίζουν και προσδιορίζουν την εποχή, αφού σε αρκετές περιπτώσεις δίνουν και το τοπωνύμιο. Με την πάροδο του χρόνου διασώζουν το ίχνος της εποχής τους μεταφέροντάς το στις επόμενες γενεές. Όταν η αντοχή του κτίσματος στις φθορές του χρόνου εξαντλείται, βλέπουμε σε πολλές περιπτώσεις ότι θεωρούν υποχρέωσή τους άλλοι ιδιώτες ή φορείς, όπως πολιτιστικοί σύλλογοι, να αναλάβουν τη συντήρηση και την επισκευή των εικονισμάτων

Εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Άγιος Δημήτριος.

αυτών, αφού οι αρχικοί κτίτορές τους δεν ζουν πια. Τέτοιες περιπτώσεις συναντήσαμε αρκετές στην περιφέρεια της Ναυπακτίας. Αυτές οι ενέργειες δηλώνουν τη δυναμική των μνημείων αυτών στη συλλογική συνείδηση της κοινότητας. Τέλος, με την αισθητική τους υπόσταση δίνουν στον χώρο τους ένα κοινωνικό νόημα και εγγράφονται ως μνημεία πολιτιστικής δραστηριότητας. Η καταγραφή των ταπεινών αυτών μνημείων αναδεικνύει θέματα καθημερινότητας και νοοτροπιών των ανθρώπων στον γεωγραφικό χώρο της Ναυπακτίας.

Ως προς τα σημεία ανέγερσης των εικονισμάτων παρατηρούμε ότι προτιμώνται θέσεις περίοπτες και τοπία με πολυσήμαντα χαρακτηριστικά. Θέσεις με αναφορές σε ιερά μνημεία χριστιανικά και προχριστιανικά, με αναφορές σε ιστορικά γεγονότα παλαιότερα και νεότερα, σε τοπία με παρουσία υγρού

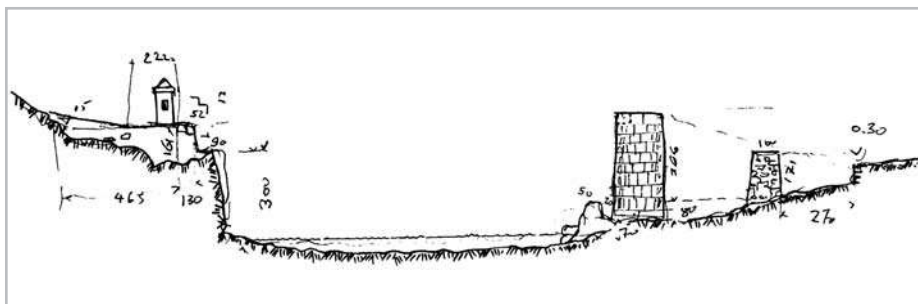

Εντοιχισμένο εικόνισμα σε λιθόκτιστη βρύση.

στοιχείου, σε ποτάμια, γέφυρες και γενικά σε δύσκολα περάσματα των παλιών δρόμων. Καταγράφηκαν και σχετικές ιστορίες κατοίκων που κινδύνεψαν, σκοτώθηκαν, πνίγηκαν ή που με τη βοήθεια του Θεού βγήκαν νικητές σε αντίξοες συνθήκες που έζησαν.

Η ανέγερση κοντά σε πηγές είχε σκοπό την ευλογία του πολύτιμου αυτού αγαθού, του νερού, και την απομάκρυνση πονηρών πνευμάτων που σύμφωνα με την παράδοση προτιμούσαν τις πηγές και τα ποτάμια. Στην Τερψιθέα Ναυπακτίας το εικόνισμα είναι εντοιχισμένο πάνω στη δομή της πέτρινης βρύσης. Την ίδια σκοπιμότητα είχαν εικονίσματα που συναντάμε δίπλα σε πέτρινα γεφύρια. Πρόκειται για συνήθεια των μαστόρων γεφυριών οι οποίοι έκτιζαν συγχρόνως με τα γεφύρια και ένα εικόνισμα δίπλα του, για να συμβάλει στο στέριωμά του αλλά και να είναι ο ιερός φρουρός του με σκοπό και την προστασία του γεφυριού από τις πλημμύρες του χειμώνα. Αφιερώνονταν κυρίως στον Άγιο Νικόλαο που ήταν προστάτης του υγρού στοιχείου. Έτσι

λοιπόν ο Άγιος Νικόλαος εκτός από τις γέφυρες των πολεμικών και εμπορικών πλοίων μας συντροφεύει συνήθως και τα πετρογιόφυρα της ελληνικής υπαίθρου. Τέτοια εικονίσματα συναντάμε σε αρκετά γεφύρια της Ναυπακτίας, όπως στο γεφύρι της Δορβιτσάς και της Γερακαριώτισσας στον Κότσαλο, στο γεφύρι του Πόρου και ένα κοντά στο γεφύρι των Στενών της Κλεπάς.

Κατάβλεια από το παρασυνρμένο ξυλογέφυρο στη θέση Γερακάρη στον Κότσαλο (παραπόταμο του Ενήνου), κάτω από τη Δορβιτσά. Στην όχθη τον ποταμού διακρίνεται σκαρίφημα εικονίσματος. Την αποτύπωση έκανε ο Αργύρης Πετρονώτης στις 23 Οκτωβρίου 2001.

Μια άλλη κατηγορία είναι τα εικονίσματα που κτίστηκαν σε σημεία όπου, όπως λέγεται, φανερώθηκε σε όραμα ή σε όνειρο κάποιος Άγιος ή Αγία και ζήτησε ανέγερση εικονίσματος. Σε κάποιες περιπτώσεις ο τόπος αυτός ήταν σε σημεία που προϋπήρχε παλιότερα ναός. Τέτοιες περιπτώσεις εικονισμάτων συναντήσαμε στον Πλατανίτη Αντριού, στην Αφροξυλιά, στην Άνω Χώρα και αλλού.

Η θέση που καταλαμβάνει ένα εικόνισμα είναι απαραβίαστη. Αν υπάρξει ανυπέρβλητη ανάγκη μετακίνησης, τότε μεταφέρεται ως έχει ή κτίζεται από την αρχή με την ίδια μορφή σε κοντινό σημείο. Η πλήρης καθαίρεση ενός εικονίσματος δημιουργεί φόβο συμφορών. Παρά ταύτα, στη διάρκεια της παρούσας έρευνας αναφέρθηκαν και περιπτώσεις παλιών εικονισμάτων, ηλικίας πάνω από έναν αιώνα, τα οποία γκρεμίστηκαν χωρίς να ξανακτιστούν, για να γίνουν στη θέση τους άλλα σύγχρονα έργα ή διαπλατύνσεις δρόμων. Συναντήσαμε όμως και αρκετές περιπτώσεις που ξανακτίστηκαν ή μετακινήθηκε ελαφρώς η χάραξη του δρόμου. Για παράδειγμα, στον δρόμο Βομβοκούς προς Άνω Αφροξυλιά βρίσκεται από το 1925 ένα πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Όταν χρειάστηκε να

διαπλατυνθεί ο δρόμος, το εικόνισμα παρέμεινε στη θέση του, στο κέντρο του δρόμου και δημιουργήθηκε ένα ρεύμα κυκλοφορίας δεξιά και ένα αριστερά. Επίσης, στη Ρίζα, στο 3ο χιλιόμετρο του δρόμου Ρίζας – Καλαβρούζας, στη θέση Παλιάλωνο υπάρχει πετρόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο από το 1890. Όταν κρίθηκε αναγκαία η διάνοιξη του δρόμου, για να περάσουν οι ανεμογεννήτριες, το εικόνισμα μεταφέρθηκε σε κοντινό σημείο και ανακατασκευάστηκε εξ αρχής από τον ιδιοκτήτη των ανεμογεννητριών της κορυφής Άγγελο Νταβλούρο. Παρόμοια ενέργεια έγινε στην Άνω Χώρα σε εικόνισμα στη θέση Μπαρμπάτοβα, όταν το 1950 που διανοίχτηκε ο αυτοκινητόδρομος μετακίνησαν το εικόνισμα εκατόν πενήντα μέτρα νοτιότερα.

Στις περιπτώσεις που ένα παλιό εικόνισμα καταρρέει από τη φθορά του χρόνου αντικαθίσταται με καινούργιο σε κοντινό σημείο, όπως στην περίπτωση του εικονίσματος της Αγίας Παρασκευής στον Πόδο Ναυπακτίας. Δίπλα στο παλαιό εικόνισμα, το οποίο κτίστηκε το 1952, ανεγέρθηκε νέο με σκοπό να το αντικαταστήσει.

5. Εικονίσματα δρόμου στη Ναυπακτία

Τα σύγχρονα εικονίσματα, αυτά που συναντάμε κατά μήκος του οδικού δικτύου της Ναυπακτίας, τείνουν να γίνουν παράδοση ως κατασκευές στις επικίνδυνες στροφές του δρόμου, εκεί όπου οδηγοί χάνουν τη ζωή τους. Η πρακτική αυτή έχει δυο ερμηνείες σύμφωνα με απόψεις που διατυπώθηκαν από αρκετούς κατοίκους της περιοχής. Η πρώτη προσέγγιση είναι αυτή των πιστών χριστιανών, οι οποίοι πιστεύουν ότι με τον τρόπο αυτό συνεχίζεται μια μακρά παράδοση μνημειακών κατασκευών που έχουν σκοπό να προκαλούν τη συναισθηματική και νοητική συμμετοχή του περαστικού στο πάθος της ζωής και του θανάτου, να υπερεκτιμάνε δύσκολες περιστάσεις, να τους δίνουν άλλες διαστάσεις και να δημιουργούν προλήψεις. Οι προλήψεις αυτές συντηρούνται και αναβιώνονται ως λατρευτικές εκδηλώσεις με την επίκληση της Χάρης του Θεού, η οποία φανερώνεται στην ψυχή, την παρηγορεί και την ειρηνεύει. Η δεύτερη προσέγγιση είναι αυτή των ατόμων που δεν είναι κοντά στη χριστιανική πίστη, σκέπτονται περισσότερο ορθολογιστικά και θεωρούν ότι τα εικονίσματα

είναι μνημεία ψευδαίσθησης σε ένα αιώνιο παιχνίδι θρησκείας και δεισιδαιμονίας⁴ που αποσκοπεί στον εξωραϊσμό του θανάτου.

6. Κοινωνική αποδοχή των εικονισμάτων

Παρατηρώντας τα εικονίσματα από μια άλλη οπτική γωνία, μπορούμε να τα δούμε και σαν μνημεία κοινοκτημοσύνης. Η ανέγερση ενός εικονίσματος δεν είναι μια πράξη που επιβάλλεται από μια ισχυρή κοινωνική ομάδα. Αντίθετα, είναι εφικτή και από άτομα που ανήκουν σε χαμηλά οικονομικά στρώματα. Με τις εικόνες που περιέχουν ουσιαστικά μεταφέρουν τον αγιασμένο χώρο ενός ναού στην ύπαιθρο, άρα μεταβιβάζουν και την υπερφυσική ευλογία στη γύρω φύση. Η παράδοση τα αγκαλιάζει και παρακινεί τον ανώνυμο χριστιανό σε ευλαβική προσέλευση για φροντίδα, συντήρησή τους και άναμμα του καντηλιού. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί η τάση συμπάθειας, σεβασμού και αγάπης μιας μεγάλης μερίδας του λαού για τα εικονίσματα. Τα φροντίζει με πίστη και ελπίδα, τα θεωρεί δικά του, και ασ μην είναι ο κτίτοράς τους, επικαλούμενος τη βοήθεια των αγίων, αφού ο κάθε Άγιος είναι προστάτης όλων των πιστών. Με άλλα λόγια, ο συλλογικός χαρακτήρας των λειτουργιών και των χρήσεων των εικονισμάτων υπαγορεύει ευθύνη για τη συντήρησή τους όχι αποκλειστικά σε αυτούς που τα κτίζουν αλλά και σε όσους ζουν στον ευρύτερο χώρο. Την άποψη αυτή και τη συνήθεια της συλλογικής αποδοχής και συντήρησης των εικονισμάτων τη συναντούμε σε αρκετές περιπτώσεις στη Ναυπακτία.

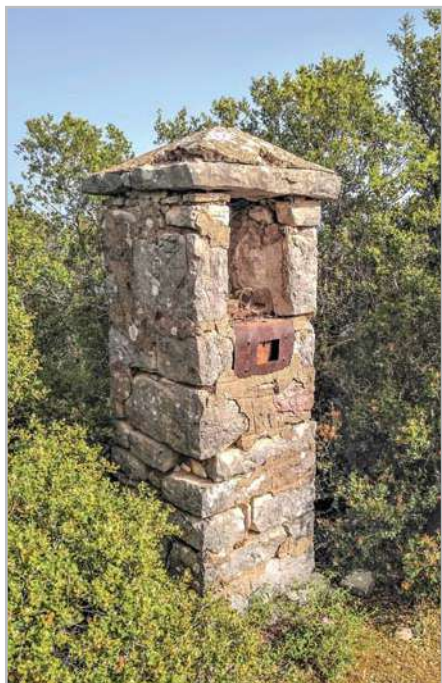
Σχετικά με τη συμβολική λειτουργία των μνημείων και τη σύνδεσή τους με τη μνήμη και την ιστορία παρατηρήθηκε ότι οι ερωτηθέντες κάτοικοι της Ναυπακτίας αναγνωρίζουν τον συμβολικό ρόλο των εικονισμάτων της κοντινής τουλάχιστον περιοχής τους. Οι παλαιότεροι μάλιστα συνδέουν άμεσα τα εικονίσματα με πρόσωπα και σημαντικά γεγονότα του παρελθόντος. Οι περισσότεροι νέοι αγνοούν τον μύθο τους, αλλά ενδιαφέρονται να τον ακούσουν. Από τους σχολιασμούς των συμμετεχόντων στις συζητήσεις για τα παραδοσιακά εικονίσματα

⁴ Δεισιδαιμονία: Πίστη ή αντίληψη που με ανορθολογικό τρόπο αποδίδει σε τυχαία γεγονότα, σε πράξεις ή σε αντικείμενα υπερφυσικές ιδιότητες που μπορούν δήθεν να επηρεάσουν αρνητικά την πορεία και την τύχη της ζωής του ανθρώπου.

αποκόμισα το συμπέρασμα ότι υπάρχει πρόθεση και ενδιαφέρον για την κατανόηση της παρουσίας ενός εικονίσματος, για την ενεργοποίηση της μνήμης και τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης που μεταφέρουν τα μνημεία αυτά. Παρά ταύτα, σήμερα σε όσα εικονίσματα είναι ακόμη όρθια στην ορεινή Ναυπακτία και σε αυτά που χτίστηκαν τα τελευταία χρόνια σπάνια ανάβει καντήλι, είτε γιατί οι περισσότεροι άνθρωποι έφυγαν για τις πόλεις πια, είτε γιατί και η πίστη έχει ατονήσει. Οι νεράιδες και τα ξωτικά χάθηκαν με την έλευση της τεχνολογίας ή μάλλον μετακόμισαν στον κινηματογράφο. Όσο όμως τα εικονίσματα στέκουν ακόμη όρθια, έστω και αν δεν επιτελούν τους σκοπούς για τους οποίους χτίστηκαν ή δεν ανταποκρίνονται στις σημερινές ανάγκες, ανησυχίες και φοβίες, εμείς οφείλουμε να τα διατηρήσουμε ως μνημεία πίστης και μέρος του λαϊκού πολιτισμού των προγόνων μας. Για όλα αυτά είμαι βέβαιος ότι τα ταπεινά εικονίσματα της επαρχίας μας είναι μνημεία με πολιτιστική, κοινωνική και θρησκευτική αξία. Είναι ανάγκη να γίνουν ενέργειες για την προστασία και επισκευή τους, προκειμένου να διαφυλαχθεί η φυσική ισορροπία του περιβάλλοντος και η ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Ο Γιώργος Αλτανόπουλος (Μπότοαρης), απ' τους τελευταίους εναπομείναντες κτηνοτρόφους στη Μακριά Ράχη, μου είπε χαρακτηριστικά: *«Ανάβω τακτικά το καντηλάκι στο εικόνισμα της Παλαιοκκλησιάς και θα συνεχίσω να το ανάβω για όσα χρόνια μπορώ»*.

Τέλος, με χαρά παρατηρώ ότι τον τελευταίο χρόνο που βρίσκεται σε εξέλιξη η έρευνά μου αρκετοί είναι αυτοί που αρχίζουν να συζητούν για τα εικονίσματα, να επαναφέρουν στην επικαιρότητα τους λόγους ανέγερσής τους και σε κάποιες περιπτώσεις να προχωρούν σε εργασίες επισκευής και συντήρησής τους. Μου έχουν αναφερθεί τέσσερεις – πέντε περιπτώσεις εκδήλωσης ενδιαφέροντος για συντήρηση και επισκευή παλιών ερειπωμένων εικονισμάτων. Για παράδειγμα, σε σχετική ανάρτηση την 9/6/2020 <https://www.facebook.com/profil.php?id=100000587881286> ο Γιάννης Κυρίτσος γράφει: *«Με αφορμή το υπό έκδοση βιβλίο για τα προσκυνητάρια της Ναυπακτίας του φίλου Γιάννη Χαλάτση θυμηθήκαμε το ξεχασμένο προσκυνητάρι στο παλιό μονοπάτι που ένωνε Άνω και Κάτω Αφροζυγιά αφιερωμένο στη χάρη*

της Παναγίας, κτισμένο το 1938 μετά από όραμα του Βασιλείου Αδάμ Μπέκου και κτίστη τον Αβελζόπουλο Δημήτριο από Στύλεια. Με την συμπλήρωση και τη βοήθεια του φίλου Κώστα Καρλουνδιώτη και του γιου μου σε δύο εξορμήσεις, 14 Μαΐου και σήμερα, φορτωμένοι και περπατώντας για 40 λεπτά στην κακοτράχαλη πλαγιά το ανακαινίσαμε με αρμοσιόγημα (ήταν έτοιμο να καταρρεύσει), σταυρό, πορτάκι, εικόνα, και καθαρισμό του γύρω χώρου. Εισ τιμή και δόξα της υπεραγίας Θεοτόκου. Κι ως είναι ξεχασμένο στο διάσελο του Κοκκινοπηλιού. Μετά από πολλή χρόνια κάποιος μπορεί να το ξαναεπισκευάσει, για να μείνει για τις επόμενες γενιές».

Εικόνισμα στο Κοκκινοπήλι Βομβοκούς, πριν την επισκευή του.

Μετά την επισκευή του.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**Φωτογραφική παρουσίαση
εικονισμάτων Ναυπακτίας**

Ακολουθεί μια σειρά φωτογραφιών από εικονίσματα της Ναυπακτίας που συμπληρώνουν και επιβεβαιώνουν την προηγηθείσα περιγραφή. Στις φωτογραφίες που ακολουθούν θα βρείτε εικονίσματα δημιουργήματα λαϊκής έμπνευσης τα οποία συνδυάζουν απλότητα, αρμονικότητα, πολυμορφία και ατέλειωτες αυτοσχέδιες παραλλαγές. Άλλα είναι λιτά, άλλα είναι φανταχτερά, άλλα ευρύχωρα, άλλα ψηλόλιγνα, κάποια είναι ερειπωμένα, μερικά είναι βαμμένα κατάσπρα ή και με έντονα χρώματα. Ανάμεσά τους θα συναντήσουμε και κάποια με έλλειψη αισθητικής και αρκετές δόσεις κακογουστιάς. Η φωτογράφιση άλλοτε εστιάζεται στο μνημείο προβάλλοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του είτε φωτογραφίζεται από μικρή απόσταση για να προβληθεί η ένταξή του στο περιβάλλον. Η συντριπτική πλειονότητα των φωτογραφιών είναι από τις επιτόπιες επισκέψεις μου που έχω ξεκινήσει εδώ και αρκετά χρόνια. Υπάρχουν και κάποιες που μου δάνεισαν φίλοι τους οποίους ευχαριστώ και αναφέρω σε κάθε φωτογραφία. Στις λεζάντες γίνεται προσπάθεια καταγραφής των στοιχείων της ταυτότητας κάθε εικονίσματος.

Η παράθεση των φωτογραφιών των εικονισμάτων έγινε κατά αλφαβητική σειρά των χωριών της Ναυπακτίας.

■ Άγιος Δημήτριος Πλατάνου

Καλαίσθητο πέτρινο εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Άγιος Δημήτριος, όπως πάμε από Πλάτανο. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο ως προπομπός του ομώνυμου ναού που βρίσκεται εκεί κοντά. Κτίστηκε το 1959 από τα παιδιά του Ευθυμίου Κατοίκα υπέρ υγείας της οικογένειάς τους. Το 2008 ανακαινίστηκε από τον Χρήστο Ευθυμίου Κατοίκα.

Πέτρινο δώροφο εικόνισμα, καμωμένο από χέρι έμπειρου τεχνίτη, ξεχωρίζει στην περιοχή της Ευηνολίμνης. Στη μαρμαρίνη επιγραφή του γράφει: «Στη μνήμη του Νίκου μας. Οικογ. Λεωνίδα Κωλέττα». Ο Νίκος Λεων. Κωλέττας πνίγηκε σε ηλικία 29 ετών κατά την διάρκεια κατάδυσης στη λίμνη της Βουλιαγμένης.

Στη θέση Παναούλα του χωριού Άγιος Δημήτριος Ναυπακτίας, κτίστηκε το 1990 από τον παπα-Κώστα Σούρλα εικόνισμα στη μνήμη του πατέρα του Δημητρίου Σούρλα που σκοτώθηκε στο σημείο αυτό την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου.

■ Αρπελακιώτισσα

Στην είσοδο του χωριού Αρπελακιώτισσα, στη θέση Ράχη υπάρχει μαρμάρινο εικόνισμα μεγάλου μεγέθους αφιερωμένο στον Άγιο Πολύκαρπο και στην Αγία Βαρβάρα. Ανεγέρθηκε το 2001 από τον Γεώργιο Κοτρώνη του Χαραλάμπους με δαπάνη του Πολύκαρπου Κωστού.

Στην τοποθεσία Καλοκυραίοι Αρπελακιώτισσας, κοντά στο εξωκκλήσι του Αγίου Παντελεήμονα, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα που ανεγέρθηκε το 2001 με δαπάνη του Πολύκαρπου Κωστού.

Στη θέση Κόμμα, πάνω από τον ξενώνα Δρυάδες, το 2010 ανεγέρθηκε από τον Νικόλαο Παπαντωνίου του Παναγιώτη πέτρινο εικόνισμα.

Στην Αμπελακιώτισσα, κοντά στο μοναστήρι της Παναγίας, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα που ανεγέρθηκε το 1964. Είναι αφιερωμένο στην Αγία Αικατερίνη, διότι στη θέση αυτή υπήρχε παλιός ναός αφιερωμένος στην Αγία.

Στην Αμπελακιώτισσα, κάτω από τον ξενώνα Δρυάδες, υπάρχει παλιό εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο. Ανεγέρθηκε το 1960 από τον Βασίλειο Κανέλλο.

■ Αναβρυτή

Στην αυλή του κανιού της Παπαδιάς, στο σταυροδρόμι απ' όπου ξεκινάνε οι δρόμοι προς Αναβρυτή, Αγία Κυριακή, Πόδο και Άνω Χώρα, υπήρχε πέτρινο εικόνισμα πριν το 1940. Ανακαινίστηκε τη δεκαετία του 1990 από τον Νίκο Παλαιογιάννη.

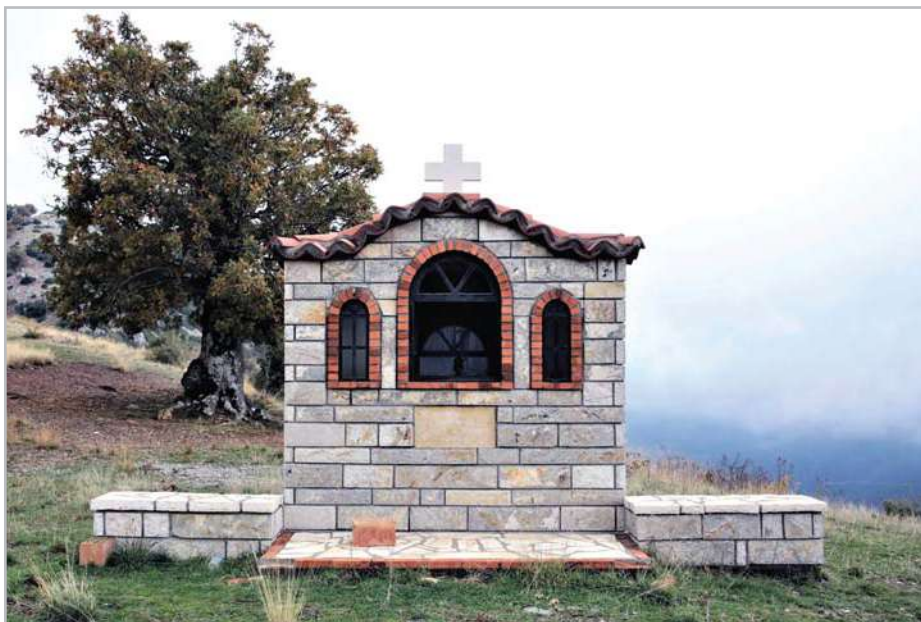

Παραδοσιακό πέτρινο εικόνισμα σε αγναντερό μέρος στη θέση Βοϊδενή, στα όρια μεταξύ Αναβρυτής και Καταφυγίου. Ανεγέρθηκε το 1962 από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο και είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα, όπως το ομώνυμο εξωκκλήσι που βρίσκεται διακόσια περίπου μέτρα νοτιότερα, στην περιφέρεια του Καταφυγίου.

■ Ανθόφυτο

Εικόνισμα με μαρμάρινο εικονοθέσιο στερεωμένο σε τσιμεντένια βάση στην αρχή του δρόμου που οδηγεί στο Ανθόφυτο. Ανεγέρθηκε από τον Σπύρο Πολιτόπουλο και είναι αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή.

Πέτρινο εικόνισμα μεγάλου μεγέθους στη θέση Χοροστάσι Καταβόθρας, στο Ανθόφυτο Ναυπακτίας, κτισμένο στην πλαγιά του βουνού Άγιος Κωνσταντίνος (υψ. 1.464) πάνω στην οδό ανάβασης προς την κορυφή. Ανεγέρθηκε με δαπάνες της οικογένειας Κωνσταντίνου και Ιουλίας Ζωγράφου και είναι αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη.

■ Αντίρριο

Εικόνισμα στον αύλειο χώρο του Αγίου Νικολάου Αντιρρίου με επιγραφή που αναφέρεται στη μνήμη του Βασιλείου Μουχοπούλου.

Στο προαύλιο του ναού του Αγίου Νεκταρίου, ενοριακού ναού στον Πλατανίτη, ανεγέρθηκε συγχρόνως με τον ναό, το 1972, εικόνισμα από συμπαγή τούβλα. Έχει διαστάσεις 2Χ2 μέτρα και μορφή ναΐσκου.

Στον Πλατανίτη, στην οδό Ναυπάκτου – Αντιρρίου υπάρχει ναόσχημο μεγάλο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε με δαπάνες της Βασιλικής Πολιτοπούλου το 1994 ως τόμα για όνειρο που είδε και επηρέασε τη ζωή της.

Νέο ανεγερθέν ιδιωτικό εικόνισμα στο Αντίρριο σε ιδιόκτητο χώρο αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Δεν έχει ολοκληρωθεί η εικονογράφησή του.

Στον λόφο του Αϊ-Λια, στον Άνω Πλατανίτη, υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Ανεγέρθηκε στις αρχές του 1900 από τους πρώτους κατοίκους του οικισμού Πλατανίτη.

■ Άνω Χώρα

Παλαιό πέτρινο εικόνισμα στο κέντρο του χωριού Άνω Χώρα, στη θέση του παλαιού ναού του Αγίου Ευθυμίου.

Πολύ παλαιό πέτρινο εικόνισμα στο κέντρο του χωριού Άνω Χώρα, στη θέση του παλαιού ναού της Αγίας Παρασκευής. Βρίσκεται εκατόν πενήντα μέτρα νοτιότερα του σημερινού ναού.

Στη θέση Δεξαμενή, βόρεια του χωριού Άνω Χώρα και πάνω στον δρόμο Άνω Χώρας – Ναυπάκτου, υπάρχει παλαιό πέτρινο εικόνισμα από τις αρχές του 1900 αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο.

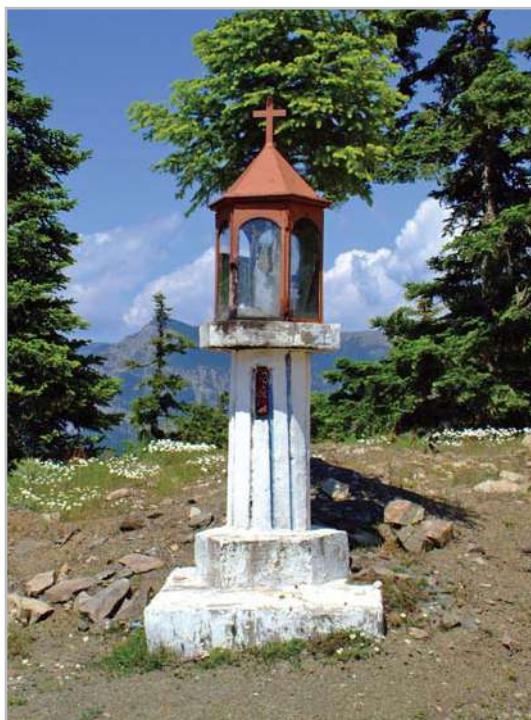
Στη θέση Μαγκάνες του χωριού Άνω Χώρα υπάρχει από τη δεκαετία του 1950 παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Άννα ως προπομπός ομώνυμου παρεκκλησιού που βρίσκεται σε μικρή απόσταση.

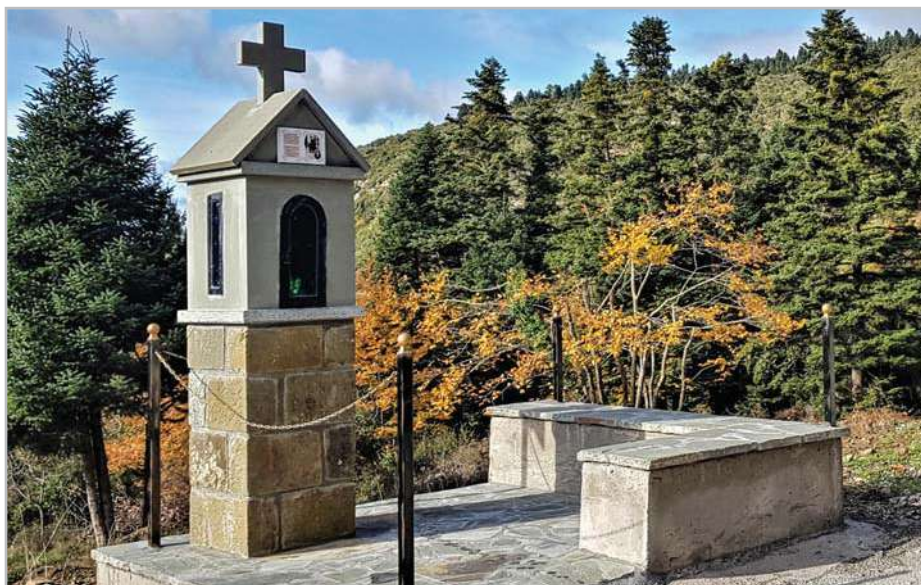
Πέτρινο εικόνισμα στα δυτικά του χωριού Άνω Χώρα αφιερωμένο στον Κοσμά τον Αιτωλό ως προπομπός ομώνυμης εκκλησίας σε κοντινή απόσταση.

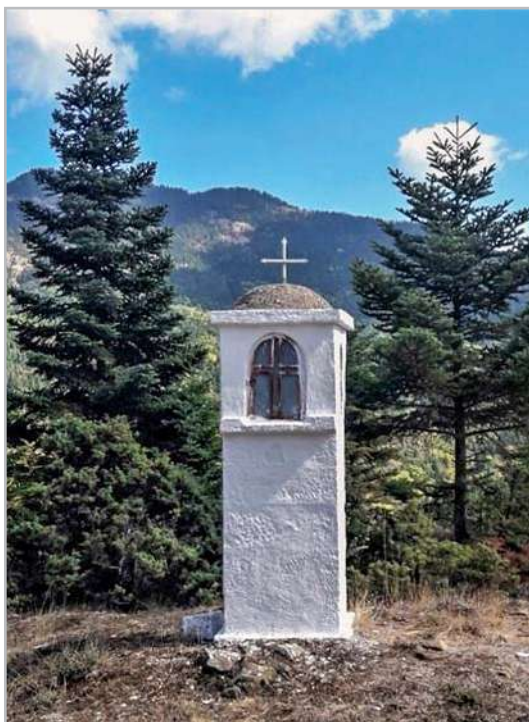
Στο χωριό Άνω Χώρα, στη θέση Παιδική Χαρά, υπάρχει νεόκτιστο πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό. Ανεγέρθηκε το 2011 με δαπάνη των Πελοπίδα και Σοφίας Χατζιωάννου.

Μικρό προκατασκευασμένο εικόνισμα με μεταλλικό εικονοθέσιο πολυγωνικού σχήματος στη θέση Σαρούλες της Άνω Χώρας. Τοποθετήθηκε τη δεκαετία του 1990 και αφιερώθηκε στον νεοανακηρυχθέντα Άγιο Παΐσιο, ο οποίος είχε περάσει από την περιοχή ως στρατιώτης στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου.

Νεόκτιστο πέτρινο εικόνισμα στον κεντρικό δρόμο Άνω Χώρας – Κρουονερίων, στη θέση Χοχλαστή, αφιερωμένο στην Παναγία Οδηγήτρια. Ανεγέρθηκε στη μνήμη του Δημητρίου και της Κωνσταντίνας Τσουκαλά από τα παιδιά τους. Δίπλα από το εικόνισμα υπάρχει πηγή με κρύο νερό.

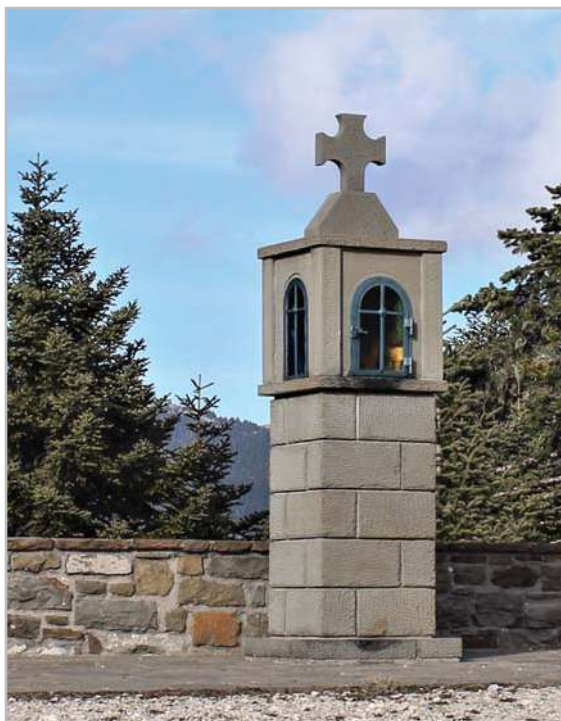
Στα νότια του χωριού Άνω Χώρα υπάρχει από τη δεκαετία του 1960 παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Αναγέρθηκε με δαπάνη του Γεωργίου Σούζα ως τάμα.

Στην ανατολική είσοδο του χωριού Άνω Χώρα υπάρχει από τη δεκαετία του 1950 παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο ως προπομπός ομώνυμου παρεκκλησιού που βρίσκεται σε μικρή απόσταση.

Στην ανατολική είσοδο του χωριού Άνω Χώρα, στη θέση Δάφνη, δίπλα από τη βρύση, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στη Θεοτόκο. Ανεγέρθηκε το 1984 από τη Λαμπρινή Πλατανιώτη ως εκπλήρωση οράματος το οποίο είδε σε νεαρή ηλικία.

Νεόκτιστο πέτρινο εικόνισμα στη θέση Αγιάνης, στα βόρεια του χωριού Άνω Χώρα, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη ως προπομπός ομώνυμου ναού που βρίσκεται σε κοντινή απόσταση. Ανεγέρθηκε από τους αδελφούς Γιώργο και Κώστα Κορομπέλη του Αριστείδη.

Στην ανατολική είσοδο του χωριού Άνω Χώρα, στη θέση Καστανούλα, στα Τσουκαλαίικα, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη.

Μεταλλικό εικόνισμα στη θέση Προφήτης Ηλίας, βορειοδυτικά του χωριού Άνω Χώρα. Είναι προπομπός του εξωκκλησιού Προφήτη Ηλία που βρίσκεται ενάμισι χιλιόμετρο μακριά και ανεγέρθηκε το 1999.

Νεόκτιστο πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Παναγία στη συνοικία Πατουχαίικα Άνω Χώρας. Ανεγέρθηκε το 2007 με δαπάνη των Πελοπίδα και Σοφίας Χατζιωάννου.

■ Αράχοβα

Στη θέση Μισιώρα, που βρίσκεται τρία χιλιόμετρα πάνω από την Αράχοβα Ναυπακτίας, υπάρχει εικόνισμα στη μνήμη των πεσόντων την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου και συγκεκριμένα στη μάχη της 13ης Ιανουαρίου 1948.

Παραδοσιακό πέτρινο εικόνισμα στον οικισμό Κρανές Αράχοβας αφιερωμένο στους Τρεις Ιεράρχες. Ανεγέρθηκε το 2003 με δαπάνη του Βασιλείου Κ. Τσαρούχη. Είναι περιτοιχισμένο με μεταλλικό φράκτη.

Πέτρινο εικόνισμα στο δάσος, στον Ψηλό Σταυρό στην Αράχοβα Ναυπακτίας. Ανεγέρθηκε το 2012 από τον Θωμά Μαζιά στη μνήμη πέντε ατόμων που σκοτώθηκαν στο μέρος αυτό, στη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου.

Πέτρινο διπλό εικόνισμα στη θέση **Μεγάλη βρύση** στην Αράχοβα Ναυπακτίας. Ανεγέρθηκε από την οικογένεια Γρηγόρη Παν. Λούκα το 1989, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο και στην Παναγία.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Άγιος Γεώργιος Αράχοβας Ναυπακτίας, κοντά στον ομώνυμο ναό. Ανεγέρθηκε το 1990, από τον Χρήστο Κουβέλη.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Φράμα στην Αράχοβα Ναυπακτίας αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε από τους αδελφούς Παπαδημητρίου το 1970, ως ευχαριστία για σοβαρό τροχαίο ατύχημα που συνέβη στη θέση αυτή και δεν έπαθαν τίποτα.

Πέτρινο εικόνισμα κοντά στο νεκροταφείο της Αράχοβας Ναυπακτίας αφιερωμένο στην Παναγία Προυσιώτισσα. Ανεγέρθηκε από τον Βασίλειο Μπράμη του Νικολάου το 2002.

Εικόνισμα στη θέση Παλιό-
γourna αφιερωμένο στον Αϊ-
Γιάννη τον Πρόδρομο. Ανε-
γέρθηκε το 1992 από συγγενείς
του Στέφανου Αντ. Παπακώστα
από το Νεοχώρι, ο οποίος πη-
γαίνοντας από Αράχοβα προς
Νεοχώρι με το αυτοκίνητό του
έφυγε από το δρόμο προς τον
γκρεμό και σκοτώθηκε.

Εικόνισμα στη θέση Ψηλός Σταυρός, στα όρια της Αράχοβας Ναυπακτίας και
δήμου Καρπενησίου.

■ Ασπριάς

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη θέση Παλαιοκκλησιά στη Μακριά Ράχη, στα σύνορα των χωριών Ασπριά, Κοκινόχωρι και Λιμνίστας. Ανεγέρθηκε το 1970 και ανακατασκευάστηκε δέκα χρόνια αργότερα από τους Αλταναίους (Αντώνιο και Βασιλική, Νικόλαο και Φωτεινή, Κωνσταντίνο, Γεώργιο και ιερέα Αθανάσιο).

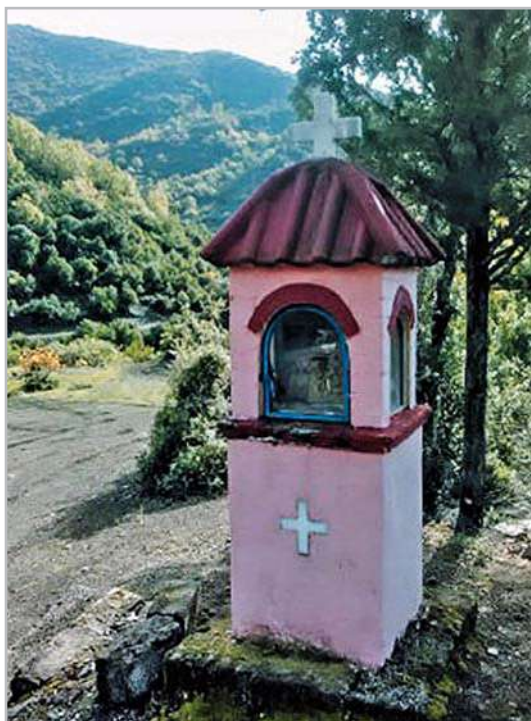
Πέτρινο εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Ασπριά αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο. Ανεγέρθηκε το 2000 με δαπάνη του Β.Ι. Χαραλαμπίδου.

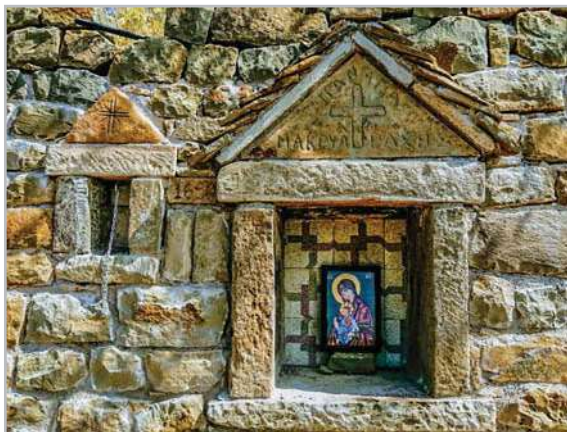
Εικόνισμα στην τοποθεσία Αλαταρούλα Μελιανούς στον Ασπριά, πάνω στην επαρχιακή οδό Ναυπάκτου – Άνω Χώρας, αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε με δαπάνη του Νικολάου Φ. Τσαγκανού το 1983 στη μνήμη των γονιών του.

Πέτρινο εικόνισμα στην τοποθεσία Σταυρός – Μνήματα του χωριού Ασπριά είναι αφιερωμένο στον Τίμιο Σταυρό, γιατί στο σημείο αυτό υπήρχε ξύλινος σταυρός για το σταύρωμα του χωριού.

Παλιό τσιμεντένιο εικόνισμα στην τοποθεσία Καταφύδι ή Παλιομονάστηρο στον Ασπριά, αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη. Κτίστηκε αρχικά το 1948 και ανακατασκευάστηκε το 1975 από τον Αναστάσιο Κων. Τσαγκανό.

Εντοιχισμένο εικόνισμα σε μανδρότοικο της κατοικία του Γεωργίου Αλτανόπουλου (Μπότσαρη). Είναι αφιερωμένο στην προστάτιδα του δραστήριου αυτού κτηνοτρόφου, την Παναγία Μακριάς Ράχης.

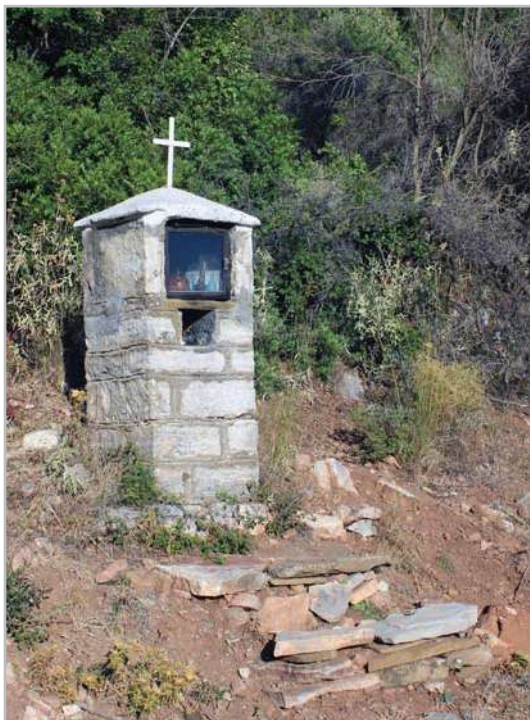

Εικόνισμα με τοιμεντένια βάση πάνω στην οποία στηρίζεται μεταλλικό εικονοθέσιο στο Διάσελο του Ασπριά αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε με φροντίδα του ζεύγους Νικολάου και Κωνσταντίνας Θεοδωροπούλου.

■ Αφροξυλιά

Παλιό πετρόκτιστο εικόνισμα, κοντά στη Φραγκόβρυση της Άνω Αφροξυλιάς, αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε αρχικά με δαπάνη του Γεωργίου Γαλάνη το 1928 και το 1962 επισκευάστηκε εκ βάθρων με δαπάνη του Νικολάου Ι. Κυρίτση.

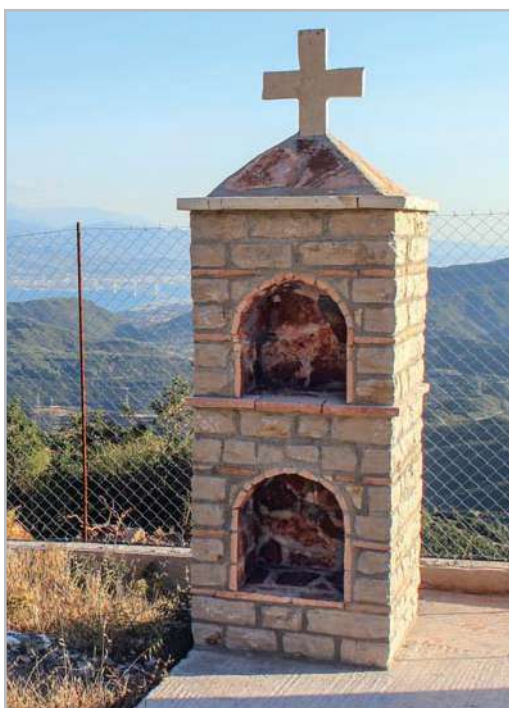
Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Παλιόγουλη Αφροξυλιάς της δεκαετίας του 1950 αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε από την Αικατερίνη Κυρίτση – Νασοπούλου ύστερα από όραμα.

Εικόνισμα στη θέση Πλατανάκι Αφροξυλιάς το οποίο ανεγέρθηκε το 1995 στη μνήμη του Βασιλείου Κυρίτση του Δημητρίου. Στη βάση του υπάρχει βρύση όπου τρέχει νερό από παραπλήσια επιφανειακή πηγή.

Μικρό πέτρινο ιδιωτικό εικόνισμα που κτίστηκε το 2007 στην είσοδο της κατοικίας του Δημητρίου Ι. Κυρίτση στην Αφροξυλιά. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο ως ευχαριστία για ευτυχή κατάληξη σοβαρού εργατικού ατυχήματός του.

Νεόκτιστο πέτρινο ιδιωτικό εικόνισμα στη θέση Λάκκος Αφροξυλιάς, αφιερωμένο στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Ανεγέρθηκε το 2020 με δαπάνη του Ανδρέα Κυρίτση μέσα στο κτήμα του.

■ Αχλαδόκαστρο

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Αἵ-Λιας του Αχλαδοκάστρου αφιερωμένο στον προφήτη Ηλία. Στη θέση αυτή υπήρχε παλιό εικόνισμα το οποίο τα τελευταία χρόνια ανακαινίστηκε με δαπάνη της Ελένης Αν. Αγγελάκη, η οποία ζει στο εξωτερικό.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Ριζό του Αχλαδοκάστρου αφιερωμένο στην Παναγία. Στην αφιερωματική επιγραφή αναγράφεται: Στη μνήμη του Λεωνίδα Πυλαρινού 19/11/1945 – 13/10/2011 με αγάπη η οικογένειά του.

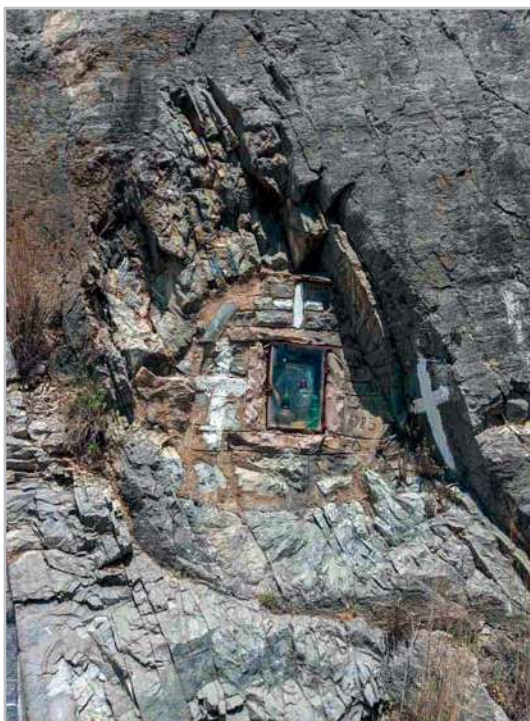
Μαρμάρινο εικόνισμα με μορφή στήλης στο Αχλαδόκαστρο αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Ανεγέρθηκε το 1978 στη μνήμη των Νικολάου και Αθηνάς Γρηγοροπούλου.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Σκάλα στο Αχλαδόκαστρο. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο και στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ανεγέρθηκε στη μνήμη του Φώτη Β. Τριανταφύλλη ο οποίος στη θέση αυτή έφυγε εκτός δρόμου με φορτηγό το 1999 και σκοτώθηκε σε ηλικία 35 ετών.

Πέτρινο εικόνισμα νότια του Αχλαδοκάστρου στο δρόμο προς το Θέρμο. Το παλιό αυτό εικόνισμα ανεγέρθηκε από τον Κωνσταντίνο Αθανασίου Αγγελάκη και έδωσε στην περιοχή το τοπωνύμιο Εικόνισμα.

Εικόνισμα στο βράχο στη θέση Σκάλα του Αχλαδοκάστρου. Κατασκευάστηκε από τον πυροτεχνουργό Ανδρέα Καλιακμάνη από το Θέρμο το 1985 και είναι αφιερωμένο στην Παναγία ως ευχαριστία αποφυγής σοβαρού ατυχήματος μετά από κακό υπολογισμό τοποθέτησης εκρηκτικών στον βράχο για τη διάνοιξη του δρόμου.

■ Βασιλική, Κάτω

Πανέμορφο εικόνισμα πάνω σε βράχο στη θέση Λιμνοπούλα της Κάτω Βασιλικής κτισμένο από τον Αντώνη Τσέλιο. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο ως τάμα για λόγους υγείας του κτήτορα.
(Φωτ. Γεωργία Κατοαγάνη)

Μικρό εικόνισμα στα βράχια στην ακτή της Λιμνοπούλας στην Κάτω Βασιλική. Ανεγέρθηκε, γύρω στο 2000 από οικογένεια επισκεπτών ως ευχαριστία.

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στον λόφο της Αγίας Τριάδας στην Κάτω Βασιλική, όπου τοποθετείται από τους αρχαιολόγους η αρχαία πόλη Χάλκεια.

(φωτογραφία: Πάνος Δασκαλάκης)

Μαρμάρινο εικόνισμα στον βράχο απέναντι από το ιστορικό σπήλαιο του Αγίου Νικολάου στην ανατολική πλευρά της Βαράσοβας. Είναι τάμα του ναυτικού Γιάννη Μαστραπά με την πεποίθηση ότι από το σημείο αυτό ο Άγιος Νικόλαος θα εποπτεύει τους διερχόμενους ναυτικούς από τον Πατραϊκό κόλπο.

Στην είσοδο του χωριού Κάτω Βασιλική συναντάμε εικόνισμα αφιερωμένο στους Αγίους Αναργύρους. Ανεγέρθηκε το 1970 αλλά, το 1994, κατά τη διάνοιξη δρόμου μεταφέρθηκε απέναντι, στο σημερινό σημείο.

Ανατολικά του οικισμού Κωστέικα στην Κάτω Βασιλική, στη θέση Κατεργάκι, πάνω σε βράχο, στην άκρη της θάλασσας, υπάρχει παλιό εικόνισμα. Εντός του εικονοθεσίου υπάρχει εικόνα της Παναγίας. Κτίστηκε το 1986 από τον Νικόλαο Νικολάου ως τάμα.

■ Βελβίνα

Στο Καψοχώρι, τρία χιλιόμετρα ΒΔ του χωριού Βελβίνα, υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Ανεγέρθηκε στις αρχές του 1900 κοντά στο ομώνυμο εξωκκλήσι. Το 1942 ανακαινίστηκε το εικονοθέσιο και η οροφή του από την Πολυξένη Σαλαμούρα.

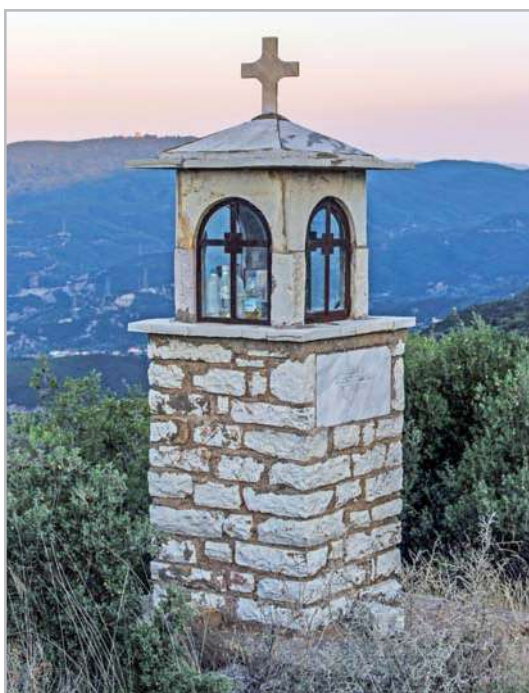

Παλιό εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Βελβίνα αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970 με δαπάνη του υπαξιωματικού Αθανασίου Νασιόπουλου του Πολυκάρπου όπως αναφέρει σχετική επιγραφή.

■ Βομβοκού

Τριακόσια μέτρα περίπου βορειοδυτικά του χωριού Βομβοκού, πάνω στον δρόμο προς Άνω Μαμουλάδα, βρίσκεται ένα παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 1926 από τον Φώτη Κυριαζή στην περιοχή όπου, κατά την παράδοση, υπήρχε ναός της Αγίας Παρασκευής που κάπκε επί Τουρκοκρατίας.

Πέτρινο εικόνισμα στη Λεύκα Βομβοκού, πάνω στο παλιό μονοπάτι που οδηγούσε από τη Λεύκα στη Βομβοκού και Άνω Μαμουλάδα. Σε μαρμαρίνη επιγραφή γράφει: «Δαπάνη αδελφών Ιωάννου Γεωργίου Ντζουμάνη και τέκνων 1951».

Στη Λεύκα Βομβοκούς, στη θέση Αμπέλια, στο παλιό μονοπάτι που συνέδεε τη Λεύκα με τη Ναύπακτο, υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα. Κτίστηκε το 1926 από τον Ιωάννη Τριανταφύλλου του Θωμά για εκπλήρωση τάματος, όταν επέστρεψε σώος από τον Μικρασιατικό πόλεμο. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο.

Στο νοτιοδυτικό άκρο του οικισμού της Βομβοκούς σε πολυσύχναστο σταυροδρόμι τεσσάρων κατευθύνσεων υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Ανεγέρθηκε το 1926 με δαπάνη του Κωνσταντίνου Παπαδούλα για εκπλήρωση τάματος, όταν επέστρεψε σώος από τον Μικρασιατικό πόλεμο.

Παλιό εικόνισμα στην πλαγιά του όρους Ριγάνι, πάνω στο παλιό μονοπάτι που συνέδεε την Κάτω Αφροξυλιά με τη Βομβοκού και την Άνω Αφροξυλιά, στη θέση Κοκκινοπήλι. Ανεγέρθηκε από τον Βασίλη Μπέκο του Αδάμ το 1938 ύστερα από υπόδειξη της Παναγίας στο όνειρό του να κτίσει εικόνισμα στο σημείο αυτό όπου υπήρχαν ερείπια παλαιού ναού.

■ Γαβρολίμνη

Διώροφο, τοιμεντένιο εικόνισμα στην άκρη της εθνικής οδού στη Γαβρολίμνη. Ανεγέρθηκε το 1999 με δαπάνη της οικογένειας Γεωργίου Β. Τσέλιου. Υπέστη φθορά από πρόσκρουση αυτοκινήτου.

■ Γάβρος

Εικόνισμα στην περιοχή των Κουτσογιαναΐκων της κοινότητας Γάβρου, κοντά στον ναό του Αγίου Χαραλάμπους αφιερωμένο στον ομώνυμο Άγιο. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970 από τον Χαραλάμπο Παλαιογιάννη στη μνήμη του πατέρα του Χρήστου.

Εγκαταλειμμένο εικόνισμα με πέτρινη βάση και μαρμαρίνο εικονοθέσιο βρίσκεται στον οικισμό Κουτσογιανναίικα της κοινότητας Γάβρου. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Χαραλάμπο. Ανεγέρθηκε από τον Κώστα Σιτοκωνσταντίνο από το Καταφύγιο επειδή στο σημείο εκείνο κινδύνευσε να φύγει στον γκρεμό με το αυτοκίνητό του.

■ Γαλατάς

Απέναντι του κυρίου του σιδηροδρομικού σταθμού Γαλατά βρίσκεται εικόνισμα αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη. Ανεγέρθηκε το 2003 από την οικογένεια Νικόλαου Αναστασίου στη μνήμη του γιου τους Κωνσταντίνου που σκοτώθηκε κοντά στο σημείο.

Στη διασταύρωση του παλαιού σιδηροδρομικού σταθμού στο Γαλατά υπάρχει τοιμεντένιο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα. Ανεγέρθηκε τη δεύτερη δεκαετία του 1900 από τον Βασίλειο Τζούκα. Αρχικά βρισκόταν 20 μέτρα νοτιότερα από τις γραμμές του τρένου αλλά μετά το μετέφεραν στην σημερινή του θέση.

Στην παραλία του Κρουονερίου Χάλκειας υπάρχει παλιό εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Ανεγέρθηκε πριν από τη δεκαετία του 1950 από λιμενεργάτες και ναυτικούς της ακτοπλοϊκής γραμμής Πάτρας-Κρουονερίου με πρωτοβουλία του Αθανασίου Γκιώνη, για να τους φυλάει από κακοτυχίες.

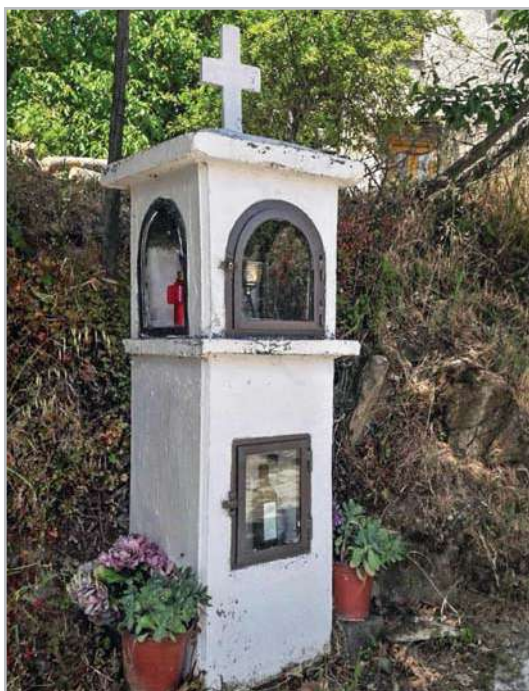

Στη δυτική πλαγιά του όρους Βαράσοβα βρίσκεται ερειπωμένο το μοναστήρι του Αγίου Πέτρου, το οποίο χρονολογείται στην υστεροβυζαντινή περίοδο. Εντός του ερειπωμένου μνημείου, στο σημείο του ιερού κτίστηκε το 1972 πέτρινο εικόνισμα.

■ Γραμμένη Οξυά

Παλιό πέτρινο εικόνισμα κάτω από το εξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής στη Γραμμένη Οξυά. Ανεγέρθηκε πριν από το 1940 από την Αικατερίνη Ζυγούρη – Ασημακοπούλου ως τάμα μετά την αποφυγή πνιγμού της σε μια κατεβασμένη ρεματιά.

Παλιό εικόνισμα κοντά στην πλατεία της Γραμμένης Οξυάς. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1950 από τους κατοίκους του χωριού οι οποίοι το αφιέρωσαν στον Άγιο Γεώργιο γιατί, όπως έλεγαν οι παλαιότεροι, στο σημείο αυτό κάποιες φορές εμφανιζόταν ο Αϊ-Γιώργης.

■ Δάφνη

Στη θέση Αλώνι στην Άνω Δάφνη η Χριστίνα Μενιζά ανήγειρε εικόνισμα στη μνήμη του πατέρα της Αθανασίου και του θείου της Νικολάου Μενιζά, όπως αναφέρεται στην εντοιχισμένη μαρμάρινη επιγραφή.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Μαράγδω, στον δρόμο προς Άγιο Αθανάσιο Δάφνης. Ανεγέρθηκε πριν από είκοσι περίπου χρόνια από τα αδέρφια Κωνσταντίνο και Παναγιώτη Παπανικολάου προς τιμήν της Παναγίας κοντά στο ομώνυμο εξωκκλήσι.

Ναόσχημο ιδιωτικό εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο. Ανεγέρθηκε το 2010 από τον Ιωάννη Δ. Παπαδούλα στην αυλή του σπιτιού του, στη Δάφνη, στη μνήμη του πατέρα του παπα-Δημήτρη Παπαδούλα.

■ Δενδροχώρι

Ένα παλιό λιθόκτιστο εικόνισμα βρίσκεται στο Δενδροχώρι, στη θέση Εικόνισμα, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Ανεγέρθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 1900 κοντά σε ομώνυμο εκκλησάκι και ανακαινίστηκε το 2005.

Πέτρινο εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Δενδροχώρι Ναυπακτίας, στη θέση Παλιοφτελιά αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ανεγέρθηκε το 1995 από τον Κωνσταντίνο Αρ. Κατσώνη με σκοπό τον εξωραϊσμό του χωριού.

■ Διασελάκι

Ένα ιδιαίτερο πέτρινο εικόνισμα υπάρχει στα ερείπια παλαιού ναΐσκου της Αγίας Παρασκευής στο Διασελάκι. Κτίστηκε το 1998, έχει μορφή ημισφαιρίου και καλύπτει το χώρο του ιερού.

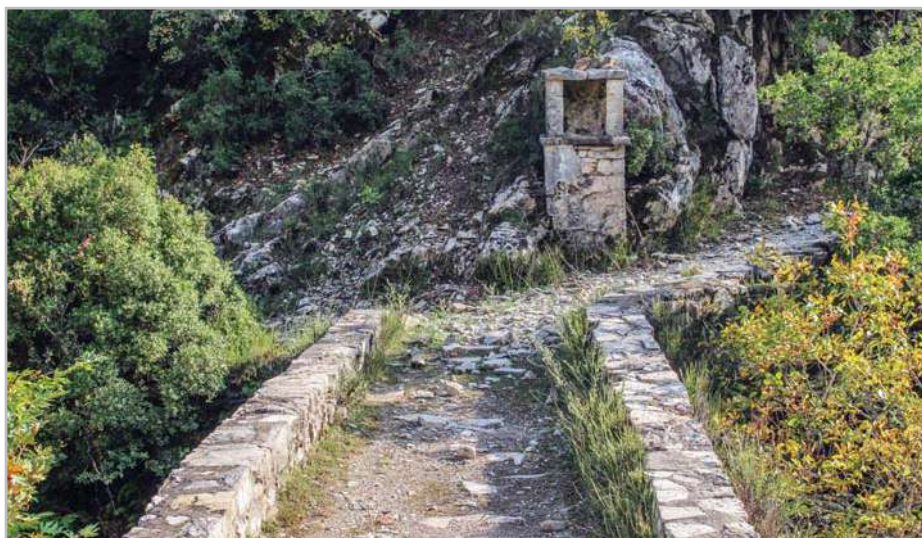
■ Δορβιτσά

Παλιό παραδοσιακό πετρόκτιστο εικόνισμα στην είσοδο από Ναύπακτο του χωριού Δορβιτσά. Ανεγέρθηκε το 1922 συγχρόνως με τον ναό της Αγίας Παρασκευής. Στην οροφή του έχει περίτεχνο πέτρινο σκαλιστό σταυρό.

Στην έξοδο του χωριού Δορβιτσά, πάνω στον δρόμο προς Στράνωμα, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Ανδρέα.

Στην περιφέρεια της Δορβιτσάς, στην τοποθεσία Πωγωνιά, στην αριστερή κατά τον ρου πλευρά του ποταμιού Κότσαλου, στην άκρη του πέτρινου γεφυριού, υπάρχει ερειπωμένο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Το αναφέρει και ο Ανδρέας Καρκαβίτσας στην περιήγησή του στα Κράβαρα Ναυπακτίας το 1890. (φωτ. Σπύρος Μαντάς)

■ Ελατόβρυση

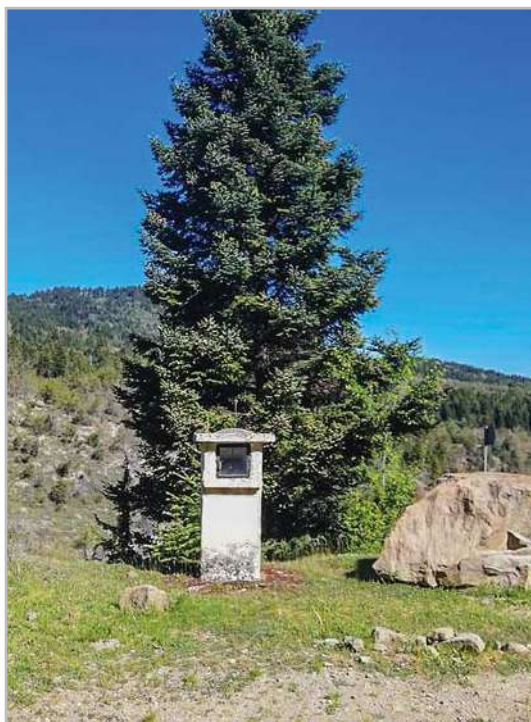
Πέτρινο εικόνισμα στη δυτική είσοδο της Ελατόβρυσης, στη θέση Κουτσουμπίνα, αφιερωμένο στον ομώνυμο ναό του Αγίου Αθανασίου που βρίσκεται κοντά. Αρχικά είχε κτιστεί το 1901 τριακόσια μέτρα δυτικότερα. Το 2004 μεταφέρθηκε στη σημερινή του θέση, γιατί καταργήθηκε το μονοπάτι.

Πέτρινο εικόνισμα δυόμισι χιλιόμετρα νότια του χωριού Ελατόβρυσης αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή όπως και ο ναός που βρίσκεται πλησίον του. Τελευταία ανακατασκευάστηκε και μεταφέρθηκε λίγα μέτρα στην άκρη του καινούργιου δρόμου.

Νεόκτιστο πέτρινο εικόνισμα στη δυτική είσοδο της Ελατόβρυσης, στη θέση Κουτσουμπίνα, αφιερωμένο στον Άγιο Ραφαήλ. Ανεγέρθηκε με δαπάνη του Γεωργίου Κάντζου το 1997.

Εικόνισμα δυτικά του χωριού Ελατόβρυση, στη θέση Φράγκου, αφιερωμένο στην Παναγία Προυσιώτισσα. Ανεγέρθηκε με δαπάνη του Αριστείδη Καραδήμα το 1997 ύστερα από σχετικό όνειρο.

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη θέση Σταυρός Ελατόβρυσης, ανατολικά του χωριού, κτισμένο προ του 1900 με την τεχνική της ξερολιθιάς με πελεκητή πέτρα. Το 1997 δίπλα από το εικόνισμα τοποθετήθηκε μεγάλος μεταλλικός σταυρός.

Πολύ παλιό πέτρινο εικόνισμα μέσα στο δάσος, βόρεια του χωριού, στη θέση Μετόχι Ελατόβρυσης, αφιερωμένο στην Παναγία. Στη θέση αυτή υπάρχουν ερείπια παλαιού γυναικείου μοναστηριού.

■ Ελατού

Πέτρινο εικόνισμα μέσα στο δάσος, στη θέση Παλαιολόγος Ελατούς, αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο & Ελένη. Ανεγέρθηκε το 1994 από τον Σύλλογο Ελατιωτών Αθήνας.

Πέτρινο εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Ελατού, αφιερωμένο στην Αγία Σοφία. Ανεγέρθηκε το 1963 με δαπάνη της Δήμητρας Κολοκύθα Χριστοπούλου. Ανακατασκευάστηκε τελευταία από την εγγονή της.

■ Ελευθέριανη

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στο κέντρο του χωριού Ελευθέριανη αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Κτίστηκε το 1966 με δωρεά του Δημητρίου Ν. Σερέτη, αξιωματικού της Πολεμικής Αεροπορίας.

Στην είσοδο του χωριού Ελευθέριανη, στη θέση Σταυρός, το 1950 ο Ιωάννης Δ. Γκίζας ανήγειρε πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Παναγία. Το 2000 ανακαινίστηκε από τον Χαράλαμπο Γκίζα.

Στην έξοδο του χωριού Ελευθέριανη προς τη Χόμορη, στη θέση Πλατανιάς, υπάρχει ο ναός του Αγίου Γεωργίου που κτίστηκε από τον Σύλλογο Ελευθεριαντών Ηλιούπολης. Στον αύλειο χώρο του ναού ανεγέρθηκε την 26-7-1980 πέτρινο εικόνισμα με δαπάνη του Αντωνίου Π. Λόη.

Στη θέση Αϊ-Γιάννης, στην Ελευθέριανη, στο δρόμο προς Πόδο υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο. Ανεγέρθηκε το 1968 με δαπάνη του Αντωνίου Π. Λόν.

Στη θέση Ράχη στη Ελευθέριανη, στο δρόμο που πάει για Αγία Κυριακή υπάρχει πέτρινο εικόνισμα το οποίο ανεγέρθηκε με δαπάνη του Αντωνίου Π. Λόν.

Στη θέση Πουρναρόσταλο Ελευθέριανης υπάρχει παλαιό απλοϊκό εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Ανεγέρθηκε με δαπάνη της οικογένειας Αλεξίου Αρβανίτη στις 17-7-1975.

Μαρμάρινο εικόνισμα στη θέση Παπά Καρυά. Ανεγέρθηκε το 1991 με δαπάνη του Νικολάου Α. Κατσούδα στη μνήμη του πατέρα του.

Προκατασκευασμένο εικόνισμα πάνω σε πέτρινη βάση στο κέντρο του χωριού Ελευθέριανη αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 1985 από τον Τάσο Κούκουνα ως ευχαριστία.

Στη θέση Ρέμα Κατεργάρη, ένα χιλιόμετρο πριν από το χωριό της Ελευθέριανης, υπάρχει προκατασκευασμένο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή.

Μεταλλικό εικόνισμα στη θέση Μονοβυζού Ελευθέριανης αφιερωμένο στον Άγιο Κωνσταντίνο. Στη θέση αυτή σκοτώθηκε ένας νέος κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου. Πολλά χρόνια αργότερα η αδελφή του έκτισε ένα εικόνισμα.

■ Καλαβρούζα

Πετρόκτιστο εικόνισμα επί της παλαιάς εθνικής οδού Μεσολογγίου-Ναυπάκτου, στον οικισμό της Κάτω Καλαβρούζας. Ανεγέρθηκε με ενέργειες του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου Καλαβρούζας στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο.

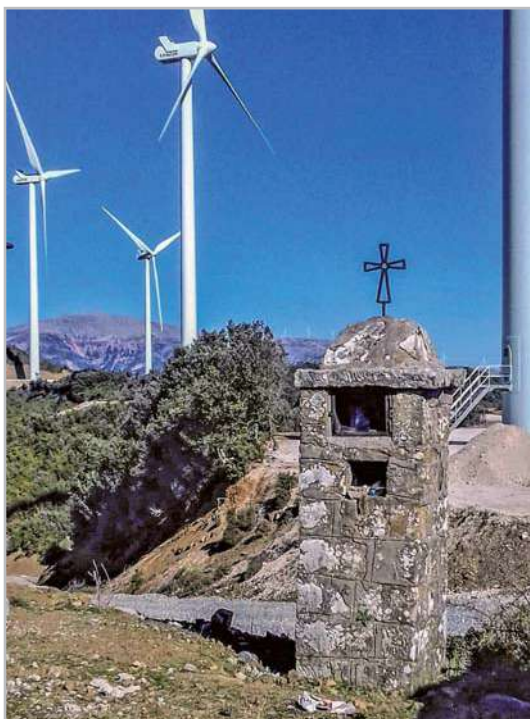
Στην είσοδο του χωριού Κάτω Καλαβρούζα, κοντά στον ναό Αγίου Νικολάου, βρίσκεται μεγαλόσχημο εικόνισμα αφιερωμένο στον ομώνυμο Άγιο. Κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1960 στη μνήμη του Νικολάου Αναγνωστοπούλου με δαπάνη της συζύγου του.

Εικόνισμα στη θέση Σκαλάκι στην Κάτω Καλαβρούζα, κάτω από το παλαιό Δημοτικό Σχολείο. Ανεγέρθηκε το 1947 με δαπάνη του Γεωργίου Καλαβρουζιώτη του Θεοφάνη και είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο.

Πετρόκτιστο εικόνισμα στην Άνω Καλαβρούζα στη θέση Βατό-
λακκα. Αναγέρθηκε το 2013 από
τον Γεώργιο Κ. Βαλμά ως τάμα
για την υγεία του. Είναι αφιερω-
μένο στον πολιούχο της Άνω Κα-
λαβρούζας Άγιο Αθανάσιο.

Στο 8ο χιλιόμετρο του δρόμου
Ρίζας-Καλαβρούζας, απέναντι από
το αιολικό πάρκο, βρίσκεται πε-
τρόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο
στην Αγία Κυριακή. Το εικόνισμα
είναι κατασκευασμένο το έτος
1919 και φέρει οκαλισμένη επι-
γραφή.

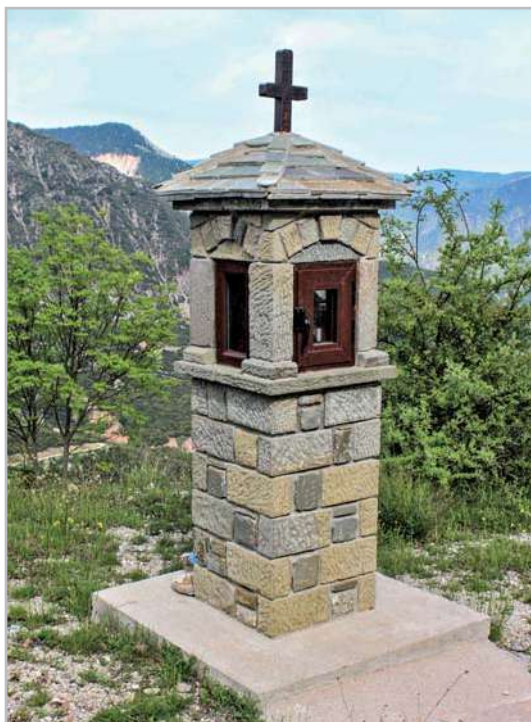
■ Καστανιά

Στη θέση Σταυρός του χωριού Καστανιά, υπάρχει από το 1952 πέτρινο εικόνισμα το οποίο είναι και το σήμα κατατεθέν του χωριού.

Στη θέση Κραγιές του χωριού Καστανιά, υπάρχει παλαιό πέτρινο εικόνισμα το οποίο είναι αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή και βρίσκεται κοντά στα ερείπια ομώνυμης εκκλησίας.

Καλαίσθητο πέτρινο εικόνισμα κοντά στη θέση Ανεμοδαρμένο Διάσελο, αφιερωμένο στον Αϊ-Γιάννη τον Πρόδρομο. Κτίστηκε το 2017 από τον Γιάννη Αντωνόπουλο (Ντάρλα), ως ευχαριστία για ευτυχή κατάληξη τροχαίου ατυχήματος δυο νέων παιδιών.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Χάνι Κωλέττα στην Καστανιά αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη Πρόδρομο. Κτίστηκε το 1983 από τον Βασίλη Σπυρόπουλο ως ευχαριστία για σοβαρό τροχαίο ατύχημα από το οποίο σώθηκε.

Νεόκτιστο, περίτεχνο, πέτρινο εικόνισμα στη θέση Υδραγωγείο Καστανιάς αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη Πρόδρομο. Ενσωματώθηκε στα καλαίσθητα έργα τα οποία κατασκευάστηκαν στην είσοδο του χωριού με δαπάνη του Ιωάννη Καλλιμάνη.

Καταφύγιο

Μαρμάρινο εικόνισμα στη θέση Άγιοι Απόστολοι του Καταφυγίου. Ανεγέρθηκε από τη Δήμητρα Σιτοκωστανίνου στη μνήμη του αδερφού της Γεωργίου.

Ναόσκημο εικόνισμα στο Γολέμι, πάνω στην επαρχιακή οδό Ναυπάκτου – Καταφυγίου – Άνω Χώρας, αφιερωμένο στον Άγιο Ανδρέα. Ανεγέρθηκε το 1981 με δαπάνη των Ανδρέα και Αμαλίας Παπαχριστοδούλου.

Στο Γολέμι, στη θέση Πουρναροφωλιά, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα. Ανεγέρθηκε από τον Βασίλη Θεοδωρόπουλο του Τρύφωνα ως τάμα, επειδή, ενώ έφυγε από τον δρόμο με το αυτοκίνητο, δεν τραυματίστηκε.

Στο ανατολικό άκρο του Καταφυγίου, στην περιοχή Κόνισμα απ' όπου φαίνονται τα Μεγάλα Βράχια, υπάρχει από τη δεκαετία του 1950 πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Πατροκοσμά. Η ευρύτερη τοποθεσία λέγεται και Κοσμά Ράχη, επειδή από την περιοχή αυτή πέρασε ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός σε κάποια περιοδεία του.

Παλιό ερειπωμένο εικόνισμα στη θέση Φραν τ' αλώνι στο Καταφύγιο. Κτίστηκε το 1963 με δαπάνη του Βασιλείου Κ. Παπαγεωργίου, μετανάστη στην Αμερική.

■ Κάτω Χώρα

Παλαιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο δίπλα από το γεφύρι του Λειβαδορέματος στην Κάτω Χώρα. Ανεγέρθηκε το 1924 με δαπάνη του Κωνσταντίνου Συρόπουλου από την Κάτω Χώρα.

Στη θέση Κούκκος στην Κάτω Χώρα, το 1985 με δαπάνη του Δημητρίου Στεργίου ανεγέρθηκε καλαίσθητο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Πολύκαρπο.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Ζηρέλια της Κάτω Χώρας αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε αρχικά από τον Μάνθο Χρυσανθόπουλο ιδιοκτήτη παλιού λεωφορείου άγονης γραμμής ως τάμα στην Παναγία Προυσιώτισσα, διότι στη θέση αυτή το αυτοκίνητο ανατράπηκε και βγήκε εκτός του δρόμου, αλλά δεν τραυματίστηκε κανείς σοβαρά.

Το 2005 το εικόνισμα ανακαινίστηκε στην σημερινή του μορφή με φροντίδα της Εκκλησιαστικής Επιτροπής και δωρεές των Κατωχωριτών.

■ Κεντρική

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στην τοποθεσία Μέγα Λιθάρια Κεντρικής, στο παλιό μονοπάτι που οδηγούσε από την Κεντρική στην Αναβρυτή και στη Ναύπακτο. Ανεγέρθηκε από τον Χαράλαμπο Ρήγα του Βασιλείου στις 10 Νοεμβρίου 1924 και είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα.

Πέτρινο εικόνισμα στην Κεντρική Ναυπακτίας σε τοιμεντένια αναβαθμίδα στο μέσον της υψομετρικής διαφοράς μεταξύ της πλατείας και του ναού.

Ανεγέρθηκε με δωρεά της οικογένειας Ιωάννου και Αγγελικής Μπαλή και είναι αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή.

Μικρό τσιμεντένιο εικόνισμα με στρογγυλή βάση, τετράγωνο εικονοθέσιο, στέγη με τρούλο και σιδερένιο σταυρό. Βρίσκεται στην Κεντρική Ναυπακτίας κτισμένο από τους ομογενείς χωριανούς του Καναδά και είναι αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία.

Πέτρινο εικόνισμα στη Μακριά Ράχη στην Κεντρική Ναυπακτίας αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Ανεγέρθηκε από τον Πάνο Καραϊσκο στη μνήμη του ανιψιού του Αλέξανδρου, ο οποίος σκοτώθηκε σε τροχαίο στο σημείο αυτό. (φωτ. Σωτήρης Ράπτης)

Κλεπά

Πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 1931 και βρίσκεται κοντά στον ομώνυμο ναό του χωριού. Έχει μορφή τετράγωνου με ανοικτή τη μια πλευρά και στο εσωτερικό του χωράνε λίγα άτομα. Το εικονοθέσιο είναι εντοιχισμένο στην εσωτερική πλευρά του κτίσματος.

Ένα από τα ομορφότερα εικονίσματα της Ναυπακτίας βρίσκεται κοντά στο γεφύρι των Στενών της Κλεπάς αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Είναι κτισμένο από το 1900 με την τεχνική της ξηρολιθιάς και βρίσκεται πάνω στο μονοπάτι που έφερε σε επικοινωνία τους κατοίκους της Κλεπάς με τα απέναντι χωριά: τα Κρουονέρια, την Ελατόβρυση κ.ά.

Κοκκινοχώρι

Μεταλλικό εικόνισμα δίπλα από το εξωκλήσι του Προφήτη Ηλία στο Κοκκινοχώρι Ναυπακτίας.

Κρυονέρια

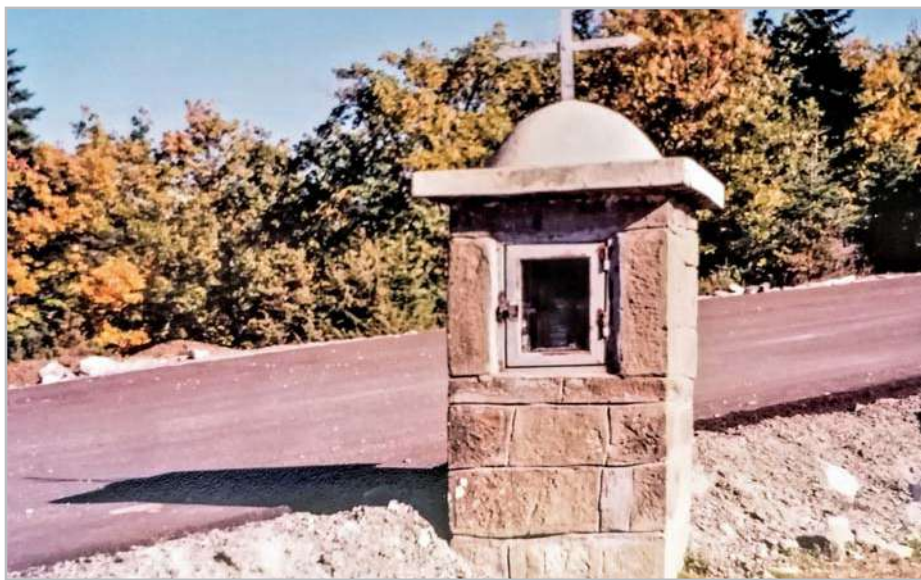

Εικόνισμα με βάση από πελεκητή πέτρα και προκατασκευασμένη διώροφη ναόσχημη υπερκατασκευή. Βρίσκεται στον δρόμο από Κρυονέρια προς Περδικόβρυση. Είναι αφιερωμένο στους Αγίους Αναργύρους όπως και ο κοντινός ναός.

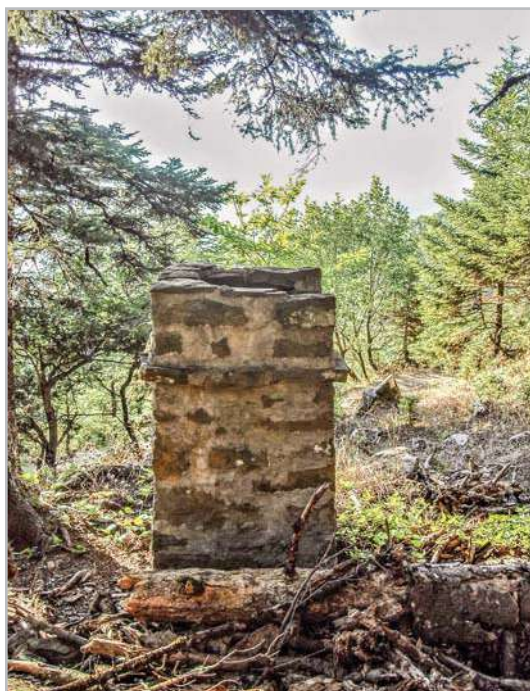
Ερειπωμένο εικόνισμα στη θέση Περιβόλια του χωριού Κρυονέρια Ναυπακτίας. Κτίστηκε, γιατί στο σημείο αυτό το 1962 λεωφορείο άγονης γραμμής του Γιάννη Λώλου γεμάτο επιβάτες εξετράπη της πορείας του με αποτέλεσμα να χάσει τη ζωή της μια γυναίκα.

■ Κυδωνιά

Το παλιό παραδοσιακό πέτρινο εικόνισμα στην κορυφή του χωριού Κυδωνιά δίπλα από το ξωκκλήσι της Αγίας Παρασκευής. Όπως μας πληροφορεί ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, υπήρχε το 1890. Τελευταία επισκευάστηκε η οροφή του.

■ Λιβαδάκι

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη θέση Αμπέλια της Παλιάς Αβόρανης του χωριού Λιβαδάκι, κοντά στον Εύηνο ποταμό. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο, κοντά σε ερείπια πολύ παλαιού ναού.

Μεγαλόσχημο εικόνισμα με μορφή ναΐσκου και δυνατότητα εισόδου ατόμων στο εσωτερικό του αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Βρίσκεται στην είσοδο του χωριού Λιβαδάκι. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1980 στη μνήμη των Λάμπρου και Μαρίας Μαραβέλη από τα παιδιά τους.

■ Λιμνίτσα

Καλαίσθητο τσιμεντένιο εικόνισμα στην έξοδο του χωριού Λιμνίτσα. Ανεγέρθηκε από τον Γιώργο Μπλιώνη.
(Φωτ. Σωτήρης Ράπτης)

Εντοιχισμένο εικόνισμα στον μάνδρoτοίχο του ναού των Παμμεγίστων Ταξιαρχών στη Λιμνίτσα.

Πετρόκτιστο εικόνισμα στο δρόμο προς Λιμνίτσα, στη θέση Κρανιά. Ανεγέρθηκε από την οικογένεια Καρκαβίτσα στη μνήμη του Θωμά Καρκαβίτσα που είχε θανατηφόρο ατύχημα το 2001 με το φορτηγό του στο σημείο αυτό.

Πετρόκτιστο εικόνισμα στο δρόμο προς Λιμνίτσα, στη θέση Λάκκες. Ανεγέρθηκε από τον Κωνσταντίνο Τηλιγάδα ως ευχαριστία για ευτυχή έκβαση τροχαίου ατυχήματος που είχε στο σημείο αυτό.

Εικόνισμα στο γεφύρι Ρέρεσι στη μνήμη του Αντωνίου Πανταζή ο οποίος έχασε τη ζωή του σε τροχαίο ατύχημα στο σημείο αυτό.

Εικόνισμα σε ιδιωτικό χώρο στο Χάνι Ρέρεσι, αφιερωμένο στην Παναγία Βαρνάκοβας, ως ευχαριστία του Μιχαήλ Τετόρου, διότι επιβίωσε μετά από σοβαρό ατύχημα που είχε με το άλογό του το 1985.

■ Λυγιάς Ναυπάκτου

Μικρό εικόνισμα με πετρόκτιστη βάση και προκατασκευασμένο ειconoθέσιο κοντά στο γήπεδο Λυγιάς Ναυπάκτου. Ανεγέρθηκε τον Μάρτιο του 2009 στη μνήμη του δεκαεννιάχρονου Δημητρίου Στάικου που έχασε τη ζωή του σε τροχαίο, στη θέση αυτή.

Στην περιοχή του κόμβου της οδού Μ. Αλεξάνδρου με την περιφερειακή οδό, στον Λυγιά, ανεγέρθηκε πέτρινο εικόνισμα και βρύση σε αντικατάσταση παλαιού εικονίσματος και βρύσης, που υπήρχαν από το 1960, στη μνήμη του Γεωργίου Κ. Δούρου.

■ Μακύνεια

Στον περιβάλλοντα χώρο του εξωκκλησιού του Προφήτη Ηλία, στο βορειοδυτικό όριο της Μακύνειας, υπάρχει πλινθόκτιστο εικόνισμα σοβατισμένο.

■ Μαμουλάδα

Εικόνισμα που ανεγέρθηκε στη θέση της Αγίας τράπεζας παλαιού ναού που κατεδαφίστηκε, για να αναγερθεί δίπλα ο σημερινός ναός του Αγίου Πολυκάρπου στη Μαμουλάδα. Το εικόνισμα κτίστηκε με δαπάνη του Πολύκαρπου Π. Παπακωστόπουλου.

Ναόσκημο ιδιωτικό εικόνισμα αφιερωμένο στον νεοφανή Άγιο Ραφαήλ στη Μαμουλάδα. Ανεγέρθηκε το 2003 από τον Χρήστο Δ. Βασιλόπουλο σε ιδιωτικό χώρο για λόγους υγείας της οικογενείας του.

■ Μηλιά

Πετρόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο στην πλατεία του χωριού Μηλιά, στη θέση Φυτιές. Ανεγέρθηκε από τον παπα-Λεωνίδα Τσουνάκα το 1989.

Στη θέση Πυγωνιά, στην κορφή του αυχένα της οροσειράς Μαλαθούνα και του λόφου του Αϊ-Λια, στον παλιό χωματόδρομο Μπλιάς – Ποκίστας, υπάρχει ένα όμορφο τσιμεντένιο εικόνισμα αφιερωμένο στην Παναγία.

Υπολογίζουμε ότι κτίστηκε τη δεκαετία του 1950 ως εκπλήρωση τάματος.

■ Μολύκρειο

Πέτρινο εικόνισμα που ανεγέρθηκε το 1920 στη θέση Φραγκαίικα Μολυκρείου αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε με δαπάνη δέκα επιστράτων 1918-1919 της Κοινότητας Μολυκρείου και το 1997 έγινε αποκατάστασή του από τον Πολιτιστικό Σύλλογο των Απανταχού Μολυκρειωτών.

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στη θέση Φραγκαίικα Μολυκρείου, αφιερωμένο στην Ανάληψη του Χριστού.

Παραδοσιακό πέτρινο εικόνισμα το οποίο κτίστηκε το 1912 στη δυτική πλευρά του χωριού Μολυκρείου. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Κοντά στη θέση αυτή υπήρχε μέχρι το 1933 ο παλιός ναός του Αγίου Νικολάου.

Στα μισά περίπου της διαδρομής Μολυκρείου – Αγραπιδόκαμψου, κοντά στο εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον ομώνυμο Άγιο. Ανεγέρθηκε το 2004 με δαπάνη του Γεωργίου Αδαμόπουλου του Διονυσίου ως ευχαριστία για ατύχημα που είχε με αγροτικό μηχανήμα χωρίς δυσάρεστες συνέπειες.

Πέτρινο εικόνισμα στον Αγραπιδόκαμψο Μολυκρείου αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή κοντά στο ομώνυμο εξωκκλήσι. Βρίσκεται εκεί από τις αρχές του 1900, πάνω στο παλιό μονοπάτι επικοινωνίας πολλών χωριών με τη Ναύπακτο.

■ Ναύπακτος

Μαρμαρίνο εικόνισμα στο Κεφαλόβρυσο Ναυπάκτου αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο κοντά στον ομώνυμο ναό. Ανεγέρθηκε το 1990 με δαπάνη της οικογένειας του ιατρού Κώστα Κατσούλη.

Πέτρινο εικόνισμα στο Κεφαλόβρυσο Ναυπάκτου αφιερωμένο στον Άγιο Εφραίμ. Ανεγέρθηκε από κάτοικο που ευλαβείται πολύ τον Άγιο Εφραίμ, στο πεζοδρόμιο των οδών Αθηνών 30 και Διονύσου.

Πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στους νεοφανείς Αγίους Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη στην περιοχή Βαρναράχη Ναυπάκτου, στη μικρή πλατεία Τσοκάρι. Ανεγέρθηκε στις αρχές του 2000 με δαπάνη της οικογένειας Λουκά και Βασιλικής Αδραχτά και της Μαρίας Σφήκα ως εκπλήρωση τάματος.

Εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Διονύσιο στην Ψανή Ναυπάκτου, στο πεζοδρόμιο της οδού Γ. Αθανασιάση – Νόβα και Μεναίχμου.

Εικόνισμα στην οδό Θέρμου, στη στροφή προς το φρούριο, αφιερωμένο στον Άγιο Στέφανο. Ανεγέρθηκε το 1955 από τον Πέτρο Καββαδία.

Πέτρινο εικόνισμα κτισμένο πάνω σε τείχιμα του κάστρου στο Βεζίρ Τζαμί με την επιγραφή «Δαπάνη Κων. Νικηταΐδη και Σωτ. Κωστίνα, 20 Ιουλίου 1955».

Εντοιχισμένο εικόνισμα στον μαντρότοιχο του Γ' Δημοτικού σχολείου Ναυπάκτου στη μνήμη του αδικοχαμένου νεαρού Κωνσταντίνου Ταταράκη σε τροχαίο, την 6-8-2016.

Εντοιχισμένο εικόνισμα στον τοίχο του φρουρίου Ναυπάκτου, κοντά στην πλαζ, στη μνήμη του εικοσάχρονου Χαράλαμπου Παίξου σε τροχαίο, στις 11/9/1989.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Σιαμανταίκα Παλαιοπαναγιάς αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε το 1970 από τον Διαμαντή Γραμμάτη ως ευχαριστία για γεγονός που συνέβη το 1947.

Παλιό εικόνισμα στη θέση Πινακούλα Παλαιοπαναγιάς. Ανεγέρθηκε από τους Αντώνιο και Παναγιώτα Αναστασοπούλου (Μπερλεμπέ) στη μνήμη των γονέων και αδελφών τους.

Το παλιό πέτρινο εικόνισμα στην οδό Ναυπάκτου – Αντιρρίου κοντά στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στην Παλαιοπαναγιά. Τα τελευταία χρόνια ανακαινίστηκε και στεγάστηκε σε ευρύχωρο πέτρινο κτίσμα.

Σε πλάτωμα, στην άκρη του περιφερειακού δρόμου της Ναυπάκτου, στη θέση Μπεκαίικα, το 2017, ο Κωνσταντίνος Λυμπέρης ανέγειρε ναόσχημο εικόνισμα. Είναι αφιερωμένο στον προστάτη Άγιο του, Κοσμά τον Αιτωλό.

Οικογενειακό εικόνισμα στην αυλή της οικίας του Γεωργίου Τσέλιου, στη Βαρναράχη Ναυπάκτου. Ανεγέρθηκε το 1973 ύστερα από σχετικό όνειρο είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο.

Ένα μικρό εικόνισμα στην αυλή κατοικίας, στη γειτονιά του Αγίου Δημητρίου Ναυπάκτου. Είναι ενσωματωμένο σε μια γωνιά του κάστρου και αφιερωμένο στον Άγιο Ραφαήλ.

■ Νεόκαστρο

Παλιό πέτρινο εικόνισμα νότια του χωριού Νιόκαστρο, απέναντι από τα Παλιοκάστελα, αφιερωμένο στον Άγιο Δημήτριο. Ανεγέρθηκε στα ερείπια παλαιού ομώνυμου ναού. (Φωτ. Ανδρομάχη Καλουδιώτη)

Στην είσοδο του χωριού Νιόκαστρο, κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, αφιερωμένο στον Άγιο Γεράσιμο. Ανεγέρθηκε με δαπάνη του Ιωάννη Δημητρώπουλου του Βασιλείου.

Πέτρινο εικόνισμα στο χωριό Νεόκαστρο, κοντά στα ερείπια παλαιού ναού αφιερωμένου στον Άγιο Αθανάσιο. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970 από τον Ιωάννη Δημητρώπουλο για λόγους υγείας της οικογένειάς του.

■ Νεοχώρι

Στη ΒΔ πλευρά του φράγματος του Ευήνου, προς την πλευρά του Νεοχωρίου, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο ως προπομπός του ομώνυμου εξωκκλησιού. Το εικόνισμα αυτό ανεγέρθηκε το 2004 από τους Αθανάσιο και Δήμητρα Καλαθά σε αντικατάσταση παλαιότερου, το οποίο υπήρχε στη δεύτερη στροφή της γέφυρας Ευήνου του συνοικισμού Καλαθαίικα και κατακλύστηκε πλέον από τα νερά της Ευηνολίμνη.

Παλιό εικόνισμα στη θέση Παλιονέχωρο (σήμερα Πετρωτό) αφιερωμένο στον Άγιο Κωνσταντίνο. Ανεγέρθηκε από τον Χρήστο Συρσίρη ως τάμα το 1962.

Παραδοσιακό εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο στην αρχή μιας δύσκολης διαδρομής σε μονοπάτι χαραγμένο από το 1903 σε δυσπρόσιτα βράχια που ενώνει το Νεοχώρι με το Παλιονέχωρο.

Πέτρινο παραδοσιακό εικόνισμα αφιερωμένο στον άγιο Τρύφωνα, σε χαραγμένο μονοπάτι σε δυσπρόσιτα βράχια που ενώνει το Νεοχώρι με το Παλιονέχωρο.

Πέτρινο παραδοσιακό εικόνισμα αφιερωμένο στον Αϊ-Γιώργη βρίσκεται στην αρχή του μονοπατιού που οδηγούσε τους πεζούς από το Νεοχώρι προς την Αράχοβα.

■ Ξηροπήγαδο

Τσιμεντένιο εικόνισμα πάνω σε υπερυψωμένο βάθρο στην οδό Αμφίσιος, στο Ξηροπήγαδο, αφιερωμένο στη Ζωοδόχο Πηγή. Μαρμάρινη επιγραφή στη βάση του γράφει: «Ανεγέρθηκε στη μνήμη της Όλγας Σπυρ. Σταθοπούλου εν έτη 1982».

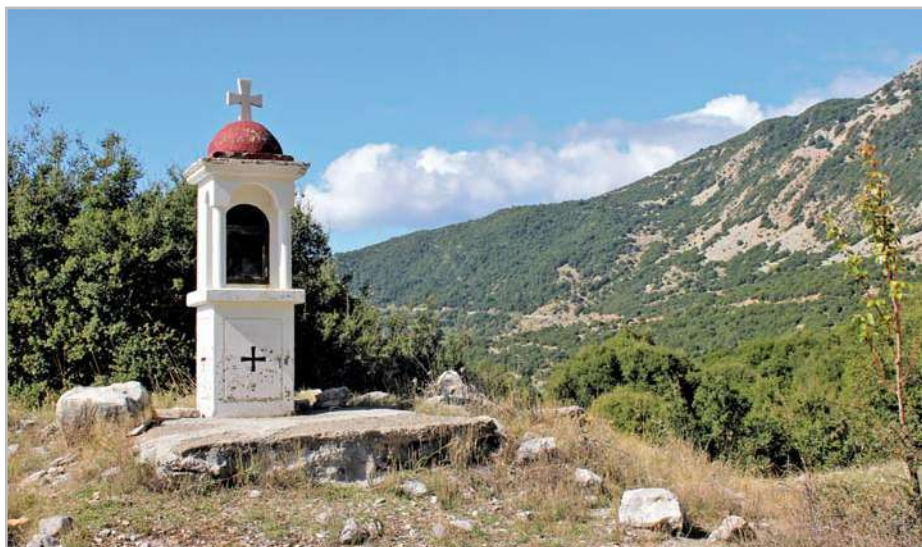

Εντοιχισμένο εικόνισμα σε τοίχιο στον ανηφορικό δρόμο που οδηγεί στον ναό της Ζωοδόχου Πηγής Ξηροπήγαδου. Σε μαρμάρινη πλάκα άνω αριστερά γράφει: «Δωρεά Γεωργίου Δ. Τριάντη εις μνήμην της συζύγου του Πολυξένης, 2010».

Πλινθόκτιστο εικόνισμα στην οδό Αμφίσσης στο Ξηροπήγαδο, λίγα μέτρα πριν από τον ναό του Αγίου Ανδρέα. Στην επιγραφή γράφει: «Δωρεά των αδελφών Β. Πετρίνη Νικολάου και Δημητρίου».

■ Παλαιόπυργος

Τσιμεντένιο εικόνισμα πάνω σε βάση στήριξης στην άκρη του περιφερειακού δρόμου στον Παλαιόπυργο αφιερωμένο στους Αγίους Αποστόλους. Ανεγέρθηκε το 1982, για να προβάλλει εξωκκλήσι που κτίστηκε την ίδια εποχή στα ερείπια πολύ παλαιού ναού διακόσια μέτρα νοτιότερα.

Στα Περιβόλια Πυλίνης, σ' ένα διαμορφωμένο χώρο στην άκρη του δρόμου, υπάρχει τοιμεντένιο καλαίσθητο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Κωνσταντίνο. Ανεγέρθηκε το 1976 από το Τάγμα Εθνοφυλακής Ναυπάκτου.

Εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο κοντά σε πολύ παλιό ομώνυμο παρεκκλήσι. Γνωρίζουμε ότι το 1935 αναστηλώθηκε με δαπάνη της Πηνελόπης Σταμούτσου και το 1955 μεταφέρθηκε λίγα μέτρα για να διαπλατυνθεί ο δρόμος.

Παλιό εικόνισμα με μεταλλικό εικονοθέσιο πακτωμένο σε τσιμεντένια βάση στον Παλαιόπυργο. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο.

Πέτρινο εικόνισμα στον οικισμό των Περιβολίων Παλαιοπύργου αφιερωμένο στην Παναγία.

■ Παλαιοχωράκι

Νάσσημο εικόνισμα μεγάλου μεγέθους βρίσκεται στο δέκατο χιλιόμετρο της επαρχιακής οδού Ναυπάκτου – Πλατάνου, πριν από το Χάνι Λόν, στην περιοχή του Παλαιοχωρακίου. Ανεγέρθηκε το 2007 με πρωτοβουλία του Δημητρίου Σκουζή στο σημείο που του υποδείχθηκε με υπερφυσικό τρόπο, όπως λέει ο ίδιος.

Στην περιοχή της θέσης Χάνι Λόν υπάρχει ένα καλαίσθητο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 1940 με δαπάνη του Ιωάννη Λόν.

Στην άκρη του δρόμου για το Παλαιοχωράκι, μετά τη θέση Πηγή Αγάπης, υπάρχει ένα ευρύχωρο ναόσχημο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε το 2006 με δαπάνη του Κώστα Πλάντζα του Αριστείδη.

Στην είσοδο του χωριού Παλαιοχωράκι υπάρχει ένα καλαίσθητο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Ανεγέρθηκε το 1970 με δαπάνη του Νικολάου Γιαννόπουλου.

Στα ερείπια του παλιού ναού Αγίου Αθανασίου, στο Πάνω Παλαιοχωράκι, υπάρχει από το 1950 ένα τσιμεντένιο εικόνισμα.

■ Περδικόβρυση

Εικόνισμα ασυνήθιστης κατασκευής βρίσκεται στην παραλίμνια οδό, ανατολικά του χωριού Περδικόβρυση Ναυπακτίας, στον επαρχιακό δρόμο προς Άγιο Δημήτριο. Το εικονοθέσιο χωρίς βάση μοιάζει να αιωρείται αφού στηρίζεται μόνο στην εσωτερική πλευρά του κτίσματος.

■ Περιθώρι

Πάνω στον παλιό επαρχιακό δρόμο Ναυπάκτου – Μεσολογγίου, μέσα στο χωριό Περιθώρι, υπάρχει παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Βαρβάρα. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970 από τη Γιαννούλα Μαργαρίτη – Παστουρμά στη μνήμη του παιδιού της που σκοτώθηκε το 1940 από διερχόμενο ιπποκίνητο κάρο.

■ Περίστα

Κοντά στο Δημοτικό σχολείο, στον δρόμο προς το κοιμητήριο του χωριού Περίστα, βρίσκεται πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Μαρίνα. Ανεγέρθηκε από τον Γεώργιο και τη Λαμπρινή Βελαώρα στη μνήμη της κόρης τους Μαρίας.

Στην πλατεία του χωριού Περίστα, όπου βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, υπάρχει παλιό εντοιχισμένο πέτρινο εικόνισμα. Κτίστηκε το 1960 από τον πρωτομάστορα Περίστας Ιωάννη Σακέτο.

Στην είσοδο του χωριού Περίστα, στη θέση Μερνιζάνη, όπου βρίσκεται ο ναός των Αγίων Αποστόλων, γύρω στο 1960 κτίστηκε εικόνισμα στη μνήμη του Ιωάννη και της Βασιλικής Πίτουρα. Ακουμπάει στην ανατολική πλευρά του ναού.

Στη θέση Σταυρούλι της Περίστας, στο δρόμο προς Άγιο Δημήτριο κτίστηκε τη δεκαετία του 1970 εικόνισμα αφιερωμένο στην Παναγία Προυσιώτισσα με δωρεά της Μαρίας Παν. Καγκάνη.

Στην είσοδο του χωριού Περίστα υπήρχε πέτρινο εικόνισμα κτισμένο πριν το 1900 και αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Στη θέση αυτή γινόταν ο αποχαιρετισμός και το καλωσόρισμα των ξενιτεμένων Περισιτιάνων.

■ Πέρκος

Παλιό, πέτρινο εικόνισμα μεγάλου μεγέθους βρίσκεται στη θέση Πανά του Πέρκου, στο παλιό μονοπάτι προς το Διασελάκι. Σύμφωνα με εντοιχισμένη επιγραφή κτίστηκε το 1895 κοντά σε ομώνυμο εξωκκλήσι με δαπάνη του Κωνσταντίνου Δ. Ζύγουρα και είναι αφιερωμένο στην Παναγία. Ανακαινίστηκε το 1992–93 με δωρεά των αδελφών Χρήστου και Αναστασίου Παγανιά.

■ Πλάτανος

Στη θέση Χάνι Ραμπαούνη, στον βατό δρόμο Πλατάνου προς τη γέφυρα Αχλαδόκαστρου, υπάρχει παλαιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Βλάσιο. Βρίσκεται πολύ κοντά στα ερείπια ομώνυμο ναού. Από μαρτυρία γνωρίζουμε ότι το 1920 υπήρχε, αλλά πιθανολογείται να είναι κτισμένο πριν το 1900.

Ό,τι απέμεινε από το πέτρινο εικόνισμα στη θέση Παλιός Αϊ-Γιώργης Πλατάνου, σε μονοπάτι που οδηγούσε από το Θέρμο στο Χάνι Λιόλιου. Σε λίθινη επιγραφή αναγράφεται «Των πεσόντων ηρώων, Άγιος Γεώργιος, Η.Τ.Δ.Ε.Ν. 1948».

Σε πλατώμα στην άκρη του δρόμου, στη θέση Προφήτης Ηλίας στον Πλάτανο, κατασκευάστηκε ένα καλαίσθητο πέτρινο εικόνισμα και τέσσερα παγκάκια από πέτρα και ξύλο. Μια μαρμάρινη επιγραφή γράφει: «Στη μνήμη του Νίκου Ι. Σκουφή, 1946–2006. Τουρ. Εξ. Ομ. Πλατάνου».

Παλαιό, παραδοσιακό πετρόκτιστο εικόνισμα στη θέση Σταυρός, στον Κάτω Πλάτανο. Ανεγέρθηκε το 1915 ως τάμα στον Άγιο Ελευθέριο για ευτυχή κατάληξη εγκυμοσύνης.

Πληνθόκτιστο εικόνισμα, νότια του Κάτω Πλατάνου στα ερείπια παλαιού ναού, αφιερωμένο στον Άγιο Παντελεήμονα. Ανεγέρθηκε το 1960 από την Αθηνά Κατοίκα ως τάμα.

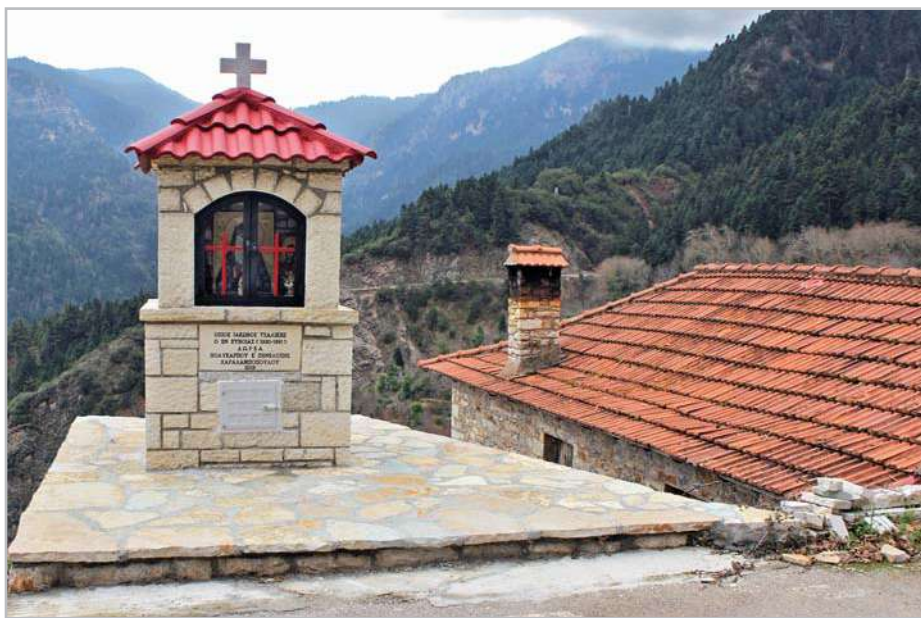

Παλιό πέτρινο ερειπωμένο εικόνισμα κτισμένο με τη μέθοδο της ξηρολιθιάς, στη θέση Αϊ-Θανάσης στον Κάτω Πλάτανο, αφιερωμένο στον ομώνυμο Άγιο. Λέγεται ότι ανεγέρθηκε από ιδιώτη για εξιλέωση αμαρτημάτων του.

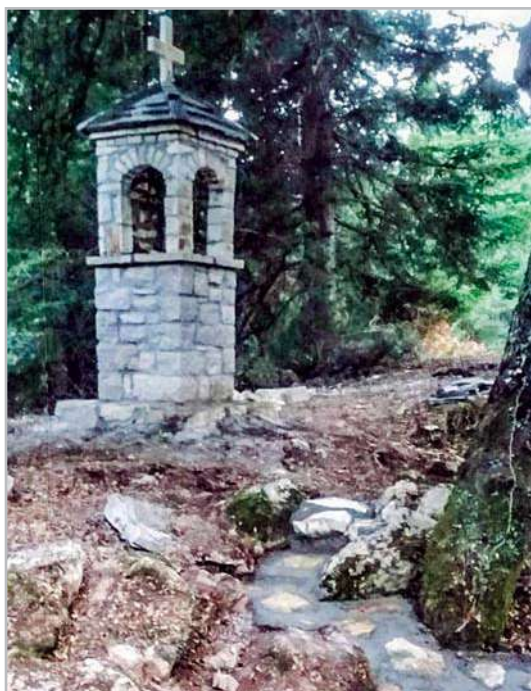

Νεόκτιστο πέτρινο εικόνισμα στη θέση Λούζες στον δρόμο από Πλάτανο προς Αχλαδόκαστρο, δύο χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του χωριού. Ανεγέρθηκε από τον Γεώργιο Αντωνόπουλο, μανάβη από το Αγρίνιο, το 2008 ως ευχαριστία για την σωτηρία του, όταν έφυγε το αυτοκίνητό του σε μεγάλο γκρεμό.

■ Πόδος

Καινούργιο πετρόκτιστο εικόνισμα στη θέση Άγιος Αθανάσιος αφιερωμένο στον νέο Άγιο Ιάκωβο Τσαλίκη από την Πηνελόπη Χαραλαμποπούλου.

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στον Πόδο Ναυπακτίας, κοντά στη θέση όπου υπήρχε γυναικείο μοναστήρι και ναός αφιερωμένος στην Αγία Παρασκευή. Δίπλα στο παλαιό εικόνισμα, το οποίο κτίστηκε το 1952, ανεγέρθηκε νέο με σκοπό να το αντικαταστήσει στο μέλλον.

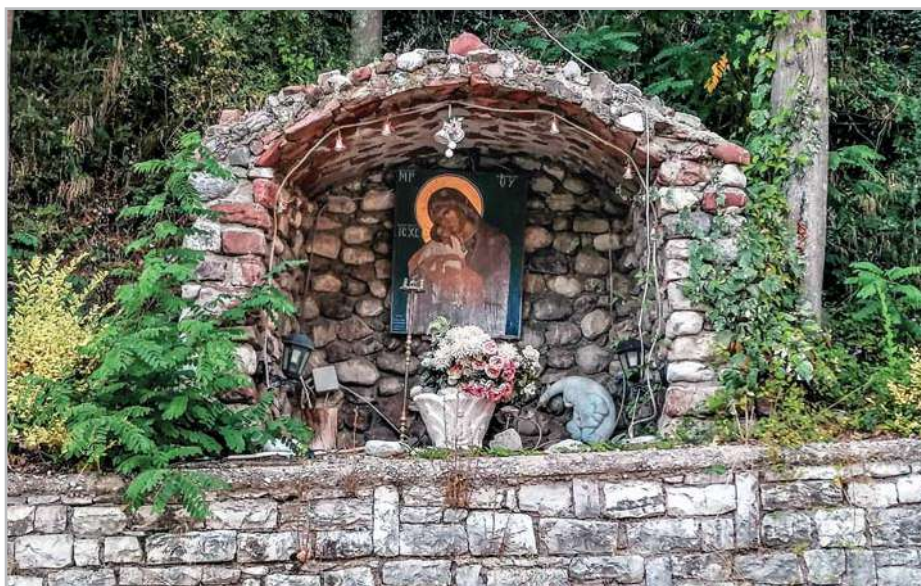

Στη θέση Πλατάνια υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο. Ανεγέρθηκε στη μνήμη εννέα Ποδιωτών που αναγράφονται σε εντοιχισμένη μαρμάρινη πλάκα, οι οποίοι σκοτώθηκαν στον Βαλκανικό πόλεμο 1912 και στον Μικρασιατικό πόλεμο 1919-22.

Πρωτότυπο εικόνισμα στην κουφάλα δένδρου βελανιδιάς, δίπλα στο εξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου στον Πόδο Ναυπακτίας. Στο κενό του κορμού του οι πιστοί τοποθέτησαν την εικόνα του Αγίου Γεωργίου, κρέμασαν ένα καντήλι και ένα θυμιατό.

Ποκίστα

Πετρόκτιστο εικόνισμα με μορφή σπηλιάς το κέντρο του χωριού Ποκίστα αφιερωμένο στη γέννηση του Σωτήρος. Στον εσωτερικό τοίχο υπάρχει αναρτημένη μεγάλη εικόνα της βρεφοκρατούσας Παναγίας και ένας κεροστάτης.

Στον κεντρικό δρόμο του χωριού Ποκίστα Ναυπακτίας, στη θέση Ελιγμός, τα τελευταία χρόνια κατασκευάστηκε από τον ιερέα Αριστείδη Αντωνιάδη εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο.

Λιθόκτιστο εικόνισμα στον κεντρικό δρόμο Ποκίστας Πλατάνου. Ανεγέρθηκε με δωρεά Ιωάννη Μαυρέλη στη μνήμη των γονέων του Βασιλείου και Ευσταθίας και είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

Λιθόκτιστο εικόνισμα στον κεντρικό δρόμο Ποκίστας – Πλατάνου αφιερωμένο στην Θεοτόκο.

■ Ριγάνι (Διάσελο και Πόρος)

Ένα χιλιόμετρο πριν από το Ριγάνι, στη θέση Άνω Σταυρός, υπάρχει πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στη μνήμη τριών εργατών που σκοτώθηκαν, όταν κατέρρευσε ολόκληρος βράχος και καταπλάκωσε τους εργάτες που διάνοιγαν αμαξιτό δρόμο, την 23/5/1969.

Μεταλλικό εικόνισμα στη θέση Άνω Σταυρός, πριν από το Ριγάνι. Ανεγέρθηκε με δαπάνη του Βασίλη Γούπου σε αντικατάσταση παλαιού εικονίσματος αφιερωμένου στον άγιο Νικόλαο το οποίο είχε κτίσει ο παππούς του, Λεωνίδας Γούπος και το οποίο κατέρρευσε το 1969.

Μαρμάρινο εικόνισμα πάνω σε πέτρινο βάθρο στο Ριγάνι, στη θέση Κόνισμα, με την επιγραφή: «Δωρεά Ιουλίας Κ. Τσάκου εις μνήμην των γονέων της Ιωάννου και Ζωίτσας και του αδελφού της Δημητρίου Μεσώρη».

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση «Κόνισμα» στο Ριγάνι, με την επιγραφή: «Δέηση οικογένειας Νικολάου Μπαρμπαγιάννη εις μνήμην Αλεξάνδρας Μπαρμπαγιάννη».

Εικόνισμα στη θέση Διάσελο, δυτικά του Ριγανίου, με πέτρινη βάση και μαρμαρίνιο εικονοθέσιο. Ανεγέρθηκε από την οικογένεια Επαμεινώνδα Παυλάκη στη μνήμη του Ιωάννη Επαμ. Παυλάκη.

Παλιό εικόνισμα από μπετόν στη γέφυρα του Πόρου αφιερωμένο στην Αγία Αικατερίνη. Ανεγέρθηκε το 1939 συγχρόνως με την κατασκευή της γέφυρας από τον κατασκευαστή της γέφυρας, Δημήτριο Ι. Ηλιόπουλο.

Στον δρόμο από Πόρο Ριγανίου προς Κάμπο Φαμίλας υπάρχει παλιό εικόνισμα αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970, γιατί στη θέση αυτή ένα ταξί βγήκε έξω από τον δρόμο χωρίς να τραυματιστεί κανείς σοβαρά.

■ Ρίζα

Ανατολικά του ναού Αγίου Πολυκάρπου στη Ρίζα υπάρχει παλιό παραδοσιακό εικόνισμα που σύμφωνα με την κυριοτική επιγραφή κτίστηκε το 1910.

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στο δυτικό άκρο του χωριού Ρίζα αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Βρίσκεται πάνω στην αρχική οδό Αντιρρίου Μεσολογγίου

Στη Ρίζα, στο 3ο χιλιόμετρο του δρόμου Ρίζας – Καλαβρούζας, στη θέση Παλιάλωνο, υπάρχει πετρόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο. Ανεγέρθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1890 από Νιοκαστρίτες ποιμένες που μετοίκησαν στη Ρίζα.

Στη Ρίζα, στο δρόμο προς Καλαβρούζα, στη θέση Μοναχή Αγριελιά υπάρχει πλινθόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στην Αγία Κυριακή. Ανεγέρθηκε το 1999 ως δέσση της οικογένειας του δασκαλού Μανώλη Τσάκου από το Μολύκρειο.

Στην άκρη του δρόμου, στις απόκρημνες πλαγιές της Παλιοβούνας (Ταφιασού), υπάρχει ένα ερειπωμένο εικόνισμα χωρίς επιγραφή και αφιέρωση. Οι διερχόμενοι οδηγοί βλέπουν αυτό το μνημείο μνήμης να ίππεται στο κενό πάνω στο μπλε του Πατραϊκού κόλπου.

■ Σίμου

Μαρμάρινο εικόνισμα στη Σίμου απέναντι από το ναό του Αγίου Γεωργίου. Μετά την αναμόρφωση της πλατείας στη Δραγατσούλα το εικόνισμα μεταφέρθηκε σε μικρή απόσταση στην είσοδο του χωριού.

Μαρμάρινο εικόνισμα από τις αρχές του 1980, στη θέση Διακόπη Σίμου αφιερωμένο στον Άγιο Αθανάσιο.

Μαρμάρινο εικόνισμα δίπλα σε πέτρινη βρύση στον Κάμπο Σίμου. Ανεγέρθηκε το 1985 με δαπάνη του Γιάννη Χαραλαμποπούλου και είναι αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

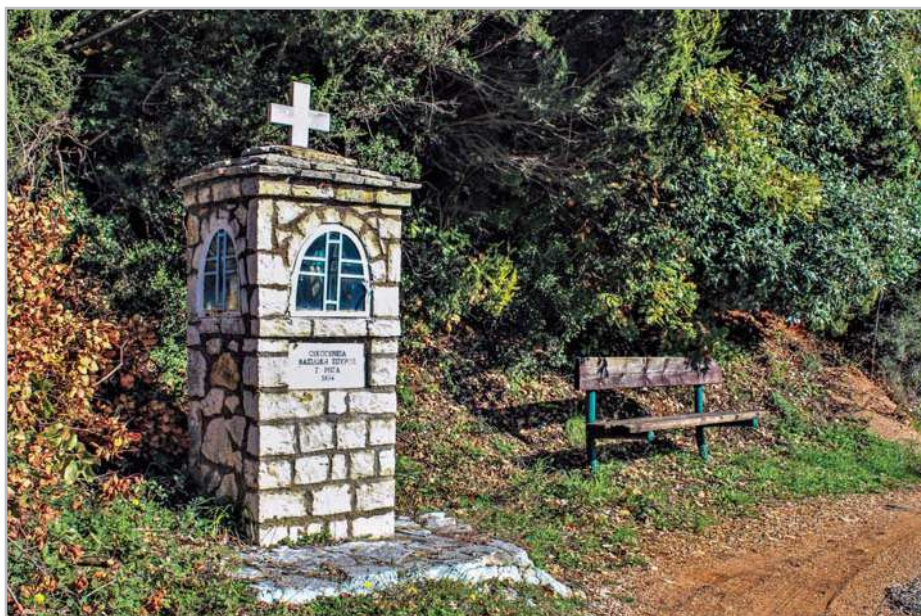
■ Σκάλα

Εικόνισμα κοντά στην πύλη του χωριού Σκάλα αφιερωμένο στον Αϊ-Γιάννη τον Πρόδρομο. Ανεγέρθηκε περί το 1980 με δαπάνη της Παναγιώτας Κατσάμπα – Κουτσογιάννη από τη Βομβοκού.

Πλινθόκτιστο εικόνισμα κοντά στο μοναστήρι Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Σκάλα. Ανεγέρθηκε από τους μοναχούς το 1980 ακριβώς στα όρια του χώρου παραχώρησης από την Κοινότητα Σκάλας προς το Μοναστήρι. Είναι αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος.

Πέτρινο παραδοσιακό εικόνισμα στην περιοχή Αμπέλια, μεταξύ του χωριού Σκάλα και της μονής Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Ανεγέρθηκε με δαπάνη της οικογένειας Σπύρου και Βασιλικής Ρήγα το 1994 και είναι αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα.

Καινούργιο λιθόκτιστο εικόνισμα στην περιοχή Παλιόσκαλα, αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα. Ανεγέρθηκε το 2003 με δαπάνη της Γεωργίας συζύγου Νικολάου Γούλα υπέρ υγείας των παιδιών της.

Πέτρινο εικόνισμα στη θέση Κοκκινόχωμα, αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Ανεγέρθηκε πριν από το 1930, διότι στη θέση αυτή υπήρχε ομώνυμος ναός από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Το 2005 το εικόνισμα ανακατασκευάστηκε με δαπάνη του Γιάννη Ρήγα του Αθανασίου.

Πέτρινο εικόνισμα κάτω από μεγάλο πλάτανο στη θέση Μάρμαρα, κοντά στη Σκάλα. Κατασκευάστηκε το 1960 με δαπάνη του Δημητρίου Δ. Καραλή στη μνήμη του γιου του Γιάννη.

Πέτρινο εικόνισμα στην αυλή της οικίας του Δημητρίου Φαρμακούλα αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Ανεγέρθηκε ως ευχαριστία για αποκατάσταση της υγείας του μετά από δύσκολη χειρουργική επέμβαση στο εξωτερικό.

Πέτρινο εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Σκάλα, αφιερωμένο στην Αγία Τριάδα. Έχει κατασκευασθεί πριν το 1920 και ανακαινίστηκε τα τελευταία χρόνια.

■ Στράνωμα

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στην είσοδο του χωριού Στράνωμα, στη θέση Διάσελο, αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Κτίστηκε το 1960 από τον Γεώργιο Οδυσσέα Γεωργακόπουλο.

Πετρόκτιστο εικόνισμα στη θέση Αγνάντι, αφιερωμένο στην Παναγιά. Το αρχικό ήταν μεταλλικό αλλά στις αρχές του 2000 αντικαταστάθηκε με λιθόκτιστο με δαπάνη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του χωριού.

Παλιό πέτρινο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο, στη θέση Κρυάβρυση Στράνωμας, πάνω στον παλιό δρόμο που συνέδεε τα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας με την Τριχωνίδα. Ανεγέρθηκε με δαπάνη του δάσκαλου Νίκου Κακανάτσα περίπου το 1938.

Πετρόκιστο εικόνισμα αφιερωμένο στους Αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη, στη θέση Αηδώνω. Το αρχικό ήταν μεταλλικό αλλά στις αρχές του 2000 αντικαταστάθηκε με λιθόκιστο με δαπάνη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του χωριού.

Πετρόκιστο εικόνισμα στη θέση Αβορός Στράνωμας, πάνω από το ναό του Αγίου Νικολάου. Το αρχικό ήταν μεταλλικό αλλά στις αρχές του 2000 αντικαταστάθηκε.

Πετρόκτιστο εικόνισμα στη θέση Λουτόρεμα. Είναι αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Ανεγέρθηκε από τον Κώστα Καραθανάση. Το αρχικό ήταν μεταλλικό αλλά στις αρχές του 2000 αντικαταστάθηκε.

Στη θέση Λαζαράκη Λάκκα, στον δρόμο για τα Λουτρά Στράνωμας υπάρχει πλινθόκτιστο εικόνισμα αφιερωμένο στον Άγιο Νεκτάριο. Κτίστηκε το 1965 από τον Γεώργιο Νούλα και ανακαινίστηκε το 2000 από τον γιο του παπα-Νίκο Νούλα.

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στον Κάτω Κάμπο Στράνωμας αφιερωμένο στον Άγιο Φανούριο. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1930 και ανακαινίστηκε την τελευταία δεκαετία.

Παλιό εικόνισμα στον Άνω Κάμπο Στράνωμας αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή. Ανεγέρθηκε τη δεκαετία του 1970 από κάτοικο του χωριού ως τάμα στην Αγία Παρασκευή για προβλήματα οράσεως.

■ Στύλια

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στη Στύλια, πάνω στο μονοπάτι προς Κάμπο Σίμου από τη γέφυρα Πόργιαρη, στη θέση Ψηλά Δένδρα. Ανεγέρθηκε το 1952 με δαπάνη των αδελφών Βαγγέλη και Γιάννη Ζησιμόπουλου ύστερα από σχετικό όνειρο-όραμα και αφιερώθηκε στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

Παλιό παραδοσιακό εικόνισμα στη θέση Παλιοκκλήσι Στύλιας. Ανεγέρθηκε το 1959 με δαπάνη των χωροφυλάκων Άγγελου Νασιόπουλου και Χρήστου Γαλάνη και είναι αφιερωμένο στους Αγίους Γεώργιο και Δημήτριο.

■ Τερψιθέα

Λιθόκτιστο εικόνισμα στη θέση Παλαιοπαναγιά, βορειοανατολικά του χωριού, αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε το 1958 στη θέση παλαιού ομώνυμου ναού από την Βασιλική Σπ. Μαραγδούλη (1901–2001) στη μνήμη του συζύγου της, Σπύρου Δ. Μαραγδούλη.

Ανατολικά του χωριού Τερψιθέα, υπάρχει παλαιό λιθόκτιστο εικόνισμα το οποίο ανεγέρθηκε το 1943 με δαπάνη της Αθηνάς Χρ. Γ. Σπηλιώτη (1909–1999) και αφιερώθηκε στον Άγιο Δημήτριο σε εκπλήρωση τάματός της.

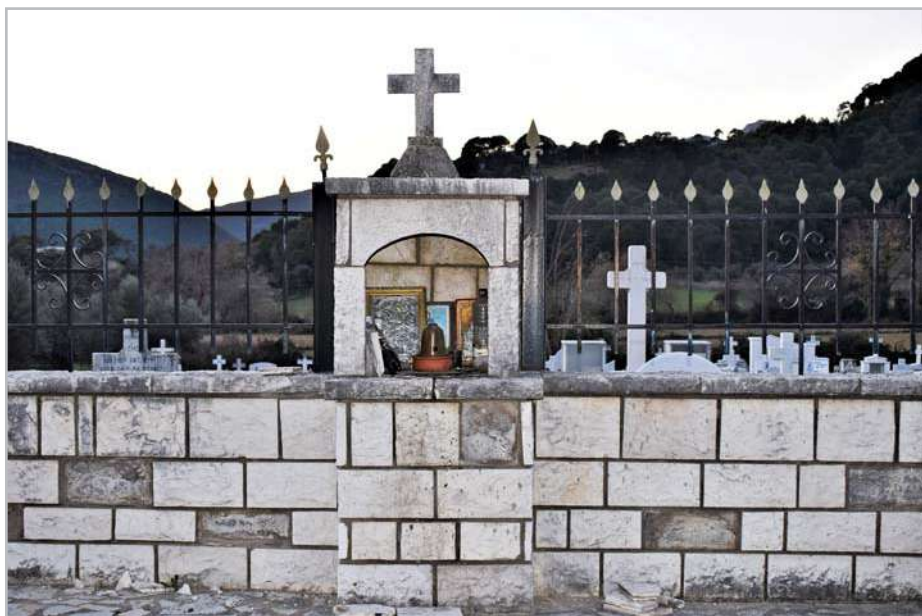

Ανατολικά του χωριού Τερψιθέα, στη γέφυρα του Βλαχορέματος συναντάμε εντοιχισμένο εικόνισμα σε λιθόκτιστη βρύση. Η βρύση και το εικόνισμα κτίστηκαν το 1958 με δωρεά της οικογένειας του ελληνοδιδάσκου Κωνσταντίνου Α. Κοζώνη (1868–1928) σε σχέδια του μηχανικού Ιωάννη Φινινή (1902–1987).

Στον δρόμο Ελατούς – Ελατόβρυσης, στη θέση Χαρατσι και δίπλα σε σταυρό μεταλλικό, υπάρχει λιθόκτιστο εικόνισμα σε σχήμα κούρνης πυραμίδας με σκαλισμένο σταυρό στον υπέρθυρο λίθο του. Κατασκευάστηκε το 1957 από τον Τουριστικό Όμιλο Τερψιθέας και τον μηχανικό Ιωάννη Φινινή (1902–1987) ο οποίος και το σχεδίασε.

■ Τρίκορφο Χάλκειας

Εικόνισμα πάνω στον μαντρότοιχο του νεκροταφείου Τρίκορφου Ναυπακτίας.

Στο Τρίκορφο Ναυπακτίας, κοντά στην πλατεία, οι Ιωάννης και Κωνσταντίνος Γ. Δελημάρης έφτιαξαν ένα εικόνισμα αφιερωμένο στην Ανάληψη του Κυρίου. Το εικόνισμα κτίστηκε σε ιδιωτικό χώρο αλλά έχει και δημόσια προβολή.

■ Φαμίλα

Λιθόκτιστο εικόνισμα με τσιμεντένια οροφή σε σχήμα τρούλου, μαρμάρινο σταυρό και παράθυρα από τζάμι και αλουμίνιο βρίσκεται πλησίον του νεκροταφείου του οικισμού Συκιά Φαμίλας. Σε μαρμαρίνη επιγραφή διαβάζουμε: «Έργον και δαπάνη Κωνσταντίνου Ι. Σίνη, οικοδόμου, 1992».

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη θέση Καρούλες στο παλιό μονοπάτι από Συκιά Φαμίλας προς Μέγα Χωράφια. Ανεγέρθηκε το 1950 με δαπάνη του Βασίλη Ζάκκα στη μνήμη του πατέρα του.

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη θέση Καψάλη Ράχη, στη Φαμίλα. Ανεγέρθηκε το 1950 με δαπάνη του Βασίλη Ζάκκα στη μνήμη του πατέρα του, ο οποίος σκοτώθηκε από γελάδια.

Παλιό εικόνισμα στον δρόμο από Καρκανιά προς Πλατανιά Φαμίλας αφιερωμένο στον Άγιο Παντελεήμονα. Ανεγέρθηκε από την Καλλιρρόη Τοιμπάκη ως τάμα για τον ανιψιό της Παντελή Σωτηρόπουλο από τη Φαμίλα, όταν τυφλώθηκε σε σχολική γιορτή στον Πόρο το 1964.

■ Χόμορη

Παραδοσιακό εικόνισμα στη Χόμορη αφιερωμένο στην Παναγία. Ανεγέρθηκε το 1973 με δαπάνη Αντωνίας Ζαμπάρα.

Παραδοσιακό εικόνισμα στη Χόμορη αφιερωμένο στον Άγιο Χαράλαμπο. Ανεγέρθηκε το 1974 με δαπάνη Αντωνίας Ζαμπάρα.

Παραδοσιακό εικόνισμα στη Χόμορη αφιερωμένο στον Άγιο Πολύκαρπο. Ανεγέρθηκε το 1969 με δαπάνη του εν Αμερική ευρισκόμενου Πολύκαρπου Παναγιούς στη μνήμη του πατέρα του Χρήστου.

Παλιό πέτρινο εικόνισμα στη θέση Μαθεί Αλώνι, μέσα στη Χόμορη, αφιερωμένο στην Αγία Παρασκευή, κοντά στον ομώνυμο ναό. Ανεγέρθηκε το 1953 με δαπάνη του Ανδρέα Τσιαμπά.

■ Χρύσοβο

Μεταλλικό εικονοθέσιο πάνω σε πέτρινη βάση κοντά στο ναό του χωριού στο Χρύσοβο Ναυπακτίας.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Α

Αγγελάκη Ελένη Α.	122
Αγγελάκης Κωνσταντίνος Αθ.	124
Άγιος Δημήτριος	50, 97, 98
Άγιος Παΐσιος	107
Αγραπδόκαμπος Ανυρρίου	172
Αδαμόπουλος Γεώργιος Δ.	172
Αδραχτά Βασιλική	65, 86, 174
Αλτανόπουλος Αντώνιος	117
Αλτανόπουλος Γεώργιος	63, 92, 117, 119
Αμπελακιώτισσα	98
Αναβρυτή	100
Αναστασοπούλου Παναγιώτα	177
Ανθόφυτο	51, 101
Αντίρριο	51–2, 102
Αντωνιάδης Αριστείδης	200
Αντωνόπουλος Γεώργιος	197
Αντωνόπουλος Γιάννης	152
Άνω Χώρα	52–3, 104–112
Αράχοβα	54, 112–6
Αρβανίτης Αλέξιος	147
Ασπριάς	54, 117–9
Αφιέρωση	85
Αφροξυλιά	55, 119
Αχλαδόκαστρο	55, 122–4

Β

Βαλμάς Γεώργιος Κ.	150
Βάπτιση	83, 190
Βαράσοβα	125, 134
Βασιλική, Κάτω	125–7
Βασιλόπουλος Χρήστος Δ.	169
Βελαώρα Μαρίνα	191
Βελβίνα	128
Βομβοκού	56, 129–31

Γ

Γαβρολίμνη	131
Γάβρος	132
Γαλάνης Γεώργιος	119
Γαλάνης Χρήστος	218
Γαλατάς	57, 133–4
Γεωργακόπουλος Γεώργιος Ο.	213
Γιαννόπουλος Νικόλαος	71
Γκίζας Ιωάννης Δ.	145
Γκιώνης Αθανάσιος	134
Γούλα Γεωργία	211
Γούπος Βασίλειος	202
Γραμμάτης Διαμαντής	177
Γραμμένη Οξυά	57, 58, 135
Γρηγόρι	58

Γρηγορόπουλος Δημήτριος 83

Γρηγοροπούλου Αθηνά 123

Δ

Δαλκαβούκης Βασίλης 40

Δάφνη 136, 137

Δελημάρης Κωνσταντίνος 221

Δενδροεικόνισμα 58, 199

Δενδροχώρι 78, 137

Δημητρίου Γεώργιος 75

Δημητρόπουλος Ιωάννης Β. 180, 181

Διαπλάτυση δρόμων 61, 89–90

Διασελάκι 138

Δορβιτσά 23, 47, 59, 89, 139–40

Δούρος Γεώργιος Κ. 64, 167

Ε

Εικόνισμα βιομηχανοποιημένο 35

Εικόνισμα δρόμου 35, 80, 90

Εικόνισμα εντοιχισμένο 29, 88, 164

Εικόνισμα ιδιωτικό 84, 85

Εικόνισμα μαρμάρινο 33

Εικόνισμα μεταλλικό 33

Εικόνισμα μονολιθικό 33

Εικόνισμα ναόσκημο 29, 30, 80, 114

Εικόνισμα στήλη 30, 123

Εικόνισμα φάτνη 200

Εικονοθέσιο 24, 26

Ελατόβρυση 59, 140–3

Ελατού 143, 144

Ελευθέριανη 60, 144–8

Ευηνολίμνη 97, 181

Ζ

Ζάκκας Βασίλειος 76, 222–3

Ζαμπάρα Αντωνία 224

Ζαμπάρα Χρυσούλα 58–9

Ζησιμόπουλος Βαγγέλης 218

Ζησιμόπουλος Ιωάννης 218

Ζύγουρας Κωνσταντίνος Δ. 194

Ζυγούρη – Ασημακοπούλου Αικατερίνη .. 135

Ζωγράφος Κωνσταντίνος 101

Η-Θ

Ηλιόπουλος Δημήτριος Ι. 69, 204

Θεοδωρόπουλος Βασίλειος Τρ. 61, 155

Θεοδωρόπουλος Νικόλαος 119

Θεοδωροπούλου Κωνσταντίνα 119

Θωμόπουλος Κώστας 60

Κ

Καβαδίας Πέτρος 175

Καγκάνη Μαρίνα Π. 193

Κακανάτσας Νίκος 214

Καλαβρούζα 60, 61, 149–50

Καλαβρουζιώτης Γεώργιος 149

Καλαθάς Αθανάσιος 181

Καλιακμάνης Ανδρέας 124

Καλλιμάνης Ιωάννης	153
Καλπακιώρη Ειρήνη	72
Κανέλλος Βασίλειος	99
Καραδήμας Αριστείδης	142
Καραθανάσης Κώστας	216
Καραϊσκος Πάνος	62, 159
Καραλής Δημήτριος Δ.	212
Καρκαβίτσας Ανδρέας	45-7, 140
Καρκαβίτσας Θωμάς	165
Καστανιά	46, 61, 151-3
Καταφύγιο	61-2, 154
Κατοάμπα – Κουτσογιάννη Παναγιώτα ..	209
Κατοίκα Αθηνά	196
Κατοίκας Ευθύμιος	97
Κατσούδας Νικόλαος Α.	147
Κατσούλης Κώστας	173
Κατσώνης Κωνσταντίνος Αρ.	138
Κάτω Χώρα	62, 156-7
Κεντρικής	62-3, 158-9
Κλεπά	31, 160
Κλόκοβα (Παλιβούνα)	37, 207
Κοζώνης Κωνσταντίνος Α.	220
Κοινωνική αποδοχή	91
Κοκκινοχώρι	161
Κολοκύθα – Χριστοπούλου Δήμητρα	144
Κορομπέλης Γεώργιος Αρ.	110
Κορομπέλης Κώστας Αρ.	110
Κοσμάς ο Απώλος	18, 106, 155
Κότσαλος ποταμός	89, 140

Κουβέλης Χρήστος	114
Κούκουνας Τάσος	60, 147
Κρυονέρι Χάλκειας	19, 63, 87, 134
Κρυονέρια	63, 161-2
Κυδωνιά	45, 162
Κυριαζής Φώτης	129
Κυρίτση Νασοπούλου Αικατερίνη	120
Κυρίτσος Ανδρέας	121
Κυρίτσος Αντώνης	55
Κυρίτσος Βασίλειος Δ.	120
Κυρίτσος Γεώργιος Ν.	55
Κυρίτσος Δημήτριος Ι.	121
Κυρίτσος Ιωάννης	93
Κυρίτσος Νικόλαος (Κ. Βασιλική)	119
Κωλέττας Λεωνίδας	97
Κωστός Πολύκαρπος	98

Λ

Λιβαδάκι	163
Λιμνίτσα	164-6
Λόης Αντώνιος Π.	60, 145-6
Λόης Ιωάννης	72, 188
Λούκας Γρηγόριος Π.	114
Λυγιάς	64, 167
Λυμπέρης Κωνσταντίνος	178
Λώλος Γιάννης	63, 162

Μ

Μαζιάς Θωμάς	113
Μακύνεια	168
Μαμουλάδα	168–9
Μαραβέλης Λάμπρος	163
Μαραγδούλης Σπύρος Δ.	219
Μαργαρίτη Γιαννούλα	191
Μασγάλας Αντώνης	26
Μασγάλας Ιωάννης	66, 191
Μαστραπάς Γιάννης	56, 126
Μαυρέλης Ιωάννης	201
Μεντζιά Χριστίνα	136
Μετανάστευση	82, 193
Μηλιά	83, 169–70
Μηλιώνης Γεώργιος	164
Μνήμη αγωνιστών	68, 82, 130, 148, 199
Μολύκρειο	64, 170–2
Μουλάς Κώστας Γ.	74
Μούρτος Χρήστος	75
Μουκόπουλος Βασίλειος	102
Μπαλάφας Κ.	18
Μπαλής Ιωάννης	158
Μπαρμπαγιάννης Νικόλαος	203
Μπέκος Βασίλειος Αδάμ	131
Μπράμης Βασίλειος Ν.	115

Ν

Νασιόπουλος Άγγελος	218
Νασιόπουλος Αθανάσιος Πολ.	128

Ναύπακτος	65, 173–9
Νεόκαστρο	21, 81, 180
Νεοχώρι	66–7, 181
Νικηταΐδης Κωνσταντίνος	175
Νομική υπόσταση	39
Νούλας Γεώργιος	216
Ντζουμάνης Γεώργιος Γ.	129

Ξ

Ξηροπήγαδο	184
-------------------------	-----

Π

Παγανιάς Χρήστος	134, 194
Παίξος Χαράλαμπος	176
Παλαιογιάννης Νίκος	100, 132
Παλαιοπαναγιά	65, 177–8
Παλαιόपुरγος	67, 185
Παλαιοχωράκι	70–2, 83, 188
Παναγιούς Πολύκαρπος	225
Παναγιωτοπούλου Πηνελόπη	68
Πανταζής Αντώνιος	166
Παπαγεωργίου Βασίλειος Κ.	156
Παπαδούλας Ιωάννης Δ.	137
Παπαδούλας Κωνσταντίνος	56, 130
Παπαθανασίου Γεώργιος	48, 51
Παπακώστας Στέφανος	116
Παπακωστόπουλος Πολύκαρπος	168
Παπανικολάου Παναγιώτης	136
Παπαντωνίου Νικόλαος	99

Παπαχριστοδούλου Ανδρέας	154
Παυλάκης Επαμεινώνδας	204
Περδικόβρυση	190
Περιθώρι	191
Περίστα	72, 191-3
Πέρκος	194
Πετοίνης Νικόλαος	185
Πιας παπα-Θανάσης	59
Πίτουρας Ιωάννης	192
Πλάντζας Κώστας Αρ.	189
Πλατανίτης Αντιρρίου	51-2, 83, 102-4
Πλατανιώτη Λαμπρινή	109
Πλάτανος	73, 194-7
Πογωνιά Δορβισιάς	140
Πόδος	20, 68-9, 198-9
Ποκίστα	68, 200-1
Πολιτόπουλος Σπύρος	101
Πολιτοπούλου Βασιλική	51, 103
Πόρος Ριγανίου	69
Προσκηντάρη	15
Πυλαρινός Λεωνίδας	122

P

Ρήγα Βασιλική	210
Ρήγας Ιωάννης Αθ.	74, 211
Ρήγας Σπύρος	210
Ρήγας Χαράλαμπος Β.	158
Ριγάνη	27, 34, 69, 202-5
Ρίζα	73, 205-7

Ρουπάκια	47
-----------------------	----

Σ

Σαλαμούρα Πολυξένη	128
Σερεμέτης Βασίλης	54
Σερέτης Δημήτριος Ν.	144
Σίμου	208
Σίνης Κωνσταντίνος	222
Σινιόσογλου Νικήτας	37
Σποκωνοσταντίνου Δήμητρα	154
Σποκωνοσταντίνου Κώστας	132
Σκάλα	74, 209-13
Σκουζής Δημήτριος	70, 188
Σκουφής Νίκος Ι.	195
Σούζας Γεώργιος	108
Σούρλας Δημήτριος	50, 98
Σπηλιώτη Αθηνά	75, 219
Σπυρόπουλος Βασίλειος	152
Σταθοπούλου Όλγα Σ.	184
Στάκος Δημήτριος	167
Σταμούτσου Πηνελόπη	186
Στεργίου Δημήτριος	157
Στράνωμα	213-7
Στύλια	218
Συρόπουλος Κωνσταντίνος	62
Συροίρης Χρήστος	67, 182

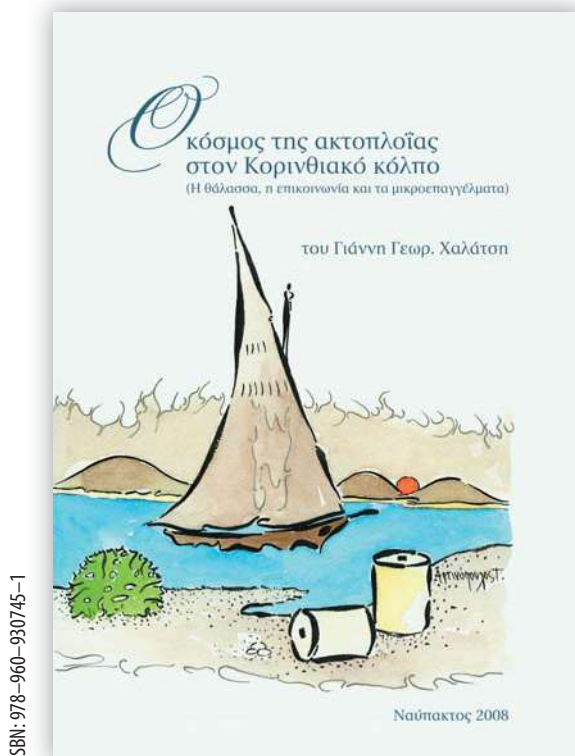
T

Τάγμα Εθνοφυλακής Ναυπάκτου ..	67, 73, 186, 195
Ταταράκης Κωνσταντίνος	176
Τερψιθέα	75, 88, 219–20
Τετόρος Μιχαήλ	166
Τζούκας Βασίλειος	133
Τηληγάδας Κωνσταντίνος	165
Τριανταφύλλης Φώτης Β.	123
Τριανταφύλλου Ιωάννης Θ.	130
Τριάντης Γεώργιος Δ.	184
Τρίκας Κωνσταντίνος Χ.	61
Τρίκορφο	221
Τσαγκανός Αναστάσιος Κ.	118
Τσαγκανός Ανδρέας	54
Τσαγκανός Νικόλαος Φ.	117
Τσάκος Μανώλης	207
Τσάκου Ιουλία Κ.	203
Τσαρούχης Βασίλης Κ.	113
Τσέλιος Αντώνιος	125
Τσέλιος Γεώργιος Β.	131, 179
Τσιμπάς Ανδρέας	225
Τσιμπάκη Καλλιρρόη	76, 223
Τσονάκας παπα-Λεωνίδας	169
Τσουκαλά Ελένη	108
Τσουκαλός Δημήτριος	52, 108

Φ–Χ

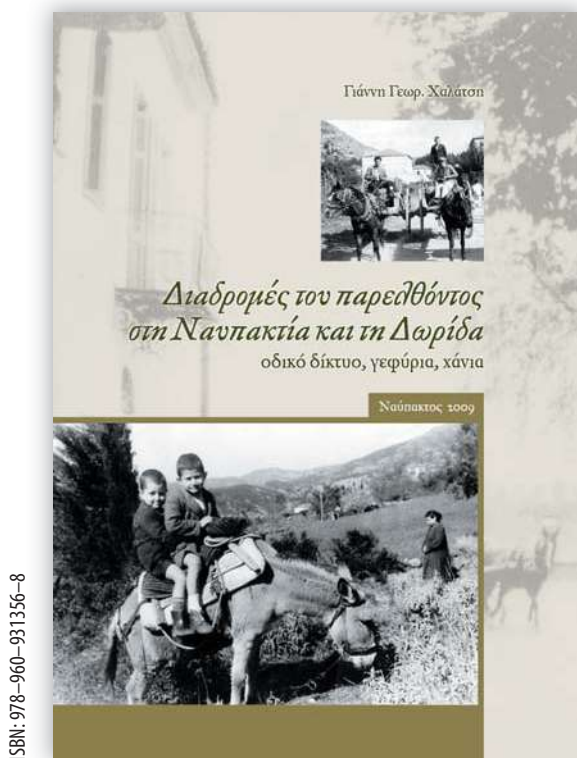
Φαμίλα	76, 222–3
Φαρμακούλας Δημήτριος	212

Φινινής Ιωάννης	75, 220
Χαραλαμπίδης Β. Ι.	117
Χαραλαμπίδης Γιάννης (Σίμου)	209
Χαραλαμπίδου Πηνελόπη	69, 198
Χατζιωάννου Πελοπίδας	107, 112
Χατζιωάννου Σοφία	107, 112
Χόμορη	224–5
Χρυσανθόπουλος Μάνθος	157
Χρύσοβο	226

Ο Κόσμος της ακτοπλοΐας στον Κορινθιακό κόλπο (Η Θάλασσα, η επικοινωνία και τα μικροεπαγγέλματα)

Ο κόσμος της παράκτιας ακτοπλοΐας κατά μήκος του Κορινθιακού κόλπου ήταν ένας κόσμος μαγικός που μετέφερε πάνω στα ξύλινα σκάφη του πλήθος από βάσανα και καημούς των μετακινούμενων βιοπαλαιστών. Είναι αυτός που, με πολύ κόπο και χειρωνακτική δουλειά, έφερε κοντά τους πληθυσμούς των απέναντι ακτών τού Κορινθιακού κόλπου και βοήθησε στην επικοινωνία των Ρουμελιωτών με τους Μοραΐτες. Στο βιβλίο αυτό γίνεται λεπτομερής αναφορά για όλα τα ναυτικά περάσματα από το Κρουονέρι Χάλκειας, το Αντίρριο, τη Ναύπακτο, το Μοναστηράκι, την Ερατεινή μέχρι και το Γαλαξίδι.

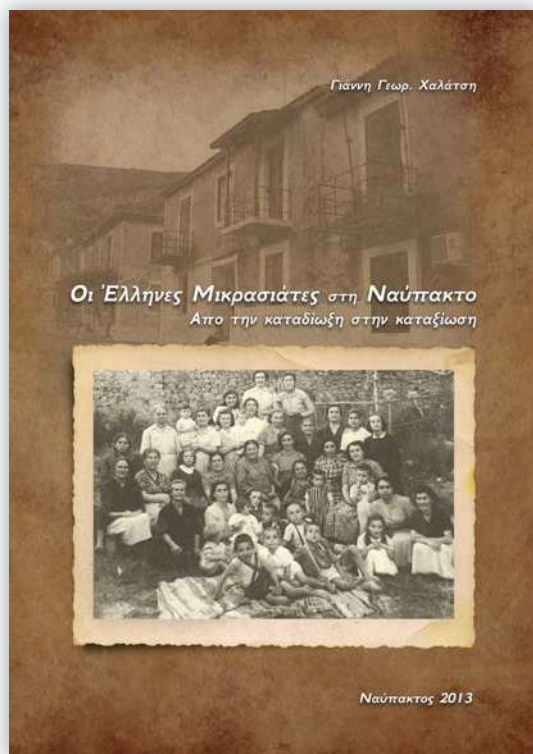

ISBN: 978-960-931356-8

Διαδρομές του παρελθόντος στη Ναυπακτία και τη Δωρίδα οδικό δίκτυο, γεφύρια, χάνια

Στην εργασία αυτή γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν οι τρόποι μετακίνησης και επικοινωνίας των ανθρώπων που έζησαν τους τελευταίους δύο αιώνες στα πεδινά και κυρίως στα ορεινά χωριά της Δωρίδας και της Ναυπακτίας. Ο τιπάνιος αγώνας επιβίωσης των κατοίκων της περιοχής αυτής έχει αφήσει σημάδια στο χώρο, όπως είναι το δύσκολο οδικό δίκτυο, τα γεφύρια και τα κτήρια των δεκάδων χανιών που βρίσκονταν διάσπαρτα σε κομβικά σημεία των δρόμων. Τα χάνια αυτά έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη χθесινή αγροτική παραδοσιακή κοινωνία, γιατί έδιναν ανάσα στον οδοιπόρο, στον αγωγάτη και στον καθένα που έπρεπε να κινηθεί στο ζωντανό αυτό κομμάτι της δυτικής Στερεάς Ελλάδας.

ISBN: 978-960-935178-2

Οι Έλληνες Μικρασιάτες στη Ναύπακτο Από την καταδίωξη στην καταξίωση

Καταγράφεται ο δύσκολος αγώνας των Ελλήνων Μικρασιατών που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στον Δήμο Ναυπάκτου και στον Δήμο Ευπαλίου το 1922. Παρουσιάζονται ιστορίες οικογενειών με πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν δύσκολα από μαρτυρίες, γραπτά ντοκουμέντα και φωτογραφικό υλικό.

Πρόκειται για ένα σημαντικό βιβλίο που φωτίζει τη νεότερη ιστορία της Ναυπάκτου και της ευρύτερης περιοχής η οποία υφάνθηκε, στολίστηκε και ομόρφυνε με την κοινωνική ενσωμάτωση των καταδιωγμένων Ελλήνων Μικρασιατών που εγκαταστάθηκαν μόνιμα εδώ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Holbraad, C. (1998). *Ελληνικά Εικονίσματα*. (Η. Martin, Μεταφρ.) Αθήνα: Τροχαλία.
- Holzner, Joseph. (1948). *Παύλος*. (Ι. Κοτσώνης, Μεταφρ.) Αθήνα: Δαμασκός.
- Αλτανόπουλος (Μπότσαρης), Γεώργιος. (2019, 8 10). Μαρτυρία σχετικά με τα εικονίσματα της περιοχής του.
- Βίτοος, Δ. (2016). Τροχαία εικονίσματα. *Ελεύθερη Ζώνη, Ημερήσια Ηλεκτρονική εφημερίδα, αριθμ. Φύλλον 3309*. Ανάκτηση από <http://www.elzoni.gr/html/ent/651/ent.3651.asp>.
- Δαλκαβούκης, Β. Κ. (2007). Παρατηρώντας εικονίσματα. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις για μια εθνογραφία των επαρχιακών δρόμων. *Εθνολογία* (13), σσ. 49–80.
- Δεδόπουλος, Ν. (2019, Νοέμβριος 18). Τα εικονίσματα του Πλατάνου.
- Δημητρίου, Γ. (2020, Οκτώβριος 27). Μαρτυρία σχετικά με τα εικονίσματα Στράνωμας.
- Ζαμπάρα, Χ. (2020, Αύγουστος 20). Το εικόνισμα της Αγίας Μαρίας.
- *ΙΧΝΗΛΑΤΗΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ*. (2019, 12 07). Ανάκτηση από https://eyritixn.blogspot.com/2013/08/blog-post_24.html
- Καλκαβούκας, Β. (2007). Παρατηρώντας εικονοστάσια: θεωρητικές και μεθοδολογικές προϋποθέσεις για μια εθνογραφία των επαρχιακών δρόμων. *Εθνολογία*, 1(13), σσ. 49–80.
- Κανέλλος, Β. (2020, Απρίλιος 11). Το εικόνισμα στη Γραμμένη Οξιά.
- Καρκαβίτσας, Α. (1890). *Οδοιπορικές σημειώσεις στα Κράβαρα Ναυπακτίας*. Αθήνα.
- Μαρμαρινός Αντώνης. (2004, Ιούλιος – Αύγουστος). Ο ιερός χώρος στην πόλη. *Τεχνικά Χρονικά*, σσ. 1–19.
- Μασγάλας, Α. (2019, Δεκέμβριος 12). Τα εικονίσματα του Νεοχωρίου Ναυπακτίας.
- Μιχαλόπουλος, Φ. (1968). *Κοσμάς ο Αιτωλός ο Εθναπόστολος*. Αθήναι: Ιερά Μητρόπολις Αιτωλίας και Ακαρνανίας.
- Όμηρος. (χ.χ.). *Οδύσσεια, Ραψωδία 17*.
- Παγανιάς, Χ. (2019, 11 10). Το εικόνισμα του Αγίου Νικολάου στο Κρουονέρι.

- Παπαδούλας, Ε. Κ. (2020, Αύγουστος 20). Το εικόνισμα του πατέρα μου.
- Παπαθανασίου, Γ. (2005, Ιανουάριος). Τα εικονίσματα της Επαρχίας μας. *ΠΥΛΗΝΗ* (132).
- Παπαϊωάννου, Τ. (2017, 9 18). Τα μικρά, μοναχικά εικονίσματα. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*.
- Πετρόγιαννης, Α. (2015). Μικρά... πικρά φώτα στην άκρη δρόμων της Καλαμάτας. Ανάκτηση 12 12, 2015, από <https://www.tharrosnews.gr/news/content>
- Πετρονώτης, Α. Π. (2004). Γεφύρια ευρύτερης περιοχής Ναυπακτίας. *Ναυπακτικά, ΙΓ*, σσ. 361 – 404.
- Πλούμης, Δ. (1973). *Η εβληνική τραγωδία 1946–1949*. Αυτοέκδοση.
- Σκαλτσάς, Σ. (2019, Νοέμβριος 10). Τα εικονίσματα της Τερψιθέας.
- Σκουζής, Δ. (2019, Νοέμβριος 18). Το εικόνισμά μου.
- Σολδάτος, Δ. Ε. (2004). *Καφέ Ρετρό*. Λευκάδα: Ηλίας Κοντογεώργης.
- Σταμάτης, Π. (1988). *Τερψιθέα Ναυπακτίας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Σταυρίδης, Σ. (2006). *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Τσουκαλάς, Δ. Κ. (2010). Σε σάρτη πέλαγο: ποιητική συλλογή.
- Τσουκαλάς, Π. (2019, Δεκέμβριος 11). Τα εικονίσματα της Άνω Χώρας.
- Φαρμακόρη, Κ. (2016). Μικρά φώτα στην άκρη του δρόμου. Ανάκτηση 2 22, 2016, από www.lifo.gr
- (β.μ.). (2018, 08 09). Τα λίθινα εικονοστάσια του Βοΐου. *Άρμπουμ από Μονοπάτια της πέτρας*. Ανάκτηση 09 23, 2020, από <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=1444286182546740&set=a.1868103906831630>
- (β.μ.). (χ.χ.). Τα λίθινα εικονοστάσια του Βοΐου. *Άρμπουμ από Μονοπάτια της πέτρας*. Ανάκτηση 09 23, 2020, από <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=1444286182546740&set=a.1868103906831630>
- 1663/2001, Υ. α. (2001). «Κατασκευές και εγκαταστάσεις σε κοινόχρηστους χώρους του οικισμού για τις οποίες δεν απαιτείται άδειας δόμησης. *ΦΕΚ Β*.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ

Γιάννης Χαλάτσης (1957–). Γεννήθηκε το 1957 στη Μαμουλάδα Ναυπάκτου. Το 1982 αποφοίτησε από το Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας του ΤΕΙ Αθήνας και το 1986 από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πάντειου Πανεπιστημίου. Από το 1985 εργάζεται στην Παπαχαράλαμπειο Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου (Ν.Π.Δ.Δ. του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων). Είναι πατέρας δυο κοριτσιών.

Προσφέρει εθελοντικά τις υπηρεσίες του σε κοινωφελή ιδρύματα και στον Πολιτιστικό Σύλλογο του χωριού του. Αρθρογραφεί σε εφημερίδες και περιοδικά του Τοπικού Τύπου και συμμετέχει ως εισηγητής σε συνέδρια. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται σε θέματα Βιβλιοθηκονομίας, Τοπικής ιστορίας και Λαογραφίας. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί τα παρακάτω βιβλία του:

- Ναύπακτος: οδηγός πληροφόρησης, Αυτοέκδοση 1991.
- Μαμουλάδα Ναυπάκτου: χθες, σήμερα, αύριο. Αυτοέκδοση 1995.
- Οδωνυμικά Ναυπάκτου. Έκδοση Δήμου Ναυπάκτου, 1997.
- Κινητή Βιβλιοθήκη: η Βιβλιοθήκη που πάει να συναντήσει το κοινό της. εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 1997.
- Αλφαβητικός κατάλογος Θεματικών περιγραφέων. εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου 1999.
- Επαχτίτικο παζάρι. Έκδοση Δήμου Ναυπάκτου, 2000.
- Ναύπακτος και ορεινή Ναυπακτία. Αυτοέκδοση, 2004.
- Ανακαλύψτε τη Ναυπακτία. Εκδόσεις Μίλπτος, 2005, 172 σ.
- Ο κόσμος της ακτοπλοΐας στον Κορινθιακό κόλπο. Αυτοέκδοση 2008
- Διαδρομές του παρελθόντος στη Ναυπακτία και τη Λωρίδα: οδικό δίκτυο, γεφύρια, χάνια. Αυτοέκδοση, 2009.
- Οι Έλληνες Μικρασιάτες στη Ναύπακτο: Από την καταδίωξη στην καταξίωση. Αυτοέκδοση, 2013.
- Εικονίσματα Ναυπακτίας: Τόποι μνήμης. Αυτοέκδοση, 2021.

Έχει κάνει την επιμέλεια των παρακάτω εκδόσεων:

- Λογοτέχνες της Λιμνοθάλασσας. εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2002.
- Ναύπακτος: εικαστικές απεικονίσεις. εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2004.
- Ανθρώπων μνήμες: μαρτυρίες Ναυπακτιών, τόμοι Α, Β και Γ. εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2017.
- Κώστα Κωτούλα: μίλα μας σαν τη βροχή. εκδ. Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2019.

Μελετώντας τα παραδοσιακά εικονίσματα της Ναυπακτίας βλέπουμε ότι τα ταπεινά αυτά μνημεία αποτελούν κομψά σύμβολα λαϊκής αρχιτεκτονικής, μαρτυρούν θρησκευτική πίστη ανθρώπων που συνδιαλέγονται με τον προστάτη Άγίο τους, δίνουν φτερά ελπίδας και εδραιώνουν προσδοκίες νίκης της ανθρώπινης θνητότητας.

Η καταγραφή και η προβολή των πακτωμένων αυτών μνημείων που βρίσκονται συχνά μπροστά μας και τα προσπερνάμε ελπίζουμε να μας προτρέψει, ώστε να εστιάσουμε περισσότερο το βλέμμα μας και την προσοχή μας στην αισθητική και συμβολική σημασία τους.

ISBN: 978-618-00-2625-2

9 786180 026252